

Przez praktykę do wiedzy

Poradnik Wychowawca – kreatywny nauczyciel

opracowany w ramach projektu:
Przez praktykę do wiedzy

Wyższa Szkoła Administracji
w Bielsku-Białej

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Człowiek – najlepsza inwestycja

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach
Europejskiego Funduszu Społecznego

Poradnik

Wychowawca – kreatywny nauczyciel

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Człowiek – najlepsza inwestycja

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach
Europejskiego Funduszu Społecznego

Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego (Priorytet III. Wysoka jakość systemu oświaty, Działanie 3.3. Poprawa jakości kształcenia, Poddziałanie 3.3.2. Efektywny system kształcenia i doskonalenia nauczycieli– projekty konkursowe).

PUBLIKACJA DYSTRYBUOWANA BEZPŁATNIE

Poradnik opracowany przez

Instytut Nauk Społeczno-Ekonomicznych sp. z o.o.

ul. Polskiej Organizacji Wojskowej 17, 90–248 Łódź

tel. (42) 633 17 19, faks (42) 209 36 85

Poradnik opracował zespół w składzie:

dr Monika Kuleczka, Joanna Łysiak, Ewa Katarzyna Organiściak,
Dominika Świech

Recenzja:

prof. dr hab. Bożena Ostromecka-Frączak

Redakcja językowa:

Anna Strożek, Katarzyna Goszczyńska-Jurgielaniec

Skład:

Agnieszka Więckowska

Projekt okładki:

Kinga Dudzik

Druk:

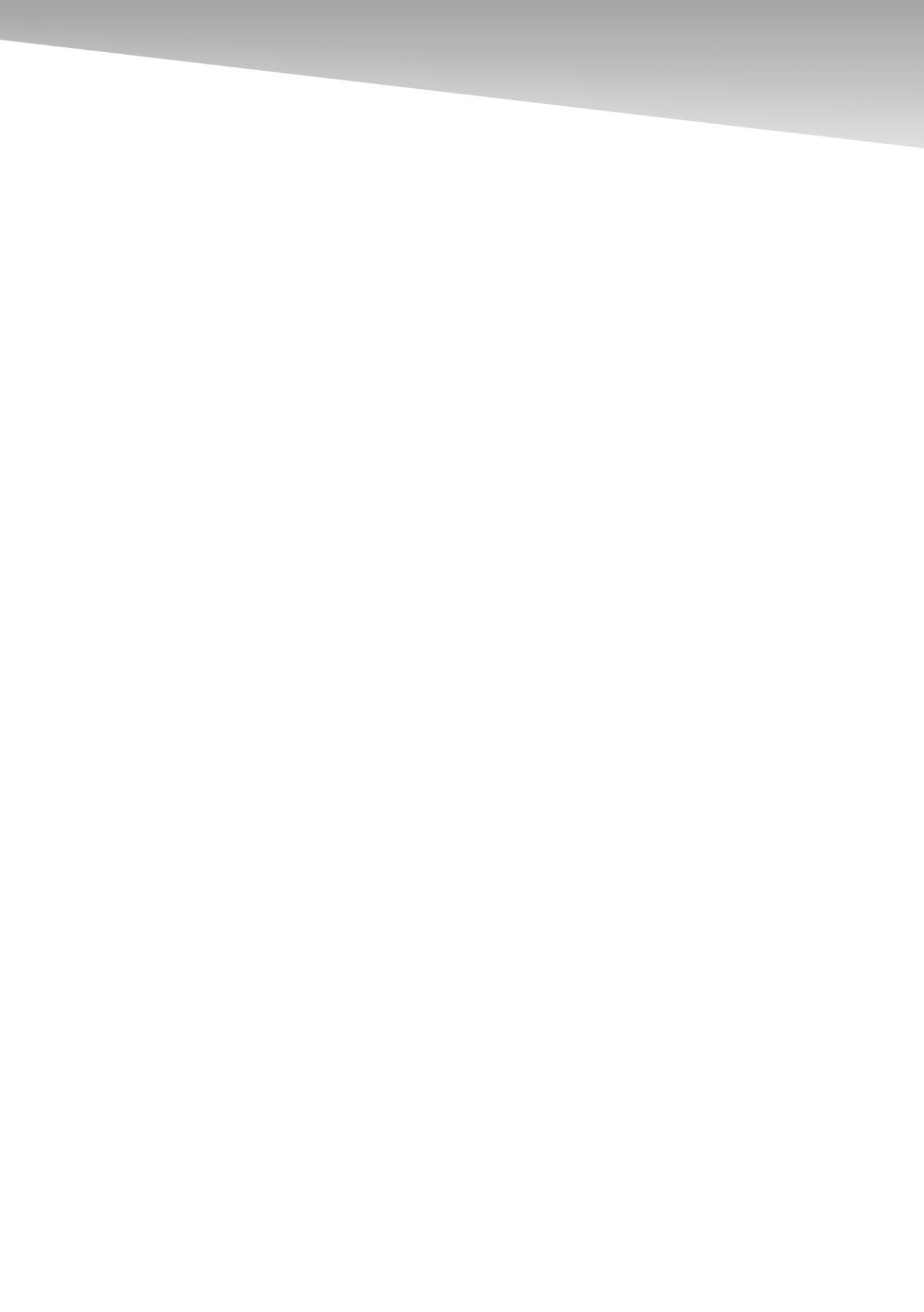
Drukarnia Cyfrowa i Wydawnictwo „Piktor”

ul. Tomaszowska 27, 93–231 Łódź

tel.: (42) 659 71 78, faks: (42) 617 03 07

www.piktor.pl

ISBN 978-83-63120-41-2

Spis treści

Wstęp.....	8
1. Kreatywność i współczesna edukacja	13
Rozwój cywilizacyjny i społeczny – szanse i zagrożenia	13
Wpływ współczesnych przemian na dzieci i młodzież	18
Rola kreatywności we współczesnej szkole	26
2. Wychowawca – współczesne zadania.....	29
Nowoczesny wychowawca – kreatywny wychowawca	29
Wychowawca i nauczyciel – role w szkole.....	34
Predyspozycje do roli wychowawcy	41
Etyka w pracy wychowawcy	44
3. Szkoła jako miejsce pracy wychowawcy	50
Praca z klasą	54
Współpraca z rodzicami	55
Współpraca z instytucjami wspomagającymi i ze środowiskiem	57
Podstawowe obciążenia w pracy wychowawcy	61
Doskonalenie zawodowe	68
4. Kreatywność w pracy wychowawcy	71
Kształtowanie potencjału twórczego uczniów	71
Rozwijanie osobowości i umiejętności miękkich u uczniów	79
Wychowanie przez twórczość	97
Indywidualizacja oddziaływań wychowawczych.....	110
Pomoc psychologiczno-pedagogiczna w przedszkolu i szkole ...	111
Indywidualny tok nauczania	115
Organizacja zajęć pozalekcyjnych i czasu wolnego uczniów	118

Praca z dziećmi sprawiającymi trudności wychowawcze	122
5. Równouprawnienie na rynku pracy.....	136
Mężczyzna w roli wychowawcy?	137
Wiek a wychowanie.....	139
Wychowanie a wyznanie	140
Wychowanie a orientacja seksualna	142
Zakończenie	145
Bibliografia.....	147

Wstęp

Działania wychowawcze są jedną z najpowszechniejszych form działalności człowieka. Wszyscy w życiu podlegamy procesowi wychowania w okresie dzieciństwa, a proces ten trwa także w okresie dorosłości. Żyjąc w społeczeństwie nadal podlegamy wpływom różnych wzorców i zmieniamy się. Jeszcze bardziej zaangażowani w proces wychowania stajemy się, kiedy sami zostajemy rodzicami. Mimo że proces wychowawczy jest tak powszechny, niewielu wychowawców potrafi skutecznie działać i zapewnić dziecku optymalny rozwój. Dzieje się tak przede wszystkim ze względu na wielowymiarowy i kompleksowy charakter pracy wychowawcy. Wychowanie wymaga wszechstronnego i całościowego zrozumienia różnych aspektów funkcjonowania człowieka. Dobry pedagog nie tylko kształtuje i nadzoruje proces rozwoju człowieka, ale także udziela niezbędnego wsparcia w tym zakresie. Z tego względu rola wychowawcy stanowi jedno z najważniejszych i najtrudniejszych zadań, jakie podejmowane są dla dobra społeczeństwa.

Na skutek rosnącego wpływu globalnej gospodarki oraz rozwoju informatyczno-technologicznego przeobrażeniom ulega sposób funkcjonowania, komunikowania się i stylu życia ludzi w Polsce i na świecie. Rozwój mediów, Internetu, szybkie sposoby wymiany i przekazu informacji, rozwój różnych form transportu i wiele innych zjawisk powodują wzrost tempa życia codziennego i wywierają duży wpływ na relacje międzyludzkie. Procesy te mają kluczowe znaczenie dla współczesnego wychowawcy. Adaptacja wychowanka do otaczającej go rzeczywistości nie stanowi obecnie głównej potrzeby. Umiejętność dostosowania do no-

wych warunków jest stosunkowo wcześniej i niejako nawykowo rozwijana u młodych ludzi. Coraz ważniejsze staje się natomiast uczenie działania w obliczu zmiennych warunków życia. Zadaniem wychowawcy – a także nauczyciela – jest zatem nie tylko przekazywanie norm i reguł, a przede wszystkim stworzenie warunków do uczenia się, zrozumienia świata i innych ludzi oraz rozwijania własnego potencjału. Niezwykle ważną rolę w obliczu współczesnych przemian pełnią także umiejętności interpersonalne – takie jak praca w grupie, prowadzenie i udział w dyskusji, autoprezentacja, uważne słuchanie, empatia, a także gotowość do współpracy z ludźmi wywodzącymi się z różnych środowisk czy kultur.

Przywołane zmiany spowodowały, że w ciągu ostatnich kilku lat na nowo doceniono znaczenie wychowawców w edukacji i życiu społecznym. Pod wpływem wzrostu agresji i przestępczości wśród nieletnich oraz coraz częstszych problemów wychowawczych z młodymi ludźmi – zarówno w szkole, jak i w rodzinie – z dużym zaangażowaniem podjęto dyskusje o wychowaniu. Rozważania owe – co warto podkreślić – dotyczą szerokich kręgów społecznych, nie tylko środowisk bezpośrednio związanych z edukacją i oświatą. Kwestia ta poruszana jest w prasie, radiu, telewizji, jak i na forach internetowych. W ciągu ostatnich lat opublikowano także wiele interesujących prac z powyższego zakresu¹. Opra-

¹ Warto dla przykładu przypomnieć: Nowak-Dziemianowicz M., Czerwiński K., Maliszewski W.J. (red.), *Komunikacja społeczna w edukacji. Inspiracje, analizy, działania*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009; Maliszewski W.J. (red.), *Komunikacja społeczna w edukacji. Nowe znaczenie i sytuacje. Szkolna przestrzeń interakcji i działań komunikacyjnych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007; Bandura E., *Nauczyciel jako mediator kulturowy*, Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej, Kraków 2007; Nowosad I., Szymański M.J. (red.), *Nauczyciele i rodzice. W poszukiwaniu nowych znaczeń i interpretacji współpracy*, Oficyna Wydawnicza UZ, AP, Zielona Góra-Kraków 2004; Ferenz K., Kozioł E. (red.), *Kompetencje nauczyciela wychowawcy*, Redakcja Wydawnictw Humanistyczno-Społecznych Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2002.

cowania dotyczą wielu różnych aspektów wychowania, zarówno rozwoju dzieci i młodzieży, jak i kształtowania postaw dorosłych. Co więcej, zainteresowanie tymi publikacjami zgłaszają szerokie kręgi społeczne. Również także zapotrzebowanie na pedagogów legitymujących się wysokimi kwalifikacjami w zakresie umiejętności wychowawczych.

Specjaliści z zakresu pedagogiki coraz częściej mówią o konieczności upowszechnienia edukacji kreatywnej². Konieczne staje się bowiem kształcenie takich umiejętności i predyspozycji, które ułatwią młodym ludziom funkcjonowanie i samodzielne życie. Jednocześnie, jak zauważył Kazimierz Denek, rozwijanie kreatywności u uczniów stanowi jedną z kluczowych cech niezbędnych do przygotowania uczniów do stawiania czoła wyzwaniom XXI wieku³. Podstawowe znaczenie ma przede wszystkim odejście od adaptacji i konformizmu na rzecz edukacji alternatywnej, prospektywnej i innowacyjnej⁴. Za postulatem zwiększenia udziału znaczenia kreatywności w pracy wychowawcy powinno iść umożliwienie uczniowi doświadczania trudności i konfliktów. Jak słusznie zauważa Zofia Frączek, współczesna szkoła nadal zbyt często usuwa przed uczniami trudności i negatywne wpływy⁵. W efekcie negatywnie wpływa to na rozwój ciekawości i naturalnych predyspozycji twórczych⁶.

² Frączek Z., *Kreatywność jednostki w kontekście potrzeb edukacji przyszłości* [w:] Denek K., Koszczyc T., Lewandowski M., *Edukacja Jutra. IX Tatrzańskie Seminarium Naukowe, Zakopane 23–25 czerwca 2003*, Wydawnictwo Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Wrocław 2003, s. 219.

³ Denek K., *Reforma systemu edukacji. Nadzieje i wątpliwości* [w:] Denek K., Zimny T.M., *Edukacja Jutra. V Tatrzańskie Seminarium Naukowe*, Menos, Częstochowa 1999, s. 14–15.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, s. 220.

⁶ Ibidem.

Znaczenie kreatywności w edukacji wymaga obecnie nowego, świeżego spojrzenia. Często bowiem zdolność do twórczej ekspresji postrzegana jest jako domena osób pracujących w zawodach artystycznych. Rzadziej natomiast mówi się o kreatywności w kontekście codziennej aktywności każdego człowieka. Z tego powodu wiele osób obawia się próbować swoich sił na tym polu. Po drugie, kreatywność zwykle rozumiana jest wąsko jako indywidualna działalność twórcza, a nie docenia się jej znaczenia przy interpretacji dzieł literackich. Trudności na tym polu widać przy okazji kontaktu z różnymi dziełami sztuki, które w procesie dydaktycznym często ulegają uproszczeniu czy zbanalizowaniu.

Tymczasem kreatywność nie jest wyłącznie domeną zawodu czy działalności. Znacznie bardziej zależy ona od indywidualnego zaangażowania, otwarcia i chęci poszukiwania nowych rozwiązań. Umiejętność tę w większym stopniu posiadają dzieci i młodzież. Dzieci mają w naturalny sposób większą zdolność do działania przez wyobraźnię i gotowość do poszukiwania nieszablonowych rozwiązań. Zadaniem nauczyciela jest przede wszystkim odpowiednie prowadzenie zajęć, uwalnianie potencjału twórczego uczestników. W ten sposób kreatywny w swojej pracy może być każdy człowiek.

Kształcenie kreatywności u młodych ludzi ma miejsce także poprzez dzieła sztuki, które uczą oryginalnego, nieszablonowego spojrzenia na świat, ludzi i zjawiska. Odpowiednio prowadząc zajęcia, można za pośrednictwem interpretacji tekstów wyzwalać w człowieku potencjał twórczy.

Rozwój kompetencji wychowawczych jest niełatwym, lecz interesującym i ważnym zadaniem. Umiejętności w tym zakresie najlepiej rozwijać już na etapie przygotowań do pracy pedagogicznej w czasie praktyk pedagogicznych. Pomocą dla przyszłych wychowawców ma być

niniejszy poradnik. Został on przygotowany w ramach projektu *Przez praktykę do wiedzy*. Cel projektu to opracowanie i wdrożenie innowacyjnego programu praktyk pedagogicznych podnoszących jakość kształcenia w zawodzie nauczyciela. Projekt został opracowany przez Wyższą Szkołę Administracji w Bielsku-Białej w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki współfinansowanego z Europejskiego Funduszu Społecznego (Priorytet III – Wysoka jakość systemu oświaty).

Celem poradnika *Wychowawca – kreatywny nauczyciel* jest omówienie w zwięzłej i przystępnej formie najważniejszych aspektów pracy wychowawcy, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnienia edukacji kreatywnej. Publikacja ma na celu zapoznanie przyszłych wychowawców z zadaniami, obowiązkami i wyzwaniem tej pracy. Zawiera zarówno wskazówki w zakresie podstaw pracy opiekuńczej, jak i rozwiązania wspierające kształtowanie kompetencji twórczych u wychowawców i uczniów. Poradnik jest adresowany do osób przygotowujących się do pracy z dziećmi i młodzieżą w placówkach oświatowych różnego szczebla – do studentów odbywających praktyki pedagogiczne w ramach projektu.

Poradnik składa się z pięciu rozdziałów, w których autorki omawiają poszczególne aspekty pracy wychowawcy, wskazują predyspozycje do roli wychowawcy, a także związane z nią obciążenia i uwarunkowania. Przybliżono tu sposoby wykorzystywania kreatywności w pracy nauczyciela-wychowawcy – jest zatem mowa przede wszystkim o kształtowaniu potencjału twórczego uczniów, wychowaniu przez twórczość, doskonaleniu u dzieci umiejętności miękkich, indywidualizacji oddziaływań wychowawczych. Niniejszy poradnik nie wyczerpuje całkowicie przywołanych zagadnień, ale zachęca do dalszego zgłębiania wiedzy związanej z pracą kreatywnego wychowawcy.

1. Kreatywność i współczesna edukacja

Rozwój cywilizacyjny i społeczny – szanse i zagrożenia

Rozwój współczesnej cywilizacji, jak również współczesnego społeczeństwa, cechuje ogromna, niepohamowana wręcz dynamika. W obecnym świecie pozycja dominująca przypadła w udziale społeczeństwom wysoko rozwiniętym, w których wartością nadrzędną stał się sukces, tożsamy z materialnym i finansowym dobrobytem. Rezultatem tych procesów jest pewien schemat postępowania: wysokie uposażenie umożliwia dużą konsumpcję, szybki awans społeczny, a także zwiększający się stan posiadania⁷. Związany z postępowaniem cywilizacyjnym rozwój nauki i techniki w znaczący sposób przyczynił się do poprawy warunków życia człowieka, umożliwił bowiem poznawanie i odkrywanie świata, poszerzanie intelektualnych horyzontów, a stworzył także duże możliwości rozwoju. Nie zmienia to jednak faktu, że w wyniku rozwoju cywilizacyjnego zarówno jednostki, jak i zbiorowości narażone są na różnego rodzaju niebezpieczeństwa spowodowane nadmiernym i nieograniczonym postępowaniem, obejmującym wszystkie sfery życia człowieka, od ekonomicznej przez kulturową aż do obyczajowej. Trzeba także wziąć pod uwagę inne jego negatywne skutki, takie jak: zagrożenie zdrowia psychicznego

⁷ Skowroński A., *Zrównoważony rozwój perspektywą dalszego postępu cywilizacyjnego*, „Problemy ekorozwoju” 2006, nr 2.

i fizycznego, katastrofy, klęski, zniszczenie zasobów naturalnych poprzez ich nadmierną eksploatację, choroby cywilizacyjne⁸.

Pewne jest, że ewolucja społeczeństwa i gospodarki, dokonująca się na fundamencie wciąż wzrastającej konsumpcji towarów i usług, paliw, rozwoju motoryzacji, produkowaniu towarów jednorazowego użytku, nie może trwać nieprzerwanie, albowiem w znaczący sposób przyczynia się do systematycznie postępującej degradacji ekosystemu i środowiska naturalnego. To z kolei przełoży się w przyszłości na niemożność zaspokojenia coraz większych potrzeb ludności Ziemi. W celu potwierdzenia tej tezy wystarczy powołać się na badania Fritjofa Capry, który w książce *Przyszłość ekorozwoju* stwierdza, że wielkie cywilizacje w chwili osiągnięcia szczytowego punktu rozwoju i swojej żywotności cywilizacyjnej zaczęły wytracać impet, wkraczając tym samym na drogę wiodącą ku upadkowi i samozagładzie⁹. Szansą na powstrzymanie upadku może być idea zrównoważonego rozwoju, rozumiana jako konieczność pogodzenia ze sobą postępu i rozwoju, a także poszanowania środowiska naturalnego, jego zasobów i walorów. Należy zatem dążyć do osiągnięcia stanu pełnej harmonii i równowagi pomiędzy racjami¹⁰:

- ekologicznymi, wyrażającymi się w dążeniu do zatrzymania degradacji środowiska naturalnego i wyeliminowania niesprzyjających mu zagrożeń;
- ekonomicznymi, przejawiającymi się przede wszystkim w zaspokajaniu potrzeb natury materialnej, przy wykorzystaniu do tego celu nowoczesnej techniki i technologii, jednakże przy równoczesnym poszanowaniu środowiska;

⁸ Ibidem.

⁹ Capra F., *Punkt zwrotny*, PIW, Warszawa 1987.

¹⁰ Skowroński A., op.cit.

- społecznymi i humanitarnymi, rozumianymi jako konieczność zagwarantowania socjalnego minimum, a więc podejmowania działań na rzecz walki z ubóstwem, nędzą i głodem, jak również mających na celu ochronę środowiska, rozwój kulturalny człowieka, a także jego bezpieczeństwo i edukację.

Rozwój cywilizacyjny nierozzerwalnie łączy się ze zjawiskiem globalizacji, będącej naturalną konsekwencją przeobrażeń w sferze nauki, techniki, technologii i informacji. Procesy globalizacyjne w pierwszym rzędzie dotyczą sfer uważanych za najbardziej istotne dla rozwoju, a więc informatyki, finansów i demografii, a w dalszej kolejności ekologii i edukacji. Celem procesów globalizacyjnych jest dążenie do stworzenia wszystkim obywatelom możliwości pełnoprawnego i pełnego uczestniczenia w życiu społecznym, politycznym, gospodarczym i kulturalnym. Ujmując zagadnienie w sposób bardziej szczegółowy, należy stwierdzić, że globalizacja polega na dążeniu do szeroko rozumianego uniwersalizmu, przejawiającego się w próbach stworzenia¹¹:

- ładu prawnego, rozumianego jako globalne standardy odnoszące się do praw jednostki i zbiorowości, przedsiębiorstw, instytucji i rynków różnych krajów świata;
- układu politycznego, będącego rezultatem zakończenia zimnej wojny;
- porządku gospodarczego, tożsamego z globalnymi międzynarodowymi i międzypaństwowymi układami gospodarczymi;

¹¹ Pachociński R., *Oświata i praca w erze globalizacji*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2006.

- kodeksu etyczno-moralnego, pojmowanego jako zbliżenie wartości i postaw wyznawanych i obowiązujących w społeczności globalnej;
- porozumienia między państwami w zakresie ochrony środowiska, przez które rozumieć należy dążenie do ograniczenia zanieczyszczenia środowiska w skali globalnej.

Pierwotnie dążenie do globalizacji, a więc zacieśniania międzyludzkich więzi w każdej dziedzinie i sferze życia, miało na celu zniwelowanie wszelkiego rodzaju podziałów, a więc stworzenie wszystkim równych możliwości i szans na dobry start i godziwe życie. Idea niewątpliwie była szczytna, jednak jej realizacja pozostawiła wiele do życzenia, albowiem podziały w przypadku wielu sfer życia nie tylko nie zostały zlikwidowane, ale również przybrały na sile i znaczeniu. Okazało się bowiem, że wyznacznikiem sukcesu i wartości jednostek stała się wysokość dochodów i miejsce na drabinie społecznej. Przy takim obrocie spraw oczywiste okazało się, że ten, kto nie jest w stanie dotrzymać kroku nieustannie zachodzącym zmianom, nie będzie mógł czerpać korzyści z procesów globalizacyjnych. To z kolei przyczyniło się do zmarginalizowania wielu grup społecznych, które nie są zdolne do podejmowania pracy zarobkowej, nie tylko z własnej winy¹² (osoby: powyżej 50. roku życia, niepełnosprawne, chore psychicznie, uzależnione, opuszczające zakłady karne, emigranci i mniejszości etniczne).

Znaczącą rolę w przemianach cywilizacyjnych odgrywa edukacja, która również podlega procesom związanym z globalizacją. Okazuje się jednak, że system edukacyjny nie jest w wystarczającym stopniu przygo-

¹² Leśniak M., *Edukacja na tle procesów globalizacji*, www.malopolska.edu.pl/plik/56/ [data dostępu: 26.05.2011].

towany do tego, aby sprostać współczesnym wymaganiom i oczekiwaniom, będącym pochodnymi globalizacji. Dzieje się tak przede wszystkim dlatego, że nauczanie koncentruje się na przekazywaniu uczniom wiedzy o charakterze encyklopedycznym, a także na kształtowaniu podstawowych i najprostszych umiejętności poznawczych, co stoi w jawnej sprzeczności z wymaganiami współczesnego społeczeństwa. Obecnie świat oczekuje bowiem od szkoły i nauczycieli kształcenia i przygotowania do życia w społeczeństwie ludzi potrafiących myśleć szybko i krytycznie, a także podejmować racjonalne i efektywne działania. Dlatego też fundamentem, na którym należy budować nowoczesny system nauczania, jest dążenie do odkrycia nowych obszarów edukacji. Obszary te stworzą bowiem szansę na elastyczne dostosowywanie się do zmian zachodzących na płaszczyźnie globalnej kultury i oświaty. Z tej przyczyny wykorzystanie dialogu w procesie uczenia się rówieśników, jak również współpracy, współdziałania i współzależności podmiotów edukacyjnych coraz bardziej zyskuje na znaczeniu¹³.

Zadaniem szkoły jest więc dążenie do przygotowania przyszłych członków społeczności do umiejętnego, pełnego i efektywnego korzystania ze zdobyczy współczesnej cywilizacji, a także do twórczego uczestniczenia w procesie jej dalszego rozwoju. W związku z powyższym szkoła powinna kształcić w uczniach umiejętne, oparte na krytycyzmie, postrzeganie rzeczywistości, odkrywanie, analizowanie, interpretowanie pojęć i zdarzeń¹⁴. Edukacja zatem we współczesnym świecie powinna polegać już nie tylko na dbaniu o integralny rozwój młodych ludzi, ale

¹³ Majdańska W., *Edukacja i wychowanie dzieci i młodzieży wobec wyzwań globalizacji kultury*, www.sp1.turek.lm.pl/spis/aktualnosci/.../j%20polski/edukacja.doc [data dostępu: 26.05.2011].

¹⁴ Pachociński R., op.cit.

również na inspirowaniu ich do postaw twórczych, postaw otwartości, samodzielności w myśleniu, a także umiejętności samokształcenia.

Zarówno w związku z procesami rozwoju cywilizacyjnego, jak i z procesami globalizacyjnymi, przeobrażeniom musi ulec również proces nauczania, uczenia się i wychowywania, konieczna jest także zmiana w odniesieniu do postaw i zadań przypisanych nauczycielowi wychowawcy. Musi on w swej profesji przypominać poniekąd pracownika naukowego, stawiającego hipotezy, diagnozy, wcielającego się w rolę konsultanta dla swoich uczniów i wychowanków. Jego rola powinna sprowadzać się przede wszystkim do włączania w obręb procesu dydaktycznego odpowiednich strategii działania, mających na celu osiągnięcie zamierzonych celów i zrealizowanie postawionych zadań.

Zmiany cywilizacyjne i globalizacyjne narzucają więc edukacji konieczność sprostania szeregowi wyzwań z nimi związanych i będących ich pochodną. Przeobrażenia te polegają przede wszystkim na wychowywaniu młodego pokolenia w duchu samodzielności, kreatywności, otwartości i wrażliwości na sprawy świata.

Wpływ współczesnych przemian na dzieci i młodzież

Rozwój cywilizacyjny ostatnich lat, a także transformacja ustrojowa, jaka miała miejsce w Polsce w 1989 roku, w połączeniu ze zmianami technologicznymi, znacząco wpłynęły również na rozwój młodego pokolenia, które narażone jest na wiele niebezpieczeństw, do których należy zaliczyć:

- zanik autorytetów, w tym również autorytetu rodziców;

- negatywny wpływ mediów na dzieci i młodzież, a także ich wzorce kulturowe;
- narastającą przemoc i agresję.

W prawidłowym rozwoju dziecka, w budowaniu jego tożsamości i systemu wartości znaczącą rolę odgrywa autorytet moralny, jakim jest z reguły konkretna osoba, która wywiera ogromny wpływ na sposób myślenia oraz postępowanie dzieci i młodzieży. Natomiast autorytet rodziców stanowi czynnik regulujący i porządkujący życie rodzinne. Dlatego też tak niepokojącym zjawiskiem okazuje się być zanik autorytetów wśród młodych ludzi. Rezultatem przemian zachodzących we współczesnym społeczeństwie, polegających na zmianie hierarchii wartości, którego część stanowią dzieci oraz młodzież, jest nie tyle ewolucja pojęcia autorytetu, co jego dewaluacja. Stało się ono niemodne, podobnie zresztą jak i posiadanie autorytetów¹⁵. Autorytet wytyczający wzorce, modele zachowań, zapobiegający niewłaściwym i niepożądanym zachowaniom, zastąpiło bezrefleksyjne naśladownictwo zachowań, odległych od podążania wytyczonymi przez autorytet ścieżkami. Wczesne dzieciństwo jest czasem naśladowania osób dorosłych, wiek szkolny z kolei charakteryzuje chęć upodobnienia się do rówieśników. Nieco inaczej sytuacja przedstawia się w przypadku młodzieży, która wkraczając w okres buntu, dąży do odrzucenia autorytetów i podważenia ich znaczenia, szczególnie jeśli miałyby nimi być osoby dorosłe. Postacią godną naśladowania często okazuje się osoba wywodząca się z kręgu rówieśniczego.

¹⁵ Żebrowska M., Luczyńska B., *Problem autorytetu rodziców w świetle badań nad nieletnimi*, „Psychologia Wychowawcza” 1989, nr 4; Łobocki M., *Wychowanie moralne w zarysie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2002; Łobocki M., *Autorytet w wychowaniu*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1994, nr 9.

Największym zagrożeniem okazuje się upadek autorytetu rodziców w oczach dzieci i młodzieży. Spośród wielu przyczyn mających wpływ na obniżenie autorytetu rodziców w oczach dzieci, najistotniejsze są te związane z¹⁶:

- brakiem emocjonalnej więzi i emocjonalnych kontaktów z dzieckiem;
- brakiem konsekwencji w postępowaniu z dzieckiem;
- niemożnością zaspokojenia podstawowych potrzeb psychospołecznych dzieci;
- naruszaniem przez rodziców podstawowych norm i reguł współżycia społecznego;
- niejednolitym oddziaływaniem wychowawczym obojga rodziców;
- brakiem korelacji pomiędzy głoszonymi przez rodziców zasadami etyczno-moralnymi, a ich postępowaniem;
- niewłaściwym sposobem stosowania systemu kar i nagród.

Autorytet rodziców w dużym stopniu zależy również od warunków środowiskowych, osobniczych cech rodziców, a także charakteru oraz stopnia spójności rodziny.

Niezwykle ważne jest, aby autorytet, w tym przede wszystkim autorytet rodziców, nie ograniczał się jedynie do stawiania wymagań, egze-

¹⁶ Rząsa D., *Znaczenie autorytetu w wychowaniu dla rodziców i młodzieży*, <http://www.profesor.pl/publikacja,18022,Artykuly,Znaczenie-autorytetu-w-wychowaniu-dla-rodzicow-i-mlodziezy> [data dostępu: 30.05.2011]; Krasiejko I., *Autorytet a tożsamość*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1999, nr 5; Mikołajko A., *Poza autorytetem? Społeczeństwo polskie w sytuacji anomii*, KeyTex, Warszawa 1991; Steede K., *Dziesięć błędów popełnionych przez dobrych rodziców*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000.

kwowania obowiązków, wydawania zakazów i nakazów. Autorytet nie powinien ograniczać wolności dziecka w myśleniu i działaniu.

Z postępującym rozwojem cywilizacji wiąże się również negatywny wpływ mediów na dzieci i młodzież, a także ich wzorce kulturowe. Epoka poprzedzająca tak gwałtowny rozwój cywilizacji była epoką werbalną, w której człowiek poznawał świat za pośrednictwem słowa. Gwałtowny, rewolucyjny skok cywilizacyjny przeniósł społeczeństwo do epoki audiowizualnej, w której dominującą formą przekazu jest obraz i dźwięk. Teraz świat poznaje się za pomocą mass mediów, a więc radia, telewizji, Internetu i multimediiów¹⁷.

Niewątpliwie media mogą wywierać pozytywny wpływ na dzieci i młodzież, albowiem poza upowszechnianiem różnorodnych, również pozytywnych treści, pełnią funkcję¹⁸:

- ludyczną – wpływają na poprawę samopoczucia, jak również stwarzają możliwość odprężenia, a także bawiąc edukują, uwrażliwiają estetycznie, wpływają na kształtowanie postaw;
- stymulującą, polegającą na podwyższaniu poziomu kulturalnego odbiorców, na co znaczący wpływ ma aktywny i pełny odbiór programów; ponadto media rozwijają również zainteresowania, co przekłada się na zintensyfikowane uczestnictwo w kulturze i tworzeniu; stymulująca funkcja mediów po-

¹⁷ Łuszczek B., *Wpływ mass mediów i hipermediów na dzieci i młodzież*, www.eduforum.pl/modules.php?name=Publikacje&d_op=getit&lid... [data dostępu: 30.05.2011]; Bujak-Piotrowska A., *Telewizja – wróg czy przyjaciel?*, „Opieka, Wychowanie, Terapia” 2001, nr 3; Gajda J., *Media w edukacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2003; Sokołowski M., *Telewizyjny świat agresji*, „Edukacja Medialna” 1998, nr 4; Kąkolewicz M., *Kompetencje szczegółowe w edukacji medialnej*, „Edukacja Medialna” 1994, nr 4; Żarkiewicz-Pacak A., *Wpływ reklamy telewizyjnej na dzieci w wieku szkolnym*, „Edukacja Medialna” 2002, nr 4.

¹⁸ Łuszczek B., op.cit.

lega również na kształtowaniu zróżnicowanych upodobań i postaw otwartości;

- wzorcotwórczą, polegającą na propagowaniu w mediach określonych, również pozytywnych, stylów życia, a także wzorów zachowania, kształtowaniu indywidualnych i zróżnicowanych zainteresowań i postaw moralnych;
- interpersonalną, tożsamą z objaśnianiem i tłumaczeniem problemów innych osób, jak również z podkreślaniem znaczenia umiejętności związanych z samookreśleniem się w świecie i społeczeństwie.

Media niejednokrotnie oddziałują na odbiorców, w tym także dzieci i młodzież, w sposób negatywny. Mogą bowiem doprowadzić do¹⁹:

- dezorientacji spowodowanej zalewem różnorodnych treści;
- osłabienia aktywności, jak również niechęci do uczestnictwa w innych, wyższych formach kultury;
- pogłębiającej się tendencji spędzania wolnego czasu w sposób bezrefleksyjny, jałowy intelektualnie i kulturalnie;
- znacznego osłabienia w zakresie przeżywania wydarzeń autentycznych;
- obniżenia poziomu estetycznego wyczucia i smaku;
- ujednolicenia upodobań;
- bezkrytycznego przejmowania wzorów postępowania i zachowania;
- wykształcenia postawy konformistycznej;
- pogłębienia izolacji, alienacji;
- obniżenia kultury;

¹⁹ Ibidem.

- kształtowania postaw egoistycznych.

Pisząc o zagrożeniach będących rezultatem nieograniczonego i nieracjonalnego korzystania przez dzieci i młodzież z mediów, w tym telewizji, należy pamiętać o tym, że środki te mają również wpływ na wzrost agresji i przestępczości. Dzieci i młodzież nie posiadły bowiem jeszcze umiejętności związanych z samodzielnym dokonywaniem wyboru treści, które chcą oglądać, z ich wartościowaniem i ocenianiem. Nie potrafią również samodzielnie panować nad światem techniki²⁰. W związku z tym niezwykle często zdarza się oglądać najmłodszym odbiorcom sceny okrucieństwa, grozy, przemocy i gwałtu, co znacząco przekłada się na wzrost zachowań nacechowanych agresją. Dzieje się tak dlatego, że dzieci uczą się nowych zachowań poprzez naśladownictwo, obserwację oraz identyfikację.

Ponadto nader często można zaobserwować u dzieci i młodzieży, ale również u ludzi dorosłych, występowanie tzw. uzależnienia medialnego. Do najczęściej występujących objawów tego rodzaju uzależnienia, zwanego również siecioletizmem, infoletizmem, dataletizmem, netmanią, należy zaliczyć²¹:

- spędzanie przy komputerze coraz większej ilości czasu;
- podejmowanie prób związanych z kontrolowaniem czasu spędzonego przy komputerze;
- występowanie zespołu abstynencyjnego po zakończeniu korzystania z Internetu;
- porzucanie dotychczasowych zainteresowań i form spędzania wolnego czasu;

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

- uporczywe kontynuowanie zachowań, pomimo występowania negatywnych i szkodliwych skutków.

Skutki uzależnienia medialnego są niezwykle poważne, zalicza się do nich zarówno objawy fizyczne, a więc: zwiotczenie mięśni, anemię, trwałe wady postawy, zaburzenia wzroku, jak i te natury psychologicznej oraz społecznej, tożsame z zanikiem więzi emocjonalnych z bliskimi, z licznymi konfliktami z otoczeniem, zaburzeniem koncentracji uwagi, zaburzeniami pamięci, rozdrażnieniem, stanami depresyjnymi, lękiem i niepokojem. W celu zapobieżenia tego rodzaju problemom wynikającym z uzależnienia, jak i samemu uzależnieniu, dorośli i rodzice muszą w pełni zdać sobie sprawę z konieczności przygotowania dzieci i młodzieży do świadomego i opartego na krytycyzmie korzystania z mediów.

Obok braku autorytetów i przemożnego wpływu mediów na rozwój i zachowania dzieci i młodzieży, wysoce niepokojącym zjawiskiem jest przemoc występująca wśród młodego pokolenia. We współczesnym świecie stała się ona podstawowym elementem regulującym stosunki międzyludzkie w rozmaitych grupach i środowiskach. Gwałtowne przemiany cywilizacyjne, mające znaczący wpływ na sferę społeczną, kulturową i ekonomiczną, odciskają swoje piętno (w postaci gwałtownego wzrostu stawianych wymagań, przepływu i dostępności informacji, wzrostu możliwości wyboru, braku umiejętności interpersonalnych, niedostatecznego wsparcia ze strony rodziny i szkoły, poczucia bezradności, nasilenia działań destrukcyjnych i autodestrukcyjnych²²) na najmłodszym

²² Kowalówka E., *Młodzież i przemoc – czyżby moda na nienawiść?*, <http://www.profesro.pl/publikacja,2838,Artykuly,Mlodziej-i-przemoc-czyzby-moda-na-niewanisc> [data dostępu: 30.05.2011]; Kwiatkowska-Darul V. (red.), *Przemoc w rodzinie i szkole: materiały z sesji naukowej, Toruń 5 kwietnia 2001 r.*, Wydawnictwo

pokoleniu. Wpływ na powstawanie i upowszechnianie się agresji ma wiele czynników, które ujęte i sklasyfikowane zostały w dwóch grupach – mowa tutaj o czynnikach biopsychicznych i społecznych. Do czynników biopsychicznych, mających wpływ na powstawanie agresji, należy zaliczyć przede wszystkim²³:

- przemoc pokazywaną w środkach masowego przekazu;
- materializm pragmatyczny, będący rezultatem rewolucji technologicznej i informatycznej, która lansuje konsumpcyjny model życia, potęgujący egoizm, agresję, brak dbałości o dobro drugiego człowieka;
- kryzys młodego pokolenia, będący pochodną zarobkowych wyjazdów rodziców i pozostawienia dzieci bez należytej opieki; to zaś skutkuje zerwaniem więzi emocjonalnych z rodzicami, a w rezultacie zastąpieniem autorytetu rodziców i ciepła domu rodzinnego grupą rówieśniczą;
- niepowodzenia szkolne, na które składają się zarówno problemy z odnalezieniem się i funkcjonowaniem w grupie rówieśniczej, jak i błędy wychowawcze;
- kryzys wartości i autorytetów;
- deprawacja potrzeb dziecka, w tym prestiżu, uznania, sukcesu, która może wywoływać zaburzenia w zachowaniu, nieprzystosowanie rodzinne i szkolne.

Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2001; Braun-Gałkowska M., Ulfik-Jaworska I., *Zabawa w zabijanie: oddziaływanie przemocy prezentowanej w mediach na psychikę dzieci*, Wydawnictwo Krupski i S-ka, Lublin 2002; Adamczewska B., *Geneza agresji*, „Edukacja i Dialog” 2006, nr 1.

²³ Ibidem.

Do czynników społeczno-środowiskowych, mających przemożny wpływ na powstawanie agresji, zalicza się natomiast²⁴:

- zyskujący na znaczeniu kult pieniądza;
- brak jednolitego systemu wychowawczego, polegającego na nieskorelowaniu działań wychowawczych szkoły, domu i środowiska dziecka;
- nadużywanie alkoholu;
- rozpad rodziny.

Niezwykle ważną rolę w zwalczaniu narastającej fali przemocy odgrywają programy wychowawcze realizowane w przedszkolach i szkołach, których zadaniem jest wychowywanie młodego pokolenia w duchu tolerancji, poszanowania praw i godności innych ludzi. Jednym z głównych zadań szkoły jest więc dążenie do przeciwdziałania wszelkiego rodzaju patologiom społecznym, jak również sprawowanie opieki nad dziećmi pochodzącymi z rodzin niewydolnych wychowawczo. Chodzi bowiem o zniwelowanie zagrożenia, jakie może ujawnić się w przyszłości, kiedy na pomoc będzie już za późno.

Rola kreatywności we współczesnej szkole

Dar kreacji i autokreacji, podobnie jak mowa czy zdolność abstrakcyjnego myślenia, wyróżnia człowieka spośród wszystkich istot żywych. O umiejętnościach kreowania przez człowieka siebie, a także otaczającego go świata, mówiono już w dobie renesansu – wystarczy przywołać postać Marsilio Ficino, szesnastowiecznego florenckiego filozofa, przedstawiciela nurtu neoplatonistycznego.

²⁴ Ibidem.

Kreatywność tożsama jest ze zdolnością ciągłego rozwoju, dokonywania zmian w obrębie swojej psychiki i emocji. Podstawą kreatywności jest wiedza, rozmaite umiejętności, a także postawa etyczna. Człowiek kreatywny to człowiek wciąż aktywny, którego działania inspirowane są twórczym myśleniem. Rezultatem tego rodzaju działań są oryginalne dzieła, idee, wytwory odnoszące się do różnych dziedzin ludzkiej aktywności. Osobę kreatywną charakteryzuje niepowtarzalna ekspresja, w której wyraża się indywidualność ludzka.

Kreatywność jest kompetencją jak najbardziej pożądaną w życiu zawodowym każdego człowieka. Należy jej oczekiwać również od współczesnej szkoły. W związku z wyzwaniem, jakie przed edukacją stawia współczesna, wciąż rozwijająca się cywilizacja, konieczna jest zmiana paradygmatu narzucającego postrzeganie szkoły jako instytucji, w której przekazuje się fakty, daty i definicje. Chodzi o to, aby dążyć do stworzenia w ramach przestrzeni szkolnej miejsca na popełnianie błędów, samodzielne dochodzenie do sposobów rozwiązywania problemów. Współczesna szkoła musi przełamywać rutynę, schematy, aby móc kształcić i wychowywać ludzi posiadających dojrzałą osobowość, przejawiających zdolność podejmowania inicjatywy i potrafiących poradzić sobie w każdej sytuacji życiowej.

Edukacja kreatywna, która niewątpliwie powinna znaleźć swoje miejsce w nowoczesnej szkole, a więc edukacja z wyobraźnią, dąży do przełamania schematów związanych z myśleniem i działaniem, z odejściem od encyklopedyzmu w nauczaniu. Rezultatem tych działań powinno być kształcenie i wychowywanie aktywizujące, a więc pobudzające dzieci i młodzież do samodzielności w diagnozowaniu, definiowaniu i rozwiązywaniu problemów.

Kreatywność w szkole gwarantuje prowadzenie zajęć edukacyjnych i wychowawczych w taki sposób, aby były one interesujące, rozbudzały ciekawość poznawczą i uczyły twórczego myślenia. Kreatywność uznaje się za kompetencję niezbędną w dorosłym życiu, choćby dlatego, że jest niezwykle ceniona przez pracodawców. W szkole powinna ona zatem przejawiać się przede wszystkim w spersonalizowaniu nauczania i wychowania, a więc dostosowaniu go do indywidualnych potrzeb uczniów.

2. Wychowawca – współczesne zadania

Nowoczesny wychowawca – kreatywny wychowawca

Nauczyciel, wychowawca, pedagog jest dla dzieci i młodzieży przewodnikiem po świecie wartości etycznych oraz intelektualnych. Nie tylko umożliwia on wychowankowi zdobywanie podstawowej i niezbędnej wiedzy i umiejętności, ale również:

- przygotowuje go do kreowania własnego rozwoju, przez co należy rozumieć podejmowanie działań związanych z:
 - tworzeniem własnego systemu i hierarchii wartości;
 - kształtowaniem poczucia odpowiedzialności;
 - budowaniem poczucia własnej wartości;
- podejmuje pracę na rzecz rozwijania w uczniach wrażliwości społecznej, która przejawia się przede wszystkim w:
 - doskonaleniu umiejętności komunikacyjnych;
 - współdziałaniu w grupie i zespole;
 - postawie otwartości i szacunku względem członków grupy, a także względem wartości przyjętych i akceptowanych przez jej członków;
- pomaga wychowankom w budowaniu świadomości współczesnego człowieka, a więc:

- kształtuje ich umiejętności związane z aktywnym odbiorom i współtworzeniem dziedzictwa kulturowego;
- przygotowuje ich do podejmowania aktywności;
- rozwija ich postawy obywatelskie oraz prospołeczne;
- stwarza możliwość dogłębnego poznania powszechnie uznanych oraz obowiązujących aksjomatów,
- przygotowuje do podejmowania ról społecznych i związanej z nimi aktywności;
- kształci umiejętności związane z kreowaniem własnego rozwoju.

Nauczyciel-wychowawca, z racji wymienionych powyżej zadań, musi poza kompetencjami współdziałania, kompetencjami prakseologicznymi, komunikacyjnymi, informatyczno-medialnymi, moralnymi, wykazywać się również kompetencjami związanymi z kreatywnością.

Kompetencje kreatywne, zwane również facylitatorskimi bądź transgresyjnymi, tworzy²⁵:

- zdolność twórczego stylu funkcjonowania zarówno na płaszczyźnie zawodowej, jak i osobistej;
- umiejętność pobudzania aktywności innowacyjnej uczniów;
- umiejętność diagnozowania predyspozycji i zdolności dziecka;
- umiejętność krytycznego myślenia oraz jego stymulowania u dzieci i młodzieży;
- zdolność do samodoskonalenia się na płaszczyźnie poznawczej, potrzeba samorealizacji;

²⁵ Czaja-Chudyba I., *Pedagogika zabawy w rozwoju kompetencji twórczych nauczycieli* [w:] Muchacka B., Kogut W. (red.), *Kształcenie nauczycieli przyszłej szkoły*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2006; Jaroni E., *Kwalifikacje i awans zawodowy współczesnego nauczyciela* [w:] Szempruch J., Błachnik-Gęsiarz M. (red.), *Adaptacja zawodowa nauczyciela*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej, Częstochowa 2009.

- preferowanie niestandardowych, innowacyjnych metod pracy i wdrażanie ich w obręb procesu wychowawczego;
- znajomość i zrozumienie działań pedagogicznych jako działań o charakterze twórczym, a więc działań innowacyjnych i niestandardowych;
- świadomość możliwości, ale również istnienia nieprzekraczalnych granic w dążeniu do innowacyjności procesu dydaktycznego i wychowawczego;
- zdolność tworzenia i modyfikowania elementów warsztatu pracy;
- sprawność w zakresie rozumienia i podejmowania działań związanych ze zwiększaniem autonomii wychowanków;
- umiejętność ewaluacji i autoewaluacji, powiązana z umiejętnością autorefleksji.

Do pozostałych cech kreatywnego wychowawcy zaliczamy:

- przekonanie, że każdy wychowanek jest obdarzony twórczym potencjałem, potrafi twórczo myśleć i postępować;
- pomysłowość i spostrzegawczość, ponadto bogatą wyobraźnię;
- zaangażowanie w naukę etyki;
- położenie nacisku na naukę rozwiązywania problemów, obrony własnego stanowiska, formułowania wniosków, na badanie, doświadczenie;
- zgodę na popełnianie błędów przez uczniów i wyrażanie przez nich wątpliwości;
- podążanie za myśleniem i działaniem uczniów;
- umiejętność zmotywowania dzieci do podejmowania aktywności;
- rozwijanie zainteresowań uczniów i ich ciekawości poznawczej;
- prowadzenie dialogu z dziećmi;

- pasję, zamiłowanie do zawodu;
- empatię;
- poczucie humoru i otwartość na zmiany²⁶.

Według Justyny Jakubowskiej-Baranek z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu o kreatywności nauczyciela-wychowawcy świadczy ponadto²⁷ przewidywanie i planowanie działań edukacyjnych, partnerski, a nie autokratyczny styl wychowania, podejmowanie nowych wyzwań, a także wykorzystywanie zgromadzonej wiedzy w praktyce i sięganie po nowe rozwiązania technologiczne w celu urozmaicenia prowadzonych zajęć. Wszystkie kompetencje wychowawcy (prakseologiczne, informatyczne, komunikacyjne i inne) muszą zawierać czynnik związany właśnie z kreatywnością. W wykorzystywaniu każdej z wymienionych kompetencji może pomóc gotowość do zmiany, mobilność, elastyczność, umiejętność adaptacji²⁸.

Z kolei R. Schulz twierdzi, że twórczy nauczyciel musi funkcjonować w następujących trzech wymiarach²⁹:

- artysty – gdzie tworzenie jest rozumiane jako kształtowanie osobowości ucznia;
- innowatora – który korzysta z nowych metod nauczania i środków dydaktycznych, doskonali formy kształcenia, sto-

²⁶ Pac-Marcinkowska K., Kowalska S., *Kreatywny nauczyciel – co to właściwie znaczy?*, http://www.dodn.wroclaw.pl/konf_dsswu_2008/prezentacje/kreatywny_nauczyciel_z_DSSWU.pdf [data dostępu: 23.08.2011]; Olko A., Buchowiecki D., *Kreatywne przekraczanie, czyli edukacja z wyobraźnią*, http://zs1_hrubieszow.republika.pl/publk_naucz/KREATYWNE_PRZEKRACZANIE_Anna_Olko_i_Daniel_Buchowiecki.pdf [data dostępu: 23.08.2011].

²⁷ Jakubowska-Baranek J., *O potrzebie kreatywności w zawodzie nauczyciela*, <http://seminarium.21.edu.pl/ks/5/30008%20JAKUBOWSKA-BARANЕК.pdf> [data dostępu: 23.08.2011].

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

suje rozwiązania technologiczne w celach edukacyjnych, weryfikuje uzyskiwane przez siebie wyniki itp.;

- podmiotu dążeń samorealizacyjnych – nauczyciel zobowiązuje się do podwyższania własnych kwalifikacji, stawiania sobie nowych wyzwań itp.

Kompetencje twórcze wychowawcy, wymieniane przez różnych autorów, zostały zebrane w poniższej tabeli.

Tabela 1. Cechy kreatywnego pedagoga

Cechy osobowości			Zasoby wiedzy	Kompetencje
motywacyjne: umiejętność samokształcenia rozwijanie własnego potencjału pragnienie samorealizacji	emocjonalne: zaangażowanie poczucie humoru empatia odwaga komunikatywność ciepło życzliwość akceptacja autentyczność	intelektualne: spostrzegawczość zdolność myślenia twórczego (krytycznego, samodzielnego, abstrakcyjnego) bogata wyobraźnia zdolności i realizowanie pasji otwartość nastawienie na zmianę sprawowanie kontroli nad emocjami	wiedza pedagogiczna i psychologiczna (szczególnie z psychologii rozwoju oraz psychologii twórczości)	organizowanie nieschematycznych sytuacji dla uczniów, zwalczanie rutyny
			tworzenie zadań dywergencyjnych (zakładających wiele możliwości rozwiązania) oraz otwartych	
			korzystanie z autorskich programów i scenariuszy zajęć, z innowacyjnych metod kształcenia	
			wiedza z dydaktyki	diagnoza potrzeb i możliwości dzieci i młodzieży oraz dostosowanie do nich sposobu nauczania
			łączenie różnych dziedzin wiedzy: interdyscyplinarność	rozwiązywanie problemów w sposób twórczy
				wykorzystywanie w pracy treningu twórczości

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Włoch A., *Kompetencje nauczycieli w zakresie rozwijania kreatywności dzieci i młodzieży*, konferencja.21.edu.pl/3/tom/2/98.doc [data dostępu: 23.08.2011].

Kompetencje twórcze nauczyciela, a więc kompetencje kreatywne, mają ogromne znaczenie dla współczesnej edukacji i wychowania, albowiem przeciwdziałają skostnieniu zarówno procesu nauczania, uczenia się, jak i wychowywania. Wśród dzieci i młodzieży wywołują entuzjazm, pokazują bowiem, że wychowywanie nie musi być tożsame z bezbarwnym, mało interesującym moralizowaniem, a może być zabawą i odkrywaniem nowej rzeczywistości. W przypadku nauczycieli wychowawców odgrywają natomiast trudną do przecenienia rolę w zakresie przeciwdziałania i zapobiegania wypaleniu zawodowemu.

Wychowawca i nauczyciel – role w szkole

Wychowawca jest osobą, której obecność w procesie wychowawczym jest niezbędna, wychowanie bowiem uznawane jest za jeden z najważniejszych celów edukacji. Kwestie związane z wychowywaniem dzieci i młodzieży reguluje najważniejszy polski akt prawny, czyli Konstytucja RP, której artykuł 48.³⁰ potwierdza prawo rodziców do wychowywania potomstwa. Wychowanie to powinno pozostawać w zgodzie z przekonaniami i światopoglądem rodziców. Winno również uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także prawo do wolności jego przekonań, wyznania i sumienia. W związku z powyższym zapisem, przyznającym rodzicom prymat w wychowywaniu dzieci, szkoła pełni funkcję komplementarną, a więc wspomaga i uzupełnia wychowanie dzieci i młodzieży w stosunku do działań rodziców w tym zakresie. Kwestie związane z pracą wycho-

³⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483).

wawcy reguluje również Karta Nauczyciela, której artykuł 6.³¹ zawiera zapis dotyczący tego, że na każdym nauczycielu spoczywa obowiązek związany z sumiennym i rzetelnym realizowaniem przypisanych szkole funkcji: dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej. Kształcenie zaś, a więc i wychowywanie, musi odbywać się nie tylko w duchu poszanowania praw gwarantowanych konstytucyjnie, ale również w duchu podstawowych wolności, a więc wolności sumienia, tolerancji, sprawiedliwości społecznej. To z kolei przekłada się na konieczność kształcenia w dzieciach i młodzieży postaw moralnych i obywatelskich pozostających w zgodzie z odwiecznymi i uznanymi europejskimi wartościami: demokracji, pokoju, przyjaźni pomiędzy przedstawicielami różnych ras, zawodów i religii.

Szczegółowe zadania wychowawcy każdorazowo reguluje statut każdej placówki oświatowej, przy czym z reguły dla większości z nich są one podobne, koncentrują się bowiem wokół konieczności³²:

- tworzenia odpowiednich i sprzyjających rozwojowi, jak również wychowaniu i uczeniu się warunków;
- inspirowania i wspomagania zespołowych działań uczniów;
- podejmowania działań sprzyjających rozwiązywaniu konfliktów, jakie powstają pomiędzy pojedynczymi uczniami, wewnątrz grup czy społeczności szkolnej.

Odnosząc się do zagadnień związanych z rolą wychowawcy w szkole w sposób bardziej szczegółowy, należy stwierdzić, że najbardziej istotne z punktu widzenia działań wychowawcy jest organizowanie

³¹ Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 Karta Nauczyciela (z późniejszymi zmianami, Dz. U. 2006, Nr 79, poz. 674).

³² Nowak A., *Rola wychowawcy w edukacji uczniów*, Szkoła Podstawowa nr 9 im. Bohaterów Westerplatte w Koninie, Konin 2003.

wewnętrznego życia klasy. Podstawą do tworzenia związanego z tym planu i harmonogramu musi być szczegółowe rozpoznanie zespołu klasowego jako całości, a także pojedynczych uczniów tworzących tę całość. Wszystkie etapy wychowawczej działalności nauczyciela powinny być zbudowane w wyniku szczegółowego rozpoznania swoich uczniów, ich środowiska oraz potrzeb. Dotyczy to zarówno planowania pracy, realizacji zadań, a także ewaluacji rezultatów działań wychowawczych.

Będąc niejako osobą moderującą życie klasy i funkcjonowanie jej jako grupy rówieśniczej, wychowawca zobowiązany jest do podjęcia aktywnej współpracy z rodzicami lub opiekunami dzieci. Współpraca ta ma na celu wspomaganie rodziny w procesie wychowania, ale również dążenie do ujednolicenia obowiązków szkolnych i domowych, systemu kar i nagród, w celu kształtowania pożądanych zachowań³³. Jako że wychowawca odpowiedzialny jest za funkcjonowanie klasy, niezwykle ważnym aspektem jego pracy okazuje się uspołecznienie zespołu klasowego, a więc uczynienie z tworzącej go grupy rówieśniczej zintegrowanego zespołu, który wyznacza sobie wspólne cele i dąży do ich osiągnięcia.

Niezwykle istotną rolę w pracy dydaktyczno-wychowawczej odgrywa również organizowanie szkolnych imprez i uroczystości, w które powinna być zaangażowana cała klasa. Tego rodzaju działania mają na celu zmotywowanie uczniów do podejmowania aktywności niejako na zewnątrz klasy, a więc do pracy na rzecz całej szkolnej wspólnoty. Tworzona jest więc szansa na włączanie się wychowanków w nurt życia i działania ogólnoszkolnej społeczności. Z racji tego, że rolą wychowawcy jest między innymi organizowanie funkcjonowania społeczności klasowej, przypisuje mu się również konieczność wcielenia się w rolę

³³ Ibidem.

rzecznika jej interesów, powiernika uczniów, a także arbitra pomagającego rozsądzać spory pomiędzy dziećmi.

Warunkiem powodzenia pracy wychowawczej jest nie tylko wiedza, właściwe przygotowanie pedagogiczne i psychologiczne, legitymowanie się przez nauczyciela-wychowawcę niezbędnymi kompetencjami, ale także ciągłość wychowawstwa. Musi ono trwać przez kilka lat, umożliwia to bowiem wnikliwe, szczegółowe i dogłębne poznanie podopiecznych, panującej w zespole klasowym atmosfery, jak również wzajemnych relacji zachodzących pomiędzy jego członkami. Zadaniem wychowawcy jest również dotarcie do informacji na temat stanu zdrowia wychowanków, ich potrzeb natury materialnej i finansowej, poziomu intelektualnego i cech indywidualnych. Wiedza ta umożliwia wychowawcy podejmowanie adekwatnych działań o charakterze profilaktycznym, interwencyjnym i kompensacyjnym. W celu zdiagnozowania ewentualnych problemów dzieci i młodzieży niezbędne jest skorzystanie z różnego rodzaju technik, między innymi wywiadu, obserwacji, ankiety, zapoznanie się z dokumentami, a także skorzystanie z badań socjometrycznych³⁴.

Rola nauczyciela we współczesnej polskiej szkole stanowi pochodną procesów związanych z europeizacją oświaty. Europeizacja jako taka związana jest z dążeniem organów instytucjonalnych Unii Europejskiej do zbliżenia pomiędzy krajami wspólnotowymi na wielu płaszczyznach, w tym gospodarczej, ekonomicznej, społecznej, a także edukacyjnej. Należy podkreślić, że pomimo szeroko zakrojonych procesów integracyjnych oświata nadal pozostaje w kompetencji rządów poszczegól-

³⁴ Ibidem.

nych państw członkowskich Wspólnoty Europejskiej, aczkolwiek przyświecają jej wspólne cele, ogniskujące się wokół³⁵:

- promowania mobilności uczniów, studentów i nauczycieli;
- rozwoju wzajemnych kontaktów między szkołami i uczelniami krajów UE;
- zachęcania do nauki nowożytnych języków obcych;
- uznawalności tytułów, stopni naukowych, kompetencji i kwalifikacji zawodowych;
- promowania kształcenia otwartego i kształcenia na odległość.

W nowej, wciąż zmieniającej się szkole coraz większych trudności nastręcza oddzielenie od siebie roli nauczyciela i wychowawcy, tym bardziej że zadaniem każdego nauczyciela jest nie tylko przekazywanie wiedzy, ale również prowadzenie działalności wychowawczej. Współczesna oświata odchodzi od znanego do tej pory modelu dydaktyka, któremu przypada w szkole rola przede wszystkim nauczyciela konkretnego przedmiotu, polegająca na przekazywaniu podstawowej i niezbędnej wiedzy z jego zakresu.

Obecnie nauczyciel postrzegany jest przede wszystkim jako badacz, o zacięciu diagnostycznym, będący jednocześnie ekspertem w zakresie pomocy naukowych, a także pełniący funkcję konsultanta dla swoich uczniów. W związku z tym, że polska oświata podlega procesowi europeizacji, również rola nauczyciela w szkole stanowi pochodną rezul-

³⁵ Kość I., *Europeizacja polskiej oświaty realizowana poprzez urzeczywistnianie europejskiego wymiaru edukacji*, konferencja.21.edu.pl/3/tom/2/446.doc. [data dostępu: 27.05.2011]; Piotrowski E., *Zmiany w edukacji polskiej w kontekście akcesu do Unii Europejskiej* [w:] Bereźnicki F., Denek K. (red.), *Edukacja jutra*, XI Tatrzańskie Seminarium Naukowe, Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005.

tatów prac związanych z kompetencjami przypisanymi każdemu nowoczesnemu europejskiemu nauczycielowi. Jego zadaniem jest więc stworzenie i wdrożenie w życie odpowiednich strategii związanych z działaniami edukacyjnymi. Chodzi przede wszystkim o rolę nauczyciela, jaką odgrywa on w procesie nauczania i uczenia się dzieci i młodzieży, a także w kształtowaniu postaw uczniowskich, które nie wiążą się wyłącznie z procesami wychowawczymi polegającymi na kształceniu postawy obywatelskiej i prospołecznej. Nauczyciel jest osobą, która w środowisku szkolnym ma umożliwiać zgodne współistnienie i wzajemne uzupełnianie się wiedzy oraz umiejętności, tak aby procesy dydaktyczne nie polegały jedynie na przekazywaniu faktograficznej wiedzy. Nauczyciel, jako osoba odpowiedzialna za proces nauczania i uczenia się dzieci, zobowiązany jest do³⁶:

- bycia organizatorem procesu uczenia się;
- czynienia ze swoich uczniów badaczy;
- tworzenia wysoce nowoczesnych, innowacyjnych programów nauczania;
- włączania w obręb procesu dydaktycznego technologii informacyjno-komunikacyjnej;
- dostrzegania, diagnozowania oraz rozwiązywania problemów edukacyjnych występujących u uczniów.

Rola nauczyciela polega również na kształtowaniu postaw uczniowskich, a więc³⁷:

- dążeniu do kształcenia w młodych ludziach kompetencji, które będą stanowić postawę ich pełnego i efektywnego funk-

³⁶ Sielatycki M., *Kompetencje nauczyciela w Unii Europejskiej*, <http://www.cen.uni.wroc.pl/Pliki/13.pdf> [data dostępu: 27.05.2011].

³⁷ Ibidem.

cjonowania we współczesnym, opartym na wiedzy, informacji i technologii społeczeństwie, stąd też należy uczyć ich:

- uczenia się;
- pozyskiwania informacji z różnych źródeł i krytycznego ich przetwarzania;
- posługiwania się komputerem i multimediami;
- twórczego rozwiązywania problemów;
- współpracy w grupie i zespole;
- zasad poruszania się w kulturze wizualnej;
- kształceniu kompetencji młodych ludzi związanych z uczeniem się danego przedmiotu.

Jak wynika z powyższego zestawienia, rolą nauczyciela nie jest już jedynie nauczanie przedmiotu, w którym ten się specjalizuje, ale podejmowanie działań mających na celu przygotowanie dzieci i młodzieży do uczenia się przez całe życie, nieprzerwanego zdobywania wiedzy, nabywania nowych umiejętności i kompetencji, do samodzielnego korzystania z ogromu zasobów informacyjnych, a także rozwiązywania problemów. Ogólnie rzecz ujmując, wychowawcom przypadło w udziale przygotowanie młodego pokolenia do odnalezienia się i funkcjonowania w nowoczesnym, ciągle rozwijającym się świecie.

Należy pamiętać, aby nie oddzielać funkcji nauczyciela od funkcji wychowawcy, albowiem działania dydaktyczne oraz wychowawcze są względem siebie komplementarne. Dzięki temu edukacja staje się procesem permanentnym, polegającym nie tylko na nabywaniu przez uczniów nowych umiejętności i wiedzy, ale również kształceniu w nich właściwych prospołecznych, ogólnie przyjętych i obowiązujących norm. Proces

dydaktyczny daje nauczycielowi możliwość wychowawczego oddziaływania na uczniów.

Predyspozycje do roli wychowawcy

Wychowawca jest nauczycielem odpowiedzialnym za organizację, koordynację i realizację pracy wychowawczej w klasie szkolnej bądź grupie przedszkolnej. Wśród rozlicznych, przypisanych mu zadań na czoło wysuwają się przede wszystkim te związane z:

- rozpoznaniem domowych warunków uczniów;
- organizowaniem pomocy i opieki;
- czuwaniem nad ich zachowaniem;
- kształtowaniem postaw społeczno-moralnych;
- kształtowaniem postaw związanych z kulturą i zdrowiem;
- kształtowaniem pozytywnego stosunku do nauki.

Jak wynika z powyższego zestawienia, wychowawca zobowiązany jest do wywiązywania się z szeregu zadań, które wymagają od niego nie tylko szerokiej wiedzy z zakresu pedagogiki i znajomości metod wychowawczych, ale również określonych cech charakterologicznych oraz osobowych.

Każdy nauczyciel, a także wychowawca, stanowi pomost pomiędzy swoimi podopiecznymi a otaczającym ich światem zewnętrznym. W związku z tym powinien być wyposażony w cechy związane ze sferą osobowości, sprowadzające się przede wszystkim do³⁸:

- kompetencji społecznych, przejawiających się w umiejętności wywoływania u wychowanków pożądanych i oczekiwa-

³⁸ Hołodiuk J., *Osobowość nauczyciela wychowawcy*, „Edukacja i Dialog” 2005, nr 4.

nych reakcji, a więc wpływania na nich, w powiązaniu z porozumieniem, łagodzeniem i niwelowaniem konfliktów, tworzeniem więzi przekładających się następnie na efektywną współpracę w grupie;

- samoświadomości, tożsamej z posiadaniem wiedzy dotyczącej jego wewnętrznych stanów, możliwości, ocen intuicyjnych i preferencji; samoświadomość rzutuje również na obiektywną i poprawną samoocenę, poczucie własnej wartości i poziom posiadanych umiejętności;
- samoregulacji, rozumianej jako umiejętność panowania nad swoimi emocjami, stanami wewnętrznymi; samoregulacja sprowadza się do samokontroli, co znajduje odzwierciedlenie również w postawach związanych z sumiennością, uczciwością, a także elastycznością w odniesieniu do konieczności przystosowania się do wszelkiego rodzaju zmian;
- empatii, związanej ze współodczuwaniem, a więc uświadomieniem sobie uczuć i potrzeb, a także oczekiwań i niepokojów innych osób.

Pożądane cechy dobrego wychowawcy, którego zadaniem jest dbanie o wszechstronny rozwój dzieci i młodzieży, kształtowanie w nich konkretnych postaw i przygotowanie do odgrywania określonych ról życiowych, sprowadza się do bycia człowiekiem³⁹:

- posiadającym umiejętności kontaktu z dziećmi i młodzieżą;
- kompetentnym w zakresie wykonywanej przez siebie pracy;
- szanującym podmiotowość i ludzką godność swoich podopiecznych;

³⁹ Banach C., *Cechy właściwości osobowościowych nauczyciela*, WSP, Kielce 1995.

- sprawiedliwym i obiektywnym w zakresie wydawania sądów, wygłaszania opinii i ocen;
- preferującym demokratyczny styl kierowania grupą, a więc potrafiącym negocjować i dążyć do kompromisu;
- zdyscyplinowanym i wymagającym, zarówno względem siebie, jak i swoich wychowanków;
- konsekwentnym w myśleniu i działaniu;
- tolerancyjnym, a więc cechującym się poszanowaniem odmienności;
- naznaczonym kulturą ogólną i kulturą pedagogiczną;
- przygotowanym do planowania, organizowania i realizowania pracy grupowej;
- świadomym konieczności ciągłego samokształcenia, samodoskonalenia i samorozwoju;
- obdarzonym poczuciem humoru;
- autorefleksyjnym i samokrytycznym.

Wszystkie wymienione powyżej cechy i predyspozycje wychowawcy są o tyle ważne, że stanowią podstawę, na której nauczyciel-wychowawca buduje swój autorytet w relacjach z uczniami. Autorytet zaś stanowi jeden z gwarantów powodzenia coraz bardziej zdemokratyzowanego procesu wychowania, który wraz z rozwojem cywilizacyjnym staje się coraz trudniejszy i bardziej złożony. Współczesny świat charakteryzuje się bowiem szeregiem sprzecznych wartości, norm, poglądów, które są sprzeczne pod względem wychowawczym. Zadaniem nauczyciela-wychowawcy jest wskazanie uczniom-wychowankom właściwych spośród nich i udzielenie młodym ludziom pomocy w tworzeniu indywidualnej hierarchii.

Etyka w pracy wychowawcy

Zawód nauczyciela, który nie tylko przekazuje wiedzę z zakresu wykładanego przez siebie przedmiotu, ale również wychowawczo oddziałuje na dzieci i młodzież, znajduje się na liście zawodów wywierających znaczny wpływ na losy innych osób, w tym przypadku na młode pokolenie. Wysokie wymagania etyczne stawia się przed lekarzami, prawnikami, dziennikarzami. Osoby wykonujące te zawody obowiązują ściśle skodyfikowany system norm etycznych ujętych w Kodeksie Etyki Lekarskiej czy w Karcie Etycznej Mediów. Podobny system wartości obowiązuje również nauczycieli-wychowawców, przy czym nie został on skodyfikowany. Należy dodać, że zawód nauczyciela jest zawodem, w którym nie istnieje możliwość oddzielenia obowiązków zawodowych od obowiązków moralnych czy etycznych, albowiem czyny nauczyciela zawsze podlegają ocenom moralnym. Z tej przyczyny nie tylko oczekuje się, ale również wymaga od pedagogów, aby reprezentowali możliwie najwyższy poziom etyczny, tak w pracy, jak i w życiu pozazawodowym.

Zanim jednak udzielimy odpowiedzi na pytanie o to, na czym opiera się etyka zawodowa nauczycieli-wychowawców, wyjaśnijmy znaczenie tego pojęcia. Przez etykę zawodową należy rozumieć ogół norm i zasad odnoszących się do postępowania, a obowiązujących w konkretnej grupie zawodowej, etyka nauczycielska zaś rozumiana jest jako forma konkretyzacji etyki ogólnej oraz moralności ogólnospołecznej. Tego rodzaju etyka spełnia cztery zasadnicze funkcje: adaptacyjną, wychowawczą, praktyczną i profilaktyczną⁴⁰.

⁴⁰ Nijakowski M., *Etyczne problemy adaptacji społeczno-zawodowej nauczycieli*, WSP im. Powstańców Śląskich, Opole 1977.

Wynika z tego jasno, że każda osoba wiążąca swoją zawodową przyszłość z profesją nauczyciela, musi legitymować się niepodważalnymi kompetencjami moralnymi, tożsamymi z umiejętnością przestrzegania, uznawania w swojej pracy, a także poza nią, określonych i powszechnych norm oraz zasad. Jednocześnie należy zaznaczyć, że w przypadku kompetencji moralnych pedagogów mówimy o⁴¹:

- kompetencjach biernych, tożsamych z rozumieniem zasad, norm moralnych i komunikatów bezpośrednio z nimi związanych, w połączeniu z poczuciem odpowiedzialności moralnej;
- kompetencjach czynnych, polegających na racjonalnym i świadomym postępowaniu, opartym na przyjętych i powszechnie obowiązujących regułach moralnych.

Dopiero sprawność nauczyciela osiągnięta na obu tych płaszczyznach pozwala twierdzić, że legitymuje się on kompetencjami moralnymi, a więc ponosi odpowiedzialność za rezultaty swojej pracy i postępowania przed uczniami-wychowankami, ich rodzicami i opiekunami, swoimi współpracownikami (kadrą pedagogiczną), zwierzchnikami, społeczeństwem, a także przed samym sobą.

Kompetencje etyczne nauczyciela przejawiają się na płaszczyźnie⁴²:

- emocjonalnej, na której przybierają formę zdolności przeżywania i wrażliwości moralnej;
- motywacyjnej, na której przejawiają się pod postacią wytrwałości, godności, opanowania i odwagi.

⁴¹ Magda M., *Kompetencje moralne nauczyciela* [w:] Koziół E., Kobyłecka E. (red.), *W poszukiwaniu wyznaczników kompetencji nauczyciela XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2002.

⁴² *Ibidem*.

Nabywanie przez nauczyciela-wychowawcę kompetencji moralnych nie jest procesem jednorazowym, zamykającym się w granicach czasowych przygotowania do wykonywania zawodu, jakim są studia. To proces twórczy, wielostronny, wielozakresowy, którego fundament stanowi nie tylko wiedza związana z wykonywanym zawodem, ale także doświadczenie życiowe i zawodowe⁴³.

Kompetencje moralne nauczycieli-wychowawców dotyczą ich relacji z uczniami, rodzicami uczniów, a także współpracownikami. Nauczyciele mają względem swoich podopiecznych obowiązki przekazywania wiedzy, uzupełniony o sprawowanie nad nimi opieki, zwiększanie więzi emocjonalnej i rozwijanie ich zdolności, jak również dbanie o stworzenie jak najbardziej sprzyjających warunków do wszechstronnego rozwoju osobowości. Realizacja tych celów i koncentrujących się wokół nich zadań powinna być wspomagana przez konkretne, związane z etyką zawodową cechy, takie jak: sprawiedliwość, uczciwość, tolerancja, odwaga w głoszeniu i wyrażaniu swoich przekonań, poglądów i własnego zdania. Niezmiernie istotne w pracy nauczyciela i wychowawcy – również z punktu widzenia etyki i moralności wykonywanego zawodu – jest to, aby nauczyciele odczuwali satysfakcję ze swojej pracy, aby przynosiła im ona radość i dawała poczucie spełnienia. Ważna jest ponadto konieczność nieustannego dbania o bezpieczeństwo swoich podopiecznych, w połączeniu z dbałością o stan ich zdrowia, pełny i prawidłowy rozwój, a także konieczność wychowania i przygotowania do odgrywania przyszłych ról społecznych. W tym celu wychowawcy zobowiązani są do kształcenia u dzieci i młodzieży samodzielnego krytycznego myślenia, samodzielnego działania, w powiązaniu z systematycznością i odpowiedzialnością.

⁴³ Ibidem.

Moralnym obowiązkiem, wynikającym z pracy nauczyciela-wychowawcy, staje się nie tylko dbałość o rozwój podopiecznych, ale również współpraca z ich rodzicami i opiekunami, mająca na celu przede wszystkim dążenie do ujednolicenia lub zróżnicowania wymagań wychowawczych związanych ze środowiskiem szkolnym i rodzinnym⁴⁴. Podejmując współpracę z rodzicami bądź opiekunami uczniów, wychowawcy muszą mieć na względzie współdziałanie z nimi w zakresie rozwoju dzieci i opieki nad nimi, przekazywanie niezbędnej wiedzy dotyczącej wychowania, radzenia sobie z trudnościami wychowawczymi. Jako że rodzice dzieci, podobnie jak one same, posiadają różne temperamy, zadaniem wychowawcy jest dążenie do stworzenia jak najlepszej i najbardziej sprzyjającej współpracy z rodzicami atmosfery, ułatwiającej osiągnięcie założonych celów wychowawczych. Niezbędne jest więc utrzymywanie z rodzicami wychowanków dobrych stosunków i relacji, polegających przede wszystkim na taktownym zachowaniu, udzielaniu im wszelkiej niezbędnej pomocy, jak również zachowaniu dyskrecji⁴⁵.

Nauczyciel-wychowawca ponosi odpowiedzialność zawodową i moralną nie tylko przed swoimi uczniami, ich rodzicami, ale także przed gronem pedagogicznym, z którym współpracuje. Właściwa jakość relacji interpersonalnych w miejscu pracy zdecydowanie sprzyja procesom dydaktycznym i wychowawczym. Atmosfera pracy nauczyciela warunkuje bowiem w dużym stopniu jakość i efektywność pedagogicznego oddziaływania na dzieci i młodzież. Zadaniem zespołu nauczycielskiego, wynikającym z etyki zawodowej, jest dążenie do zagwarantowania każdemu z jego członków poczucia bezpieczeństwa. Solidarność ułatwia podejmo-

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

wanie decyzji, znacząco przyczynia się również do zwiększenia skuteczności osiągnięcia założonych celów, a także sprzyja odpowiedzialności⁴⁶. Dbłość o właściwe i poprawne stosunki interpersonalne pomiędzy gronem pedagogicznym powinna polegać przede wszystkim na byciu względem siebie tolerancyjnym, życzliwym, pomocnym i sprawiedliwym w opiniach i osądach. Zasada się to głównie na udzielaniu sobie pomocy, okazywaniu wzajemnego szacunku, życzliwości i wyrozumiałości.

Podsumowując należy stwierdzić, że nauczyciel-wychowawca nie może być postacią pomnikową, stojącą na cokole. Traktowanie pedagogów jak wzorca i wcielenia cnót moralnych, poświęcających się wyłącznie dla idei, to przeżytek. Oczywiście praca nauczyciela i wychowawcy jest profesją zaufania społecznego, która powinna być uprawiana wyłącznie z powołania i wewnętrznej potrzeby. Pamiętać należy jednak, że zarówno sama praca nauczyciela, jak i jej postrzeganie przez społeczeństwo, ulega zmianie. Uwarunkowania zawodu nauczyciela-wychowawcy mają swoje przyczyny w przemianach funkcji zawodowych nauczycieli, grupujących się w pięciu kategoriach⁴⁷:

- ulegającego ciągłym zmianom charakteru ludzkiej pracy w ogóle, nie tylko pracy nauczycieli;
- zmian w zakresie potrzeb edukacyjnych współczesnego społeczeństwa;
- zmian o charakterze społecznym w zakresie oczekiwań względem systemu edukacji;
- potrzeb kształcenia tzw. świadomości globalnej;

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Kwiatkowska H., *Przemiany funkcji zawodowej nauczyciela* [w:] Nowak J. (red.), *Przemiany zawodu nauczycielskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1991.

- potrzeby rozwiązania problemu związanego z impasem, w jakim znajduje się współczesny człowiek, szczególnie zaś nauczyciel jako osoba odpowiadająca za wszechstronny, w tym również moralny i duchowy, rozwój człowieka.

Tak więc zadaniem współczesnego nauczyciela-wychowawcy w etycznym i moralnym aspekcie jego pracy jest dbanie o przekazywanie i wpajanie swoim wychowankom ogólnie uznanych przez społeczeństwo zasad i norm postępowania. Jednocześnie ważne jest, aby potrafił on stworzyć hierarchię wartości moralnych i dokonać pomiędzy nimi celowego, opartego na racjonalnych przesłankach, wyboru. Nauczyciele-wychowawcy powinni być świadomi tego, że wraz z rozwojem społeczeństwa rosną wymagania względem nich samych, a także ich profesji, w związku z czym zaostreniu ulegają kryteria zawodowej oceny oraz kontroli moralnej.

3. Szkoła jako miejsce pracy wychowawcy

Pełnienie funkcji wychowawczej w szkole związane jest z realizacją wielu różnych obowiązków, które składają się na pracę edukacyjną. Do zadań tych należy praca z klasą, rodzicami i opiekunami uczniów, współpraca ze środowiskiem szkolnym oraz środowiskiem oświatowym, prowadzenie dokumentacji oraz podnoszenie jakości pracy w szkole. Do obowiązków nauczyciela-wychowawcy należy także dbałość o ustawiczne podnoszenie własnych kompetencji.

Szczegółowy zakres zadań wychowawcy regulują dokumenty przygotowywane indywidualnie w każdej placówce szkolnej. Rozporządzenia te opracowywane są na podstawie przepisów wydanych przez Ministra Edukacji Narodowej, przepisów prawa oświatowego, szkolnego programu wychowawczego, wewnętrznego systemu oceniania (WSO) oraz szkolnego programu profilaktyki. Na potrzeby niniejszego poradnika opracowano przykładowy wykaz obowiązków zawodowych nauczyciela-wychowawcy na podstawie dokumentów funkcjonujących obecnie w kilku szkołach różnego szczebla.

Tabela 2. Obowiązki nauczyciela-wychowawcy

	ZAKRES ZADAŃ	KOMPETENCJE
PRACA Z KLASĄ	Planowanie pracy wychowawczej	<ul style="list-style-type: none"> • ogólna wiedza na temat zainteresowań, problemów i potrzeb uczniów (stale pogłębiana znajomość środowiska współczesnej młodzieży); • znajomość różnych metod i technik uzyskiwania informacji wychowawczych w pracy z dziećmi i młodzieżą; • znajomość wewnątrzszkolnych aktów prawnych (statutu szkoły, programu wychowawczego, WSO, szkolnego programu profilaktyki etc.); • znajomość prawa oświatowego; • umiejętność integrowania celów wychowawczych i edukacyjnych w planowanych przedsięwzięciach z udziałem swoich uczniów.
	Realizacja zadań wychowawczych	<ul style="list-style-type: none"> • umiejętność realizacji zaplanowanych celów wychowawczych za pomocą metod pracy adekwatnych do tematyki zajęć i grupy odbiorców; • znajomość technik motywacji i pobudzania aktywności poznawczej i twórczej uczniów; • biegłość w posługiwaniu się pomocnymi narzędziami edukacyjnymi, także tymi o charakterze elektronicznym i multimedialnym – adekwatne zastosowanie ich w procesie nauczania i wychowania; • wiedza na temat skutecznej komunikacji pedagogicznej i biegłość w stosowaniu jej zasad w codziennej pracy wychowawczej; • umiejętność wdrażania uczniów do samodoskonalenia; • innowacyjność i odwaga w podejmowaniu zadań wychowawczych w niestandardowy i kreatywny sposób; • umiejętność ewaluacji wyników działań pedagogicznych.
	Diagnozowanie potrzeb	<ul style="list-style-type: none"> • wiedza na temat narzędzi i metod służących diagnozie pedagogicznej; • umiejętność planowania indywidualnej pracy z uczniem, zgodnie ze zdiagnozowanymi u niego specjalnymi potrzebami czy predyspozycjami;

		<ul style="list-style-type: none"> wiedza na temat sytuacji rodzinnej, zdrowotnej i materialnej ucznia oraz na temat jego postępów w nauce; umiejętność budowania relacji z rodzicami w celu uzyskania możliwie kompletnej informacji wychowawczych.
	Prowadzenie profilaktyki	<ul style="list-style-type: none"> wiedza na temat możliwych zagrożeń bezpieczeństwa młodzieży (przepisy przeciwpożarowe i bhp, profilaktyka uzależnień, higiena osobista i higiena pracy); wiedza na temat absencji uczniów i jej potencjalnych powodów; wiedza na temat postępów w nauce oraz zachowania uczniów (konsultacje z innymi nauczycielami) oraz ewentualnych przejawianych przez nich trudności i problemów; umiejętność prowadzenia efektywnych działań związanych z promocją zdrowia i przeciwdziałaniem uzależnieniom, także związanym z nieodpowiedzialnym użytkowaniem Internetu.
	Udzielanie pomocy	<ul style="list-style-type: none"> wiedza o drogach postępowania w przypadku wystąpienia poszczególnych problemów wychowawczych i prowadzenia działań kompensacyjnych w przypadku zdiagnozowanych u ucznia zaburzeń emocjonalnych i intelektualnych; kierowanie do rodziców informacji o konieczności wysłania ucznia do specjalisty: psychologa, pedagoga szkolnego, indywidualnego terapeuty; wiedza o proponowanych przez szkołę zajęciach dodatkowych dla uczniów uzdolnionych; znajomość zasad udzielania pierwszej pomocy.
WSPÓLPRACA Z RODZICAMI	Kontakt osobisty	<ul style="list-style-type: none"> prowadzenie spotkań organizacyjnych na początku roku (klasy pierwsze, klasy maturalne); prowadzenie spotkań semestralnych z rodzicami (regularny kontakt z opiekunami uczniów); prowadzenie zebrań informujących o planowanych rocznych ocenach

		<p>uczniów;</p> <ul style="list-style-type: none"> • prowadzenie spotkań indywidualnych w ramach dyżurów i konsultacji.
	Kontakt telefoniczny	<ul style="list-style-type: none"> • informowanie o wypadku, rażącym naruszeniu obowiązków lub przedłużającej się absencji ucznia.
	Kontakt korespondencyjny	<ul style="list-style-type: none"> • po nieudanych próbach kontaktu telefonicznego; w sytuacjach określonych przez szkolny regulamin (np. w wypadku pisemnej nagany udzielonej przez dyrektora).
WSPÓLPRACA ZE ŚRODOWISKIEM OŚWIATOWYM	Zapoznanie z ofertą pomocy	<ul style="list-style-type: none"> • wiedza o sposobie funkcjonowania i zakresie kompetencji najbliższej poradni oraz innych ośrodków opiekuńczych (SKOW, PPP, Ośrodek Pomocy Społecznej, ZOZ itp.).
	Konsultacje z psychologiem i pedagogiem szkolnym oraz poradnią	<ul style="list-style-type: none"> • znajomość określonych przez dyrektora szkoły zasad prowadzenia konsultacji z poradnią w sytuacjach problemowych; • organizacja spotkań uczniów z pracownikami poradni psychologiczno-pedagogicznej.
PROWADZENIE DOKUMENTACJI	Prowadzenie na bieżąco dokumentacji klasowej i szkolnej	<ul style="list-style-type: none"> • znajomość prawa oświatowego i wewnętrznych aktów prawnych dotyczących prowadzenia dokumentacji; • informowanie innych nauczycieli o konieczności uzupełnienia dziennika klasowego; • umiejętność posługiwania się elektronicznymi systemami kontroli frekwencji (e-dzienniki); • zdolność konstruowania dokumentów szkolnych: planu wynikowego, planu wychowawczego, dziennika obserwacji; • znajomość zasad gromadzenia dokumentacji dotyczącej awansu nauczycielskiego.
PRACA NA RZECZ JAKOŚCI WYCHOWANIA W SZKOLE	Autoewaluacja	<ul style="list-style-type: none"> • świadomość mocnych i słabych punktów własnej pracy wychowawczej i ustawiczne samodoskonalenie; • monitorowanie efektów własnej pracy wychowawczej w celu dostosowywania metod, technik, środków do potrzeb i oczekiwań uczniów;

		<ul style="list-style-type: none"> ustawiczne prowadzenie działań doskonalących w obszarach deficytów kompetencyjnych.
	Współpraca z gronem pedagogicznym	<ul style="list-style-type: none"> motywowanie innych nauczycieli do wspólnego opracowywania nowoczesnych metod kształcenia i rozwiązywania problemów; aktywny udział w pracach zespołu przedmiotowego; aktywny udział w szkoleniach szkolnych i pozaszkolnych kadry pedagogicznej.
	Troska o dobro materialne szkoły	<ul style="list-style-type: none"> motywowanie uczniów do dbałości o wyposażenie, pomoce dydaktyczne, wygląd sali lekcyjnej itp.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Obowiązki wychowawcy klasy w Zespole Szkół im. Juliana Tuwima w Bielsku-Białej*, www.tuwim.xon.pl/pdf/owk.pdf [data dostępu: 13.06.2011]; *Zakres obowiązków wychowawcy klasy Społecznego Gimnazjum nr 20 w Warszawie*, nowy.rasz.edu.pl/.../32805-1284109938_obowiazki%20wychowawcy.pdf [data dostępu: 13.06.2011]; *Zakresy czynności i obowiązków nauczycieli w Szkole Podstawowej nr 3 z oddziałami integracyjnymi w Lubsku*, <http://www.sp3.lubsko.pl/zakresnucz.htm#ZAKRES%20CZYNNO%C5%9ACI%20WYCHOWAWCY> [data dostępu: 13.06.2011].

Praca z klasą

Do podstawowych zadań wychowawcy w szkole należy praca z klasą, kiedy to pełni on głównie dwie role: przewodnika i opiekuna. Funkcja przewodnika wyraża się w kierowaniu i wspieraniu rozwoju wychowanków. W tym celu wychowawca ma za zadanie wspomagać integrację każdej uczennicy i każdego ucznia w środowisku szkolnym oraz rozwijać ich indywidualne predyspozycje i uzdolnienia. Służy temu realizowanie programu wychowawczego, prowadzenie bieżącej diagnostyki potrzeb uczniów oraz programu profilaktyki dla uczniów. Funkcja

opiekuńcza wychowawcy realizuje się przede wszystkim przez udzielanie wszelkiej niezbędnej pomocy wychowankom. Obejmuje to pomoc w różnych kwestiach – począwszy od edukacji i rozwoju indywidualnego po sprawy organizacyjne w szkole. Zakres tej pomocy zmienia się na kolejnych szczeblach kształcenia. Funkcja opiekuńcza wychowawcy oznacza także pośredniczenie w większości spraw dotyczących uczniów oraz nadzór nad bezpieczeństwem w czasie imprez szkolnych.

Praca wychowawcy w znacznym stopniu podlega organizacji cyklu roku szkolnego. Na początku roku każdy opiekun klasy zobowiązany jest do przedstawienia rocznego programu wychowawczego dla klasy. Program podlega następnie konsultacji z dyrektorem szkoły i rodzicami uczniów. Na jego podstawie wychowawca opracowuje plan pracy z klasą, który obejmuje zarówno tematykę godzin wychowawczych, jak i udział klasy w uroczystościach i imprezach szkolnych oraz organizację wycieczek klasowych.

Współpraca z rodzicami

Bardzo ważny składnik skutecznego procesu edukacyjnego stanowi współpraca nauczyciela z rodzicami lub opiekunami dziecka. Wychowawca klasy jest osobą, która pośredniczy w kontaktach między rodzicami a szkołą. W pierwszej kolejności powiadamiany jest o nagłych wypadkach, gdyż dysponuje największą wiedzą o uczniu. Wychowawcy zobowiązani są również do bieżących kontaktów z rodzicami uczniów w trakcie roku szkolnego.

Zadanie wychowawcy to przede wszystkim udzielanie rodzicom bieżących informacji o postępach ucznia oraz umożliwienie im indywidualnych konsultacji, przez wyznaczenie tzw. dyżurów szkolnych. Opie-

kun klasy ma także za zadanie powiadomić rodziców w przypadku szczególnych potrzeb ucznia w zakresie danego przedmiotu. Dotyczy to zarówno uczniów zdolnych, uczniów z trudnościami w kształceniu lub stwarzających problemy wychowawcze, jak również wszelkich innych kwestii mających wpływ na rozwój wychowanków. Z tego względu istotne jest, aby wychowawca kontaktował się z rodzicami w miarę regularnie, a szczególnie w sytuacjach, kiedy dziecko odnosi sukcesy, tak aby opiekunowie ucznia wiedzieli o szczerym zainteresowaniu pedagoga rozwojem ich dziecka. Informowanie o osiągnięciach ucznia pozwala ponadto na budowanie konstruktywnej relacji z rodzicami, w ten sposób wzmacnia się wzajemne zaufanie. Ma to istotny wpływ na kształtowanie partnerskich relacji między szkołą a domem.

Partnerstwo między wychowawcą a rodzicami dziecka ma wpływ również na przebieg procesu kształcenia ucznia. W sytuacji, kiedy nauczyciele i rodzice z powodzeniem współpracują, dzieci od obu stron słyszą spójne komunikaty. Wówczas rozumieją, że nauka w szkole jest ważna i potrzebna. Badacze zgodnie podkreślają kluczową rolę nauczyciela w kształtowaniu tej relacji⁴⁸. Do najważniejszych cech partnerskiej relacji należą: przyjazne kontakty między obiema stronami, otwartość oraz zorientowanie na wspólny cel. Budowaniu dobrych relacji służą przede wszystkim spotkania przy okazji zebrań z rodzicami czy indywidualnych konsultacji, jak również kontakty za pośrednictwem poczty internetowej, komunikatorów czy nowoczesnych platform edukacyjnych. Ważne jest, aby nauczyciel umożliwił rodzicom różne formy komunika-

⁴⁸ Mendel M., *Nauczyciel z uczniem, rodzicami i lokalną społecznością. Koncepcje partnerstwa edukacyjnego* [w:] Klus-Stańska D., Szczepkowska-Pustkowska M., *Pedagogika wczesnoszkolna – dyskursy, problemy, rozwiązania*, Wydawnictwa Szkolne i Profesjonalne, Warszawa 2009, s. 191.

cji, tak aby mogli oni w wygodny sposób porozumieć się z wychowawcą. Korzyści płynące z dobrego porozumienia nie tylko mają duży wpływ na rozwój ucznia, ale także wspierają samego pedagoga. Jak wykazują badania, nauczyciele podejmujący aktywne działania na polu współpracy z rodzicami odczuwają większą satysfakcję z wykonywanej pracy i wyżej oceniają swoją efektywność w roli dydaktyka⁴⁹.

Współpraca z instytucjami wspomagającymi i ze środowiskiem

W zakresie pomocy uczniowi z wychowawcami współpracują liczne instytucje wspomagające. Należą do nich poradnie psychologiczno-pedagogiczne, fundacje, stowarzyszenia, ośrodki opiekuńcze i wiele innych. W przypadku rozpoznania przez opiekuna jakiegoś rodzaju trudności lub uzdolnień u dziecka, jego obowiązkiem jest udzielenie uczniowi pomocy lub skierowanie go do specjalistów, którzy będą mogli w sposób bardziej kompetentny udzielić uczniowi wsparcia. W celu uzyskania pomocy wychowawca w pierwszej kolejności konsultuje się z pedagogiem, psychologiem oraz z nauczycielami przedmiotowymi. Następnie po otrzymaniu diagnoz i uwag – w zależności od sytuacji – wychowawca powinien skonsultować się z rodzicami lub prawnymi opiekunami dziecka oraz uzyskać stosowne skierowanie i opinię specjalistów. Uczeń może zostać skierowany do specjalistycznego gabinetu lub odpowiedniej instytucji.

Do instytucji wspierających pracę edukacyjną wychowawcy należą przede wszystkim poradnie psychologiczno-pedagogiczne. Funkcjonują one przy szkołach w celu specjalistycznego wsparcia rozwoju

⁴⁹ Ibidem.

uczniów. Zakres ich działalności obejmuje: diagnostykę, terapię, profilaktykę i doradztwo. Poradnie podejmują wszechstronną współpracę z nauczycielami, opiekunami i środowiskami wychowującymi dzieci i młodzież w celu wspierania możliwie pełnego rozwoju wychowanków. Działalność tego typu placówek uzależniona jest od profilu szkół, jak i od uwarunkowań społecznych i środowiskowych. Zwykle bowiem do jednej poradni przynależy kilka różnych szkół z danej okolicy. Oferta poradni jest dostosowywana do trudności i potrzeb zgłaszanych w danym środowisku. Każda z poradni ma obowiązek corocznie konsultować swoją ofertę ze środowiskiem szkolnym⁵⁰. W zależności od potrzeb także w szkole zatrudniani są różni specjaliści. Zwykle są to psycholog i pedagog, niekiedy także logopeda.

Wsparcie realizowane przez poradnie psychologiczno-pedagogiczne z reguły obejmuje:

- wszechstronny psychofizyczny rozwój dzieci i młodzieży;
- wspomaganie efektywności uczenia i problemów komunikacji społecznej;
- profilaktykę uzależnień, pomoc dla wychowanków należących do grup ryzyka;
- terapię zaburzeń rozwojowych i zachowań dysfunkcyjnych;
- wspomaganie procesów wychowawczych, w tym również wsparcie rodzin;
- doradztwo w zakresie wyboru kierunku kształcenia, zawodu i planowania kariery zawodowej;

⁵⁰ Por. Brzoskowska J., *Korzystanie z usług poradni psychologiczno-pedagogicznych*, <http://www.eksperciwoswiacie.pl/dla-pedagogow-i-psychologow/art,19,korzystanie-z-uslug-poradni-psychologiczno-pedagogicznych.html> [data dostępu: 16.06.2011].

- edukację prozdrowotną wśród uczniów, rodziców oraz nauczycieli;
- wykrywanie dysfunkcji i niepełnosprawności dzieci i młodzieży oraz wspomaganie ich w rozwoju;
- udzielanie rodzicom i nauczycielom pomocy psychologiczno-pedagogicznej związanej z wychowaniem i kształceniem dzieci i młodzieży;
- wspieranie wychowawczych i edukacyjnych funkcji szkoły.

Przydział szkoły do poradni należy do organu prowadzącego szkołę. Informację o tym, do której poradni należy dana szkoła, można znaleźć w folderach przysyłanych przez poradnie na początku każdego roku szkolnego, a także na stronach internetowych odpowiedniego kuratorium oświaty lub na stronach lokalnych poradni⁵¹. Korzystanie z pomocy poradni jest dobrowolne i bezpłatne. W każdym przypadku, na każdym etapie badań – zarówno uczeń, jak i rodzic – mogą odmówić udziału w dalszym postępowaniu diagnostycznym.

Współpraca z poradniami potrzebna bywa w specjalnych sytuacjach, kiedy niezbędne jest orzeczenie wydane przez specjalistę. Dotyczy to m.in. wcześniejszego lub późniejszego rozpoczęcia obowiązku szkolnego, powtarzania roku przez ucznia klasy I–III szkoły podstawowej, objęcia ucznia nauką w klasie terapeutycznej, zezwolenia na indywidualny tok nauki, przyjęcia do szkoły ponadgimnazjalnej ucznia z problemami zdrowotnymi, które ograniczają możliwość wyboru kierunku uczenia ze względu na stan zdrowia. Przy poradniach działają także zespoły orzekające. Mają one za zadanie wydawanie decyzji w takich sprawach, jak np. orzeczenia i opinie w sprawie kształcenia specjalnego,

⁵¹ Por. Brzoskowska J., *Korzystanie z usług...*, op.cit.

indywidualnego nauczania oraz opinie o potrzebie wczesnego wspomagania rozwoju dziecka⁵². Aby uzyskać opinię lub orzeczenie poradni, należy zgłosić się do sekretariatu placówki. Tam można otrzymać informacje o wniosku oraz dokumentacji, które trzeba przedłożyć. W poradni udzielone zostaną także informacje o dalszym postępowaniu.

Poradnie służą także wspieraniu kompetencji samych nauczycieli. Pomoc ta ma na celu zarówno rozwijanie umiejętności wychowawczych, jak i dydaktycznych. Do najważniejszych tego rodzaju działań należą⁵³:

- konsultacje na terenie poradni lub placówek;
- szkoleniowe posiedzenia rad pedagogicznych;
- wspólne posiedzenia zespołów wychowawczych;
- mediacje;
- cykliczne spotkania grup wsparcia działających w poradni – szczególnie dla pedagogów;
- szkolenia, np. z zakresu prowadzenia warsztatów dla dzieci i młodzieży;
- badania przesiewowe organizowane wspólnie przez nauczycieli i pracowników poradni, które mają na celu obserwację i jak najwcześniejszą diagnozę zaburzeń wychowanków, np. ryzyka dysleksji, wad wymowy, słuchu i wzroku.

Do instytucji wspomagających należą także takie organy jak: policja, straż pożarna, świetlice środowiskowe, miejskie i gminne ośrodki pomocy społecznej, sądy, centra pomocy rodzinie, ośrodki kultury oraz organizacje działające przy parafiach kościelnych. Nauczycielom, rodzi-

⁵² Kwestię reguluje Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 września 2008 r. w sprawie orzeczeń i opinii wydawanych przez zespoły orzekające działające przy publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych, Dz.U. 2008, Nr 173, poz. 1072.

⁵³ Opracowano na podstawie: Brzoskowska J., *Korzystanie z usług...*, op.cit.

com i dzieciom pomocy udziela wiele specjalistycznych poradni i fundacji. Należą do nich ośrodki lokalne i ogólnopolskie, m.in. Niebieska Linia – ogólnopolska bezpłatna linia dla ofiar przemocy w rodzinie, Młodzieżowy Telefon Zaufania, Centrum Dziecka i Rodziny Fundacji „Dzieci Niczyje” w Warszawie i wiele innych.

W tym miejscu warto jeszcze wymienić najważniejsze instytucje wspierające edukację i rozwój dzieci niepełnosprawnych: Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON) oraz Rzecznik Osób Niepełnosprawnych. Fundusz umożliwia uzyskanie wsparcia finansowego na potrzeby edukacji osób niepełnosprawnych oraz udziela pomocy w wielu innych sytuacjach. Wsparcia osobom dotkniętym niepełnosprawnością udziela także Rzecznik Osób Niepełnosprawnych. Pomoc ta dotyczy szerokiego zakresu działań – informowanie o programach pomocowych, obrona interesów osób niepełnosprawnych i przeciwdziałanie niepełnosprawności, pomoc w uzyskaniu odpowiedniego sprzętu ortopedycznego. Przy rzeczniku w Łodzi działa także zespół, który prowadzi telefon zaufania dla osób niepełnosprawnych i ich rodzin.

Podstawowe obciążenia w pracy wychowawcy

Praca wychowawcy wiąże się z wieloma negatywnymi obciążeniami. Jest to uwarunkowane zarówno sytuacją społeczną – współczesnymi przemianami cywilizacyjnymi, jak i trudnymi warunkami pracy. Rosnący wpływ negatywnych czynników w tym zawodzie sprawia, że wychowawcy, podobnie jak nauczyciele, należą do grup najbardziej narażonych na ryzyko wypalenia zawodowego.

Do czynników społecznych, które mają wyjątkowo negatywny wpływ na pracę wychowawcy, należy przede wszystkim rosnące tempo

życia, szczególnie widoczne w dużych ośrodkach miejskich. Szybka komunikacja oraz rozwój środków masowego przekazu umożliwia coraz więcej form kontaktu oraz sposobów transportu, lecz zarazem sprawia, że życie staje się dynamiczne i człowiek jest znacznie bardziej narażony na stres. Poza rosnącym tempem życia współczesnemu człowiekowi nieustannie towarzyszą szybkie zmiany zachodzące w rzeczywistości. Wyraźnie dają się one obserwować w rozwoju techniki. U wielu ludzi sytuacja ta rodzi lęk i niepewność⁵⁴. Współczesny człowiek coraz częściej doświadcza także niepewności co do własnej sytuacji zawodowej, co budzi w nim poczucie zagrożenia, zniechęcenia, niekiedy nawet prowadzi do załamania psychicznego⁵⁵. Jednocześnie wzrasta społeczna nieufność, rywalizacja, a więzi ludzkie ulegają osłabieniu. Kryzys dotyka także współczesne rodziny – coraz częstsze w Polsce są rozwody i problemy rodzinne.

Negatywne konsekwencje przemian wyraźnie dotyczą dzieci i młodzież w wieku szkolnym. Badania psychologiczne wykonane wśród młodzieży w 2003 roku wykazały, że wobec zachodzących zmian dominuje w tej grupie poczucie braku bezpieczeństwa oraz lęk o przyszłość⁵⁶. Dodatkowo – oprócz przemian cywilizacyjnych – duży wpływ na uczniów wywiera rozwój rozmaitych mediów oraz propagowane w nich wzorce życia i postępowania. Zjawisku temu towarzyszy powszechny kryzys auto-

⁵⁴ Por. Łukaszewicz R., *Czas transformacji* [w:] Łukaszewicz R. (red.), *Edukacja wobec zmian lokalnych i globalnych*, Wrocław 1994, s. 5.

⁵⁵ Por. Szorc K., *Kierunki myślenia o bezpieczeństwie pracy nauczyciela* [w:] Kozubska A., Zduniak A. (red.), *Kształcenie zawodowe w teorii i praktyce edukacyjnej*, t.1, Poznań 2006, s. 108–109.

⁵⁶ Por. Jaklewicz H., *Młodzież wobec zagrożeń świata współczesnego* [w:] Płopa M. (red.), *Człowiek u progu trzeciego tysiąclecia. Zagrożenia i wyzwania*, t.1, Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej, Oficyna Wydawnicza Impuls, Elbląg-Kraków 2005, s. 370–371.

rytetów i brak wzorców moralnych⁵⁷. Dzieci i młodzież także coraz wyraźniej odczuwają kryzys, jaki dotyka współczesne rodziny. Wcześniej zderzają się oni z trudnymi sytuacjami, które często ich przerastają.

Spośród czynników społecznych negatywny wpływ na sytuację wychowawcy wywiera także obecny stan polskiej oświaty. Reforma szkolnictwa wprowadzona w 1999 roku nie spełniła pokładanych w niej nadziei. Mimo późniejszych korekt, m.in. w programie nauczania w 2009 roku, zmiany nadal są niewystarczające i obecnie już przygotowywane są kolejne rozwiązania. Do najważniejszych obciążeń organizacyjnych występujących w środowisku pracy nauczycieli Jacek Pyżalski zaliczył:

- niskie zarobki, nieproporcjonalne do wysiłku w pracy;
- przeładowane programy i plany nauczania;
- niewielki wpływ na realizowany program;
- niezadawalające pomieszczenia socjalne dla pracowników;
- zbyt duża liczba uczniów przypadająca pod opiekę jednego nauczyciela;
- rywalizacja między współpracownikami;
- brak wsparcia ze strony przełożonych;
- brak pomocy ze strony współpracowników⁵⁸.

Wiele zagrożeń niosą dla wychowawcy także czynniki takie jak niski i wciąż malejący prestiż społeczny, niestabilność zatrudnienia, konieczność ustawicznego doskonalenia przy niewielkich możliwościach awansu, narażenie zdrowia – choroby gardła i krtani, częsty stres i napięcie

⁵⁷ Por. Jaklewicz H., *Młodzież wobec zagrożeń...*, op.cit., s. 372.

⁵⁸ Pyżalski J., *Stresory w środowisku pracy nauczyciela* [w:] Pyżalski J, Merecz D., *Psychospołeczne warunki pracy polskich nauczycieli. Pomiędzy wypaleniem zawodowym a zaangażowaniem*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010, s. 53.

psychiczne, złe zachowanie uczniów, wygórowane oczekiwania rodziców, brak czasu na czynności zawodowe i zaniedbywanie życia osobistego⁵⁹.

Wszystkie te czynniki pośrednio lub bezpośrednio wpływają na pracę wychowawcy. Dodatkowo sytuację utrudnia fakt, że wiele środowisk szkolnych przyjmuje postawę obrony tradycyjnego porządku i trwa przy dawnych praktykach edukacyjnych. Taki proceder, jak słusznie zauważa Ryszard Łukaszewicz, kompromituje szkołę⁶⁰. W tej sytuacji oczekuje się raczej, żeby współczesna szkoła i nauczyciel aktywnie uczestniczyli w zachodzących przemianach⁶¹. Zadaniem pedagoga jest przede wszystkim wspieranie i wyrównywanie trudności uczniów. Dotyczy to zarówno problemów ucznia ze zrozumieniem otaczającej rzeczywistości, jak i kwestii odnajdywania w niej własnego miejsca przez młodego człowieka. Problemy te stają się coraz ważniejszymi wyzwaniem w pracy nauczyciela. Są to zadania bardzo wymagające i odpowiedzialne.

Istotnym zagrożeniem zawodowym, które często dotyka nauczycieli i wychowawców, jest wypalenie zawodowe. Zjawisko to następuje najczęściej na skutek długotrwałego przeciążenia stresem. W jego wyniku pedagog przestaje rozwijać się zawodowo, odczuwa silne niezadowolenie i wyraźnie obniża się jego satysfakcja z wykonywanej pracy. Wypalenie zawodowe rozwija się zwykle stopniowo i poprzez obserwację symptomów można zawniczu temu zapobiec. Do podstawowych sygnałów ostrzegawczych należą⁶²:

⁵⁹ Por. Cibor R., *Koszty psychologiczne pracy nauczyciela a procesy globalizacji*, [w:] Kojs W., Dawid Ł. (red.), *Nauczyciel w nowej rzeczywistości edukacyjnej*, Uniwersytet Śląski, Filia, Cieszyn 2004, s. 119–122.

⁶⁰ Por. Łukaszewicz R., *Czas transformacji...*, op.cit., s. 5.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Por. Starostka E., *Wypalenie zawodowe – przyczyny, objawy i konsekwencje dla funkcjonowania społecznego jednostki*, <http://www.psychologia.net.pl/artukul.php?level=245> [data dostępu: 17.06.2011].

- subiektywne poczucie przepracowania, brak chęci do pracy;
- niechęć do wychodzenia do pracy;
- poczucie izolacji, osamotnienia;
- postrzeganie życia jako ponurego i ciężkiego;
- negatywne nastawienie do uczniów i współpracowników;
- brak cierpliwości, drażliwość, poirytowanie na gruncie rodzinnym;
- częste choroby;
- negatywne, ucieczkowe, a nawet samobójcze myśli.

W celu zapobiegania rozwinięciu syndromu wypalenia zawodowego istotne staje się, aby wychowawca w miarę możliwości samodzielnie obserwował zmiany następujące w jego samopoczuciu i wcześniej na nie reagował. Im wcześniej zdiagnozowane zostaną trudności, tym łatwiej i szybciej można je usunąć. Tym samym można uniknąć negatywnych skutków silnego wypalenia. Ze względu na duży wpływ negatywnych bodźców w pracy wychowawczej warto, aby osoby pracujące z uczniami świadomie zadbały o podjęcie działań pozytywnie wspierających pracę opiekuńczą. Do tego rodzaju działań należy m.in. troska o różnorodność wykonywanych obowiązków, o twórcze reagowanie na trudności, dbałość o dobre relacje z uczniami i wszystkimi współpracownikami, aktywne zaangażowanie w powierzone obowiązki⁶³. Posiadanie wpływu na politykę instytucji, w której dydaktyk pracuje, oraz uzyskanie wsparcia od instytucji z zewnątrz czy też środowisk współpracujących ze szkołą, zwiększa zadowolenie z wykonywanej pracy⁶⁴. Z tego względu warto zwrócić uwagę na dobre relacje z osobami z zawodowego otocze-

⁶³ Sęk H. (red.), *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.

⁶⁴ *Ibidem*.

nia, zarówno z bezpośrednimi, jak i dalszymi współpracownikami. Rozpoczynając praktyki czy pracę należy zadbać o poznanie wielu osób w szkole, przy każdej nadarzającej się okazji podejmować rozmowy i współpracę, dbać o miłą atmosferę. Dobrze jest przede wszystkim pamiętać o podstawowej zasadzie dobrych relacji: nie krytykuj, nie potępiaj, nie pouczaj⁶⁵. Dobre kontakty międzyludzkie buduje postawa szacunku i zrozumienia racji innej osoby. Każdy człowiek ma prawo do własnego spojrzenia na otaczającą go rzeczywistość. Trzeba o tym pamiętać będąc nauczycielem, bowiem pozycja zawodowa tej grupy i konieczność oceniania uczniów sprawiają, że wychowawcy mają szczególną skłonność do krytyki – także w innych sytuacjach zawodowych.

W kontekście trudności wychowawczych z uczniami bardzo istotne znaczenie ma właściwa diagnoza przyczyn niewłaściwego zachowania. Diagnozie tej mogą służyć rozmowy z gronem pedagogicznym, a także konsultacje z psychologiem lub pedagogiem szkolnym. Warto pamiętać, że źródło problemu może po części tkwić także w samym nauczycielu i w jego sposobie komunikacji z uczniami⁶⁶. Taka sytuacja często ma miejsce w przypadku osób młodych, które krótko pracują w zawodzie. Początkujący wychowawcy nierzadko znajdują się w mocno stresującej sytuacji, bo z jednej strony są prowokowani i testowani przez uczniów, z drugiej strony – chcą wykazać się profesjonalizmem przed dyrektorem i gronem pedagogicznym w szkole⁶⁷. Z tego względu szczególnie istotne jest, aby młody pedagog miał możliwość szczerze i otwarcie, w atmosferze zaufania, porozmawiać o swoich pro-

⁶⁵ Zob. Carnegie D., *Jak zdobyć przyjaciół i zjednać sobie ludzi*, Studio Emka, Warszawa 1995.

⁶⁶ Pyżalski J., *Stresory w środowisku...*, op.cit.

⁶⁷ Ibidem.

blemach. Ważną rolę do odegrania ma tu opiekun stażu. W celu uniknięcia nadmiernego stresu warto także wziąć udział w kursach szkoleniowych dotyczących radzenia sobie z niewłaściwym zachowaniem. Trzeba jednak zwrócić uwagę, by zajęcia te miały charakter zajęć praktyczno-szkoleniowych i były nastawione na realia życia szkoły. Dydaktykom nie pomogą kursy zbyt teoretyczne, ogólnikowe lub oderwane od współczesnych warunków edukacyjnych. Warsztaty takie nie muszą jednak mieć tylko charakteru prewencyjnego. Równie istotne jest rozwijanie u młodych wychowawców umiejętności motywowania uczniów czy budowania konstruktywnych relacji w klasie⁶⁸.

Ponadto warto dbać o dobre relacje z rodzicami uczniów i gronem pedagogicznym. Dobrze jest także inicjować i angażować się w różne dodatkowe projekty. Można np. zorganizować koło zainteresowań albo warsztaty dla uczniów, które wzbogacą ofertę nauczania w szkole. Szansę rozwoju daje także nawiązanie współpracy z lokalnymi instytucjami, które umożliwią uczniom dodatkowe kształcenie lub zdobycie praktycznego doświadczenia z jakiejś dziedziny (np. współpraca z lokalnym obserwatorium astronomicznym, teatrem itp.).

Osiąganiu satysfakcji zawodowej i motywacji do pracy sprzyja regularna ewaluacja własnych dokonań. Warto brać pod uwagę zarówno uwagi innych nauczycieli, jak i uczniów. W tym celu można prosić o opinie wychowawców hospitujących okresowo lekcje czy kierowników zespołu przedmiotowego. Dobrze jest także od czasu do czasu przeprowadzać anonimowe ankiety wśród uczniów.

Aby zapobiegać przewlekłym trudnościom zdrowotnym, a szczególnie chorobom gardła i krtani, poleca się udział w szkoleniu z zakresu

⁶⁸ Ibidem.

emisji głosu, podstawowego narzędzia pracy nauczyciela. Warsztaty uczą oddechu opartego na przeponie oraz prawidłowej emisji głosu, która odciąża krtań. Osobom, które do tej pory nie szkoliły się pod tym kątem, poleca się zgłoszenie na zajęcia indywidualne do doświadczonego nauczyciela emisji głosu. Takie szkolenie pozwoli zdiagnozować ewentualne problemy z głosem oraz wskazać odpowiednie ćwiczenia. Zajęcia warsztatowe prowadzone w grupach są bardziej przydatne dla osób posiadających już podstawowe umiejętności w tej dziedzinie. Grupowe warsztaty emisji organizowane są cyklicznie przez większość ośrodków doskonalenia zawodowego. Przede wszystkim jednak wychowawcy powinni przestrzegać podstawowych zaleceń w zakresie higieny pracy –nie przemęczać się i nie nadwyręzać aparatu głosowego. Podobne zalecenia dotyczą dbałości o ogólny stan zdrowia.

Doskonalenie zawodowe

Zapobieganie negatywnym skutkom pracy trzeba rozpatrywać także w kontekście samorozwoju nauczyciela-wychowawcy. Nie zawsze bowiem pedagog ma wpływ na negatywne bodźce, z jakimi spotyka się w pracy. Z drugiej strony rozwój w ramach awansu zawodowego nie zawsze oznacza zgodność z bieżącymi indywidualnymi potrzebami. Dobrze jest zatem, kiedy wychowawca dostrzega własne potrzeby rozwoju i reaguje na nie. Pasja i zaangażowanie w pracy wymagają dbałości i pielęgnacji. Po pewnym czasie u każdego człowieka ulegają one w naturalny sposób osłabieniu. Wychowawcy pracujący na co dzień z młodymi ludźmi są szczególnie narażeni na spadek zapału i entuzjazmu do pracy. Z tego względu trzeba podejmować działania, które pozwolą podtrzymać je na wysokim poziomie.

Pomoc w tym zakresie można uzyskać w wielu instytucjach edukacyjnych prowadzących kształcenie ustawiczne. Do najważniejszych tego rodzaju ośrodków należą:

- Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli – CDN, www.ore.edu.pl,
- Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej – CMPP, www.cmppp.edu.pl,
- Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej – KOWEZiU, www.koweziu.edu.pl,
- Ośrodek Edukacji Informatycznej i Zastosowań Komputerów – OEIIZK, www.oeiizk.waw.pl.

Wsparcia udzielają także wszystkie wojewódzkie, gminne i powiatowe ośrodki doskonalenia nauczycieli, lokalne instytuty kształcenia nauczycieli oraz liczne prywatne instytucje szkoleniowe. W szkołach funkcjonuje także Wewnątrzszkolne Doskonalenie Nauczycieli (WDN).

W celu optymalizacji własnego zaangażowania w wykonywaną pracę warto także zwrócić uwagę na rozwój poprzez hobby. Najlepiej jest, gdy zajęcie to ma charakter twórczy – wymaga oryginalności czy poszukiwania nietypowych rozwiązań. Drugim sposobem staje się podjęcie aktywności w dziedzinie, na której się nie znamy. Może to być zarówno udział w nietypowych sportach, jak również poznanie nowych dziedzin wiedzy. Trzecia metoda dbania o pasję to próba swoich sił w dziedzinach, których nie lubimy lub które sprawiają nam trudności. Po czwarte wreszcie nauczyciel może podjąć próbę pracy z ludźmi w innym wieku i o innych zainteresowaniach niż jego uczniowie. Może to odbyć zarówno przez poprowadzenie warsztatów dla takiej grupy, jak i poprzez udział w zajęciach.

Takie działania nie tylko pozwalają zregenerować własne siły, lecz także stanowią impuls do nowych doświadczeń, pozwalają zdobyć dystans do codziennej pracy, zmuszają do nowego spojrzenia na siebie, innych ludzi i otaczający świat. Dzięki własnej dbałości o rozwój osobisty wychowawca zwiększa szanse na pełne zaangażowanie w pracę zawodową i budowanie konstruktywnych relacji z uczniami i środowiskiem szkolnym. Taka postawa wspiera poczucie satysfakcji zawodowej i wzmacnia poczucie spełnienia w życiu.

4. Kreatywność w pracy wychowawcy

Omówiono już pojęcie kompetencji kreatywnych oraz wymieniono obowiązki wychowawcy, który pragnie wykazać się kreatywnością. Celem niniejszego poradnika jest jednak również wskazanie, w jaki sposób powinien pracować nauczyciel, jakie metody i techniki stosować oraz jak współpracować z dziećmi, aby rozwijać zarówno potencjał uczniów, jak i swój własny. Temu właśnie będzie poświęcony niniejszy rozdział.

Wśród zadań nauczyciela wiążących się z kreatywnością zwraca uwagę przede wszystkim: kształtowanie u uczniów kompetencji twórczych oraz umiejętności miękkich (takich jak np. współpraca w grupie, uważne słuchanie, rozwiązywanie konfliktów, asertywność), wychowywanie przy wykorzystaniu dzieł sztuki, a ponadto indywidualizacja oddziaływań wychowawczych, według zasad proponowanych przez psychologię różnic indywidualnych. Właśnie tym zagadnieniom warto przyjrzeć się bliżej, udzielając praktycznych porad dotyczących pracy wychowawcy.

Kształtowanie potencjału twórczego uczniów

Wszyscy ludzie mogą rozwijać w sobie potencjał twórczy. Z doświadczenia wiemy jednak, że najbardziej twórcze są dzieci: niezwykle zaangażowane w to, co robią, mające bogatą wyobraźnię, tworzące

atrakcyjne obiekty dosłownie „z niczego”, próbujące samodzielnie zmierzyć się z wieloma zagadnieniami. Według naukowców, m.in. J. Piageta czy C. Rogersa, czas dzieciństwa to okres intensywnego twórczego rozwoju. Dlaczego dzieci wykazują twórczą postawę częściej niż dorośli? Wpływa na to szereg czynników sprzyjających kreatywnemu myśleniu. Dzieci pragną odkrywać nowe rzeczy, bacznie obserwują otaczającą je rzeczywistość, są otwarte na różnorodne poglądy i style życia, chcą ćwiczyć pamięć, aby jak najwięcej zapamiętać. Ponadto interesują się przyczynami zjawisk, zadają pytania, myślą krytycznie i pragną wszystko sprawdzić przy pomocy własnych zmysłów. Bardzo chętnie podejmują nowe wyzwania, potrafią się całkowicie skoncentrować na wykonywanej czynności, lubią wyznaczać sobie cele do osiągnięcia i walczyć z pojawiającymi się przeszkodami – poznają w ten sposób własne możliwości i uczą się samoakceptacji. Dowiadują się także, że nie zawsze ich twórcze podejście jest popierane przez dorosłych⁶⁹.

Jak zachowują się w szkole twórczy uczniowie? Mają bardzo wiele pomysłów, które uwidaczniają się w dziecięcych wytworach (pracach pisemnych, rysunkach, piosenkach, wierszykach itp.), eksperymentują, sprawdzają postawione przez siebie hipotezy, zadają bardzo dużo pytań, są elastyczni i dociekliwi, rzadko poprzestają na jednej odpowiedzi czy jednym rozwiązaniu, dostrzegają niewidoczne dla innych aspekty zjawisk, wykazują inicjatywę, wykorzystują dotychczasowe materiały do stworzenia czegoś zupełnie nowego, redefiniują określone wcześniej problemy. Osoba twórcza to niekoniecznie ta, która osiąga najlepsze wyniki, choć często efekty jej pracy bywają zaskakujące. To osoba wykazu-

⁶⁹ Jachimska M., *Scenariusze lekcji wychowawczych według programu autorskiego „Życ skuteczniej”*, Oficyna Wydawnicza UNUS, Wrocław 1997.

jąca ciekawość poznawczą i dążąca do zgłębienia wiedzy dla przyjemności – ocena nauczyciela często nie ma wielkiego znaczenia. Tacy uczniowie nierzadko pracują samodzielnie, nie potrzebują dodatkowej motywacji⁷⁰. Według E. Paula Torrence’a, próbującego zmierzyć twórczą aktywność dzieci przy pomocy narzędzi psychometrycznych (testów), twórczy uczniowie posiadają następujące cechy:

- odwagę i ciekawość;
- poczucie humoru;
- upór i asertywność;
- szczerłość i sumiennność;
- wrażliwość emocjonalną;
- akceptację ryzyka;
- podejmują się trudnych zadań;
- potrafią dążyć nawet do celów odległych w czasie, wykazują się wytrwałością;
- preferują złożone zadania oraz pracę w samotności, są niezależni w myśleniu i działaniu, niekoniecznie zgadzają się z autorytetami;
- mogą wykazywać się dziecinnym zachowaniem⁷¹.

Warto dodać, że twórczy uczniowie nie posługują się schematami myślowymi, dokonują wielu skojarzeń, poprawnie posługują się językiem i błyskawicznie przyswajają nowe słowa i pojęcia, zaś rozwiązywanie zadań zamkniętych szybko ich nudzi. Często spekulują i zastanawiają się nad konsekwencjami różnych zdarzeń i sposobów postępowania

⁷⁰ Partyka M., *Zdolni, utalentowani, twórczy*, Centrum Metodyczne, Warszawa 1999.

⁷¹ Torrence E.P., *Why fly? A philosophy of creativity*, Ablex Publishing Corporation, New Jersey 1995.

nia. Poświęcają wiele czasu pracom twórczym, liczy się dla nich estetyka wykonanego zadania. Lubią zagadki, nie boją się ryzyka, podważają schematy i śmiało dzielą się swoimi pomysłami czy wizją⁷².

Bardzo często rozpoczęcie przez dziecko szkolnej edukacji powoduje zahamowanie myślenia twórczego, nie zaś jego rozwój. Jakże są tego przyczyny? Nauczyciele niejednokrotnie nie wiedzą, jak pracować, by rozbudzać kreatywność uczniów, obawiają się, że nie będą znali odpowiedzi na zadane przez wychowanków pytania, nastawiają się, że uczniowie będą pracować odtwórczo i wykonywać polecenia i nie będą kwestionować zasugerowanych rozwiązań. Ocenianie wytworów kreatywnych uczniów może sprawiać pedagogom trudność. Nauczyciele nie potrafią diagnozować potrzeb twórczych uczniów, klasyfikują ich jako trudnych czy zbuntowanych, odmawiających współpracy, sprawiających problemy, złośliwych, zakłócających tok zajęć. Wychowawcy nie zawsze wystarczająco doskonałą swoje własne kompetencje kreatywne. Problem polega również na braku znajomości technik i metod mogących prowokować dzieci do twórczej aktywności⁷³.

Jakie zatem metody powinien stosować wychowawca w celu rozwijania potencjału twórczego u uczniów? Można go rozwijać, korzystając z metod i technik, które wiodą do uzyskania konkretnego rozwiązania przy pomocy twórczego myślenia lub też poprzez trening twórczości⁷⁴.

Przed wszystkim wychowawcy powinni pozwalać uczniom angażować się w wykonywane zadania, włączać w życie klasy i szkoły. Wy-

⁷² Szmidt K.J., *Pedagogika twórczości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007.

⁷³ Cropley A.P., *Creativity in education and learning. A guide for teachers and educators*, Kogan Page, Londyn 2001; Malicka M., *Twórczość – czyli droga w nieznanie*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1989.

⁷⁴ Jachimska M., op.cit.

chowankowie powinni być chwaleni za podejmowaną inicjatywę. Motywowaniu uczniów do twórczego działania sprzyja udział wychowawców w ciekawych projektach edukacyjnych, praca w oparciu o autorskie programy nauczania i scenariusze lekcji wychowawczych, trenowanie pamięci dzieci, wykorzystywanie zagadek, konkursów, zawodów, zakładanie kół zainteresowań, sięganie poza środki dostępne jedynie szkole – wycieczki, wyjścia do muzeów, teatrów, spotkania z ludźmi kultury czy sportu. Twórczość uczniów nie musi się ujawniać jedynie podczas zajęć, ale także podczas realizowania wielu innych szkolnych przedsięwzięć, imprez, współpracy ze środowiskiem lokalnym, promowania wydarzeń mających miejsce w szkole, wydawania szkolnej gazetki itp. Aby trening twórczości był możliwy, uczniowie muszą posiadać odpowiednią motywację do działania, muszą również wykształcić w sobie umiejętności interpersonalne i komunikacyjne (poświęcono im kolejny podrozdział niniejszych materiałów). Twórcze myślenie można kształcić w oparciu o samodzielną pracę dzieci, ale również pracę w grupach (zespołach twórczych). Warto zwalczać uczniowskie lęki przed nowymi zadaniami, a także walczyć z pojawianiem się i utrwalaniem stereotypów, pozwalać na emocjonalne przeżywanie oraz dzielenie się doświadczeniami w szkole emocjami. Trzeba założyć, że uczniowie popełniają błędy i jest to naturalna droga do odnalezienia potrzebnych rozwiązań. Poleca się ukazywanie dzieciom luk w dostępnej wiedzy oraz nakreślanie potrzeby zbadania wielu zagadnień – upewni to uczniów, że dotychczasowa wiedza nie jest kompletna, istnieje ogromne pole do poszukiwań, do nieustannego rozwoju. Przydatne okazuje się zostawianie dzieciom różnych możliwości do wyboru i zaakceptowanie tego, co zdecydują się wybrać. W kreatywne nauczanie należy zaangażować również rodziców (współpraca z nimi jest niezwykle cenna

w diagnozowaniu potrzeb dzieci i w dostosowaniu do nich innowacyjnych środków nauczania i wychowania).

Zadania dawane uczniom na lekcjach wychowawczych powinny wiązać się z samodzielnym poszukiwaniem rozwiązań, wyciąganiem wniosków, dociekaniem, podawaniem więcej niż jednej odpowiedzi, z myśleniem dywergencyjnym. Przeciążenie informacyjne oraz dążenie do rywalizacji za wszelką cenę mają negatywny wpływ na kreatywne myślenie. Język używany przez wychowawców powinien obfitować w porównania, skojarzenia itp.⁷⁵ Pedagog musi być otwarty na pytania zadawane przez uczniów, cieszyć się z generowanych przez nich pomysłów, nawet tych najbardziej zaskakujących, wzmacniać ich poczucie własnej wartości.

Niekorzystny okazuje się pośpiech w odpowiadaniu na pytania wychowawcy. Jak dowodzą badania, nauczyciele oczekują odpowiedzi natychmiastowej, podanej chwilę po zadaniu pytania, nie pozwala to uczniom na właściwe rozważenie zagadnienia z różnych punktów widzenia, na zastanowienie się i refleksję. Według Fishera warto przedłużyć czas potrzebny na znalezienie przez uczniów odpowiedzi, gdyż powoduje to, że więcej wychowanków angażuje się w poszukiwanie rozwiązania, a podawane odpowiedzi mają głębszy sens, są dłuższe i prowokują do zadawania kolejnych pytań⁷⁶.

⁷⁵ Kuśpit M., *Jak stymulować twórczość ucznia?*, „Remedium”, 2003, nr 125–126.

⁷⁶ Fisher R., *Uczymy, jak się uczyć*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.

Techniki pomocne w rozwijaniu twórczego myślenia wychowanków to między innymi⁷⁷:

- synergia – łączenie różnych elementów w całość, która staje się czymś więcej niż sumą poszczególnych części;
- analogia – szukanie związku pomiędzy strukturami poszczególnych elementów;
- twórczy ruch – naśladowanie gestami treści przedstawionych za pomocą słów, odgrywanie przedmiotów, zwierząt, osób itp.;
- kojarzenie – powiązanie ze sobą różnych wątków;
- metaforyzowanie – objaśnianie jednej rzeczy słowami odnoszącymi się do innego obiektu (nośnika);
- abstrahowanie – wyróżnianie pewnych cech obiektów (przy pominięciu innych);
- transformacja – przemiana różnych cech obiektu w taki sposób, aby efekt końcowy znacznie różnił się od sytuacji początkowej;
- rozumowanie dedukcyjne – wnioskowanie o następstwach, wyciąganie wniosków;
- indukcja – formułowanie uogólnień na podstawie dostępnych danych;
- odroczone wartościowanie – generowanie wielu różnorodnych pomysłów w celu późniejszego ich zweryfikowania;
- odwoływanie się do intuicji – wykorzystywanie przeczuć, impulsów itp.;

⁷⁷ Nęcka E., Orzechowski J., Słabosz A., Szymura B., *Trening twórczości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005; Schmidt K.J., op.cit.

- poszerzanie pola uwagi – korzystanie z wiedzy z różnych dziedzin życia;
- poznawanie znaczenia słów z kontekstu i inne.

Jak widać, w rozwijaniu twórczego myślenia pomocne mogą być między innymi zasady heurystyczne, wiodące do twórczego rozwiązania problemów, tworzenia powiązań między zjawiskami czy też wytwarzania nowych zjawisk.

Kreatywność uczniów na zajęciach rozbudza wykorzystywanie aktywizujących metod nauczania, takich jak np. burza mózgów, technika śnieżnej kuli, dyskusja panelowa, dyskusja okrągłego stołu, metaplan, drama, gra dydaktyczna, symulacja, metoda projektu, metoda SWOT, opis przypadku, mapowanie pojęć, drzewko decyzyjne i inne. Warto posługiwać się metodami synektyki, czyli uczyć dzieci łączenia elementów, które pozornie nie mają ze sobą nic wspólnego. Pomaga w tym np. kreatywne rysowanie (przekształcanie różnych obiektów w inne), dopełnianie form, tworzenie całości z naklejonych odrębnych fragmentów, wyobrażanie sobie scenek, nazywanie wielu cech przedmiotów, wspólne tworzenie jednej historii przez całą grupę, szukanie analogii symbolicznej (wizualizacji symbolicznych pojęć, np. szczęścia, wolności, miłości) itp.⁷⁸

Trzeba pamiętać, że w budzeniu kreatywności uczniów pomaga postawa wychowawcy, który pokazuje dzieciom swoje zainteresowanie światem, dociekliwość poznawczą, motywację do działania, entuzjazm, brak schematyczności, dążenie do uzupełniania wiedzy i umiejętności, do rozwoju.

⁷⁸ Dzionek E., Gmosińska M., *Kształtowanie twórczych postaw dzieci pięcioletnich*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2001.

Wychowawcy powinni znać również metody badania twórczości i kreatywności dzieci i młodzieży. Do znanych metod testowych należą⁷⁹:

- Test Myślenia Twórczego autorstwa K. Urbana i H. Jellena;
- test plam atramentowych, autorstwa Rorschacha;
- testy opracowane przez wspomnianego już Torrance'a;
- Grupowy Inwentarz do Badania Uzdolnień Twórczych Dzieci (tzw. GIFT);
- Kwestionariusz Twórczego Zachowania, autorstwa S. Popka.

Rozwijanie osobowości i umiejętności miękkich u uczniów

Jak wspomniano wcześniej, do zadań nauczyciela-wychowawcy, wiążących się z kreatywnością, należy również kształtowanie u uczniów umiejętności miękkich, takich jak np. współpraca w grupie, uważne słuchanie, rozwiązywanie konfliktów czy asertywność. Rola wychowawcy obliuguje nauczyciela do zainteresowania sprawami podopiecznych. Oczekiwania uczniów względem niego nie dotyczą natomiast tylko przekazywania wiedzy merytorycznej, ale także pomocy w rozwiązywaniu problemów, tworzeniu grupy, odnalezieniu swojego miejsca w życiu, w szkole. We współczesnym szkolnictwie zakres wiedzy, który uczniowie muszą opanować, rozszerza się coraz bardziej. Zmieniające się programy nauczania często nie pozostawiają miejsca na zajęcia poświęcone rozwijaniu u młodych ludzi wrażliwości oraz sztuki bycia z drugim człowiekiem. Rzadko jest również mowa o tym, jak istotne są umiejęt-

⁷⁹ Dereszewski P., *Wiem, że mój uczeń jest twórczy?! Stosunek nauczycieli do twórczych uczniów*, <http://www.oeiizk.edu.pl/wychowawca/dereszewski/tu.htm> [data dostępu: 24.08.2011].

ści wytyczania celów oraz ich realizacji, pokonywania własnych lęków i słabości bądź rozwijania mocniejszych stron osobowości⁸⁰.

Wychowawca, stawiający sobie za cel rozwój osobowości uczniów, a także budowanie u podopiecznych wiary w siebie, musi przede wszystkim zacząć od nawiązania z nimi porozumienia. Temu celowi służy głównie otwarta komunikacja, czyli ujawnianie uczuć bądź myśli, które towarzyszą określonym sytuacjom, i zachęcanie do tego wychowanków. Istotna jest również umiejętność uważnego oraz aktywnego słuchania, które warunkuje zrozumienie problemów nurtujących uczniów. Ważne w tym względzie staje się także powstrzymanie od negatywnych opinii, narzucania własnych racji, oferowania swoich recept na życie. Zamiast tego należy budować atmosferę zaufania oraz zagwarantować poczucie bezpieczeństwa, okazać chęć współpracy. Wychowawca, który pragnie twórczo stymulować rozwój młodych ludzi, musi obdarzyć ich bezwarunkową akceptacją (dotyczy to zarówno ich mocnych stron, jak i słabości, niedostatków, wad). Taka postawa pedagoga daje możliwość stworzenia płaszczyzny porozumienia z wychowankami oraz zaproponowania im takich doświadczeń, które przyczynią się do ich rozwoju. Wzmacnia ona również wiarę uczniów we własne siły i możliwości, a także zachęca do poszukiwania własnej drogi. Kreatywny wychowawca ma za zadanie uświadomić młodym ludziom, że teraz ich przyszłość zależy od działań podejmowanych w trakcie nauki w szkole. Nauczyciel powinien także zachęcać ich do aktywnego uczestniczenia we wszystkim, co dzieje się dookoła nich, do udziału w szkolnej rzeczywistości. W celu rozwijania osobowości oraz kształtowania u dzieci i młodzieży umiejętności miękkich, wychowawca powinien kłaść nacisk na:

⁸⁰ Jachimska M., op.cit., s. 10.

- ukazywanie potrzeby uporządkowania własnego „ja” uczniów;
- podkreślanie konieczności prawidłowego rozpoznawania oraz wyrażania emocji;
- rozwój indywidualności dzieci;
- rozbudzanie u uczniów potrzeby szukania, poznawania, doświadczenia;
- uczenie radzenia sobie w trudnych sytuacjach – poprzez prezentowanie sposobów pokonywania rozmaitych trudności, walki ze stresem, strachem, twórczego rozwiązywania problemów oraz konfliktów;
- rozwój myślenia logicznego oraz twórczego wykorzystywania dostępnych informacji;
- opanowanie umiejętności właściwego komunikowania się – poprzez uczenie otwartej komunikacji, pomoc w opanowaniu reguł współpracy w grupie, pokazywanie korzyści płynących z aktywnego słuchania, zastosowania zasad asertywności w kontaktach z drugim człowiekiem bądź grupą, przekazywanie wiedzy na temat znaczenia komunikacji pozawerbalnej⁸¹.

Ważnym zadaniem wychowawcy jest również praca na rzecz integracji podopiecznych. Proces scalania grupy bywa często długotrwały i trudny. Należy jednak podkreślić, że przebywanie oraz uczenie się w zintegrowanym i współpracującym ze sobą zespole niesie wiele korzyści dla całej klasy, dla poszczególnych uczniów, jak i samych nauczycieli. Wychowawca powinien zdawać sobie sprawę z faktu, że zachowania jego podopiecznych, a także ich postępy w nauce, w dużej mierze mogą wynikać z atmosfery panującej w klasie. Realizacja zamierzeń dydak-

⁸¹ Ibidem, s. 10–12.

tycznych i wychowawczych nauczyciela jest uzależniona od dobrej współpracy z całą klasą oraz współdziałania uczniów⁸².

Integracja dzieci w klasie stanowi dynamiczny proces. Wpływa na to postępujący rozwój uczniów, ich dojrzewanie emocjonalne oraz społeczne, odmienne zainteresowania i zachowania. Dlatego też nie wystarczy zadbać o integrację klasy na początku jej szkolnej drogi. Problemy pojawiające się w klasie, zmiany w procesie nauczania mogą przyczynić się do mniejszej bądź większej dezintegracji grupy i z tego względu oddziaływanie wychowawcze i opiekuńcze ze strony pedagoga muszą mieć charakter ciągły⁸³.

Bardzo ważnym aspektem pracy wychowawczej nauczyciela w procesie integracji jest zapewnienie uczniom poczucia bezpieczeństwa i akceptacji. Młodzi ludzie nie powinni obawiać się ośmieszenia, obojętności, odrzucenia ze strony innych, nie mogą też powstrzymywać się od działań z powodu lęku przed porażką, powinni mieć jasno określone reguły i zasady postępowania. Osoby akceptowane budują pozytywny obraz świata oraz siebie, mają wysokie poczucie własnej wartości. Właściwy klimat emocjonalny, atmosfera akceptacji i bezpieczeństwa w grupie, stanowią punkt wyjścia do tworzenia klasy spójnej, która jest gotowa do współdziałania oraz nastawiona na pozytywne wartości⁸⁴.

Konieczne okazuje się prowadzenie różnego typu zajęć integracyjnych w grupie podopiecznych. Ich celem jest niwelowanie między wychowankami dystansu, który często wynika z lęku oraz braku wzajemnego

⁸² Wróbel B., *Program adaptacyjno-integracyjny dla pierwszych klas gimnazjum*, <http://wfo.wrzesnia-info.com/modules.php/x/name/Sections/sop/viewarticle/artid/134.html> [data dostępu: 25.08.2011].

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem.

zaufania, pojawiających się szczególnie w momencie tworzenia nowej klasy bądź rozpoczynania edukacji przez dzieci w szkole lub przedszkolu. Odpowiednie zajęcia integracyjne powinny angażować wszystkich wychowanków. Podział na mniejsze grupy w ramach zajęć powinien stale ulegać zmianie, aby uczniowie mogli pracować z różnymi osobami. Zadania, jakie postawi przed dziećmi wychowawca, nie powinny ich zachęcać do niezdrowej rywalizacji. Przydatne okazuje się wykorzystanie humoru w proponowanych zadaniach. Zajęcia integracyjne nie mogą dzielić zespołu na lepszych i gorszych uczniów, nie powinny również sprzyjać utrzymaniu dotychczasowej pozycji pojedynczych członków grupy⁸⁵.

W praktyce zajęcia integracyjne prowadzi się metodami aktywnymi, które opierają się na bliskim kontakcie z grupą oraz osobistym zaangażowaniu się prowadzącego. Wychowawca staje się osobą, która na równi z pozostałymi członkami zespołu może ujawniać własne myśli i uczucia dotyczące tego, co dzieje się z poszczególnymi uczniami czy też całą klasą. Zastosowane przez nauczyciela metody powinny zachęcić dzieci do współpracy oraz osobistego zaangażowania. Najczęściej używanymi metodami pracy z grupą są: wymiana doświadczeń w postaci rozmowy w grupie, burza mózgów, praca w niewielkich grupach, odgrywanie scenek, debata i dyskusja, „rundka” opierająca się na wypowiedziach uczestników w kręgu, zabawy i gry integrujące, pantomima. Zajęcia te mogą być prowadzone w dużym kręgu, który umożliwia lepszy kontakt wszystkich uczestników ze sobą, zmniejsza dystans pomiędzy wychowawcą a podopiecznymi oraz uczy prawidłowej komunikacji. W trakcie zajęć pedagog nie pełni funkcji przywódcy, ale skupia się na

⁸⁵ Ibidem.

pobudzaniu aktywności dzieci, inspirowaniu ich oraz kierowaniu tokiem spotkania⁸⁶.

Na początku pracy wychowawczej z wykorzystywaniem metod aktywnych mogą występować pewne trudności. Wychowankowie, zwłaszcza ci starsi, często potrzebują czasu, aby obdarzyć wychowawcę zaufaniem i podjąć z nim współpracę. Dlatego warto już na początku wypracować z dziećmi określone normy i zasady bycia razem oraz ustalić granice wzajemnego kontaktu, których nie należy przekraczać w trakcie wspólnych spotkań. Należy także zadbać o prawidłową komunikację i wymianę informacji, stanowiącą podstawę udanych zajęć, a także każdego kontaktu z drugim człowiekiem⁸⁷.

Kreatywny wychowawca powinien uczyć swoich podopiecznych zasad dobrego komunikowania się. Należy zwrócić uwagę wychowankom, że porozumiewanie się w dużej mierze wpływa na stosunki międzyludzkie, zaś brak umiejętności komunikacyjnych często prowadzi do obniżenia poczucia własnej wartości, a nawet może wyzwalać agresję oraz chęć odwetu na drugim człowieku za własne niepowodzenia. Wychowawca zatem powinien ukazać, że otwarta komunikacja sprzyja nawiązywaniu przyjaźni, jak i podejmowaniu współpracy.

Nauczyciel może rozpocząć od uświadomienia uczniom, że warunkiem dobrej komunikacji jest słuchanie drugiej osoby. Taka edukacja okazuje się niezmiernie ważna w procesie wychowania dzieci, gdyż są one uczone przede wszystkim mówienia, pisanie czy czytania, ale nie słuchania. Wychowawca powinien uzmysłwić dzieciom korzyści płynące ze słuchania innych. Pomaga ono w:

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Ibidem.

- komunikowaniu się z innym człowiekiem;
- redukowaniu napięcia emocjonalnego w ciężkich chwilach;
- nawiązywaniu nowych kontaktów⁸⁸.

W literaturze fachowej takie dobre słuchanie określane jest mianem „słuchania aktywnego”, które polega na:

- okazywaniu empatii, czyli podejmowaniu próby postawienia się w roli rozmówcy (głównie w sferze uczuć);
- nieprzerywaniu toku wypowiedzi drugiego człowieka innymi uwagami czy radami, które odwracają uwagę odbiorcy od komunikatu;
- okazywaniu zrozumienia oraz uwagi w sposób niewerbalny: gestami, spojrzeniami, postawą ciała;
- parafrazowaniu najistotniejszych myśli partnera⁸⁹.

Wśród technik wykorzystywanych podczas aktywnego słuchania wymienia się:

- parafrazę,
- doprecyzowanie,
- dowartościowanie,
- odzwierciedlanie uczuć⁹⁰.

Szczególne trudności w porozumiewaniu się występują w sytuacjach konfliktowych, w których po obu stronach pojawiają się silne emocje. W takich okolicznościach problemem staje się oddzielenie spraw od konkretnej osoby. Dochodzi do wzajemnego obrażania się oraz oskarżania. Takie postępowanie nie prowadzi do rozwiązania problemu, ale

⁸⁸ Jachimska M., op.cit., s. 60–61.

⁸⁹ Ibidem, s. 61.

⁹⁰ Ibidem, s. 61.

wręcz zaostrza konflikt. Zadaniem wychowawcy staje się zwracanie uwagi na sposób komunikowania się podopiecznych w trudnych sytuacjach oraz pokazywanie, że dobrym rozwiązaniem jest posługiwanie się określonym modelem komunikatu „ja”. Komunikat ten przekazuje drugiemu człowiekowi informację o tym, jaki wpływ mają jego zachowania na nas, jakie emocje wywołują i co dla nas znaczą. Stanowi on jasną oraz niezagrażającą formę mówienia o własnych uczuciach, potrzebach i oczekiwaniach. Komunikat typu „ja” ułatwia porozumiewanie, ponieważ nasz rozmówca nie musi czuć się osaczony ani bronić swoich racji. Taki komunikat składa się z trzech części:

- **Ja czuję (jestem)...**, czyli wskazanie uczucia doświadczanego w danym momencie, np. *jestem smutny, zły, zdenerwowany, czuję się niepewnie, jest mi przykro* itp.
- **Kiedy ty...**, przedstawienie określonego zachowania drugiej osoby, które spowodowało w nas występowanie wskazanych wcześniej emocji. Nie należy używać słów takich jak: *ty zawsze* lub *ty nigdy*, ponieważ stanowią one formę ataku. Trzeba koncentrować się na tym, co dzieje się aktualnie, czyli: *Jestem smutny, kiedy ty nie chcesz się ze mną przyjaźnić*.
- **...ponieważ...** – opisanie, jak wpłynęło na nas ukazane wcześniej zachowanie oraz dlaczego wywołało ono przedstawione poprzednio emocje, np. *Jestem smutny, kiedy ty nie chcesz się ze mną przyjaźnić, ponieważ nie wiem, co się stało między nami*⁹¹.

Wychowawca powinien przybliżyć podopiecznym tzw. bariery komunikacyjne, czyli sformułowania utrudniające efektywną komunikację. Wśród nich można wymienić następujące:

⁹¹ Ibidem, s. 62–63.

- osądzanie, polegające na narzucaniu własnych wartości innym, rozwiązywaniu cudzych problemów, obrażaniu, krytykowaniu, orzekaniu, chwaleniu w celu manipulacji bądź oceny;
- decydowanie za innych, do którego zaliczają się: moralizowanie, grożenie, rozkazywanie; takie zachowanie może wynikać z autentycznej troski o drugiego człowieka, jednak pozbawia go możliwości rozwiązywania problemów i samodzielnego myślenia, deprecjonuje jego uczucia i potrzeby;
- uciekanie od cudzych problemów, przejawiające się w braku zainteresowania nimi, polegające głównie na doradzaniu bez dokładniejszego przeanalizowania sytuacji, na zmienianiu tematu, pocieszaniu w celu wygaszenia krępujących nas emocji⁹².

Ważnym aspektem w pracy wychowawczej jest także uczenie podopiecznych rozwiązywania konfliktów. Konflikty są najczęściej kojarzone ze zjawiskami negatywnymi oraz niepożądanymi, nie zawsze jednak należy je postrzegać w taki sposób. Spory mogą stawać się pretekstem do rozwoju postawy twórczej u wychowanków. Dzięki nim poznaje się myśli, poglądy, potrzeby innych. Dzieci w ten sposób mogą uczyć się tolerancji, szacunku oraz konieczności zmiany własnych postaw czy sądów w obliczu zmieniającej się rzeczywistości. Sytuacje konfliktowe wiążą się z reguły z silnymi emocjami. Z tego względu ważne jest, aby uczyć dzieci wyrażać je w sposób dopuszczalny i akceptowany przez innych. Istotne staje się również ukazanie faktu, że konstruktywne oraz satysfakcjonujące obie strony rozwiązanie konfliktu zwiększa poczucie własnej wartości, korzystnie wpływa na samoocenę, zachęca do podej-

⁹² Ibidem, s. 63.

mowania trudniejszych zadań i odpowiedzialnych decyzji oraz sprawia, iż dobrze czujemy się pośród innych⁹³.

Można wymienić kilka sposobów konstruktywnego rozwiązywania sytuacji konfliktowych, a mianowicie:

- negocjacje, mające na celu osiągnięcie porozumienia oraz rozwiązanie problemu; porozumienie zostaje osiągnięte wówczas, gdy zaakceptują je wszystkie strony uczestniczące w negocjowaniu;
- mediacje, przydatne wtedy, gdy konflikt jest tak silny, że obie strony potrzebują osoby pośredniczącej – mediatora; pomaga on wówczas stronom zrozumieć problem, poddać analizie skutki różnorodnych rozwiązań bądź zredukować napięcie emocjonalne; przy pomocy mediatora ustala się procedurę negocjacji, on też pilnuje jej przestrzegania; rozwiązanie problemu ostatecznie wypracowują strony; rolą mediatora jest wspomaganie wzajemnej komunikacji między zainteresowanymi⁹⁴.

Nauczyciel może uczyć wychowanków prowadzenia negocjacji, powinien być także gotowy do podejmowania się mediacji w sporach między uczniami bądź między uczniami a nauczycielami. Zajęcia wychowawcze kształcące umiejętność rozwiązywania konfliktów, prowadzenia negocjacji, powinny opierać się na metodach aktywnych, zwłaszcza tych, które wykorzystują różnego rodzaju techniki teatralne: odgrywanie ról, scenek tematycznych, wcielanie się w różne postaci, przedstawianie sytuacji itp. Ważne jest wspólne podsumowanie próby rozwią-

⁹³ Ibidem, s. 107.

⁹⁴ Ibidem, s. 107–108.

zywania konfliktów w przedstawianych scenkach. Przy pomocy innych metod aktywnych, np. dyskusji, burzy mózgów, można poszukać alternatywnych sposobów zachowania w analizowanych konfliktach.

Ważnym aspektem w pracy wychowawcy jest także kształtowanie na zajęciach postawy asertywności u podopiecznych. Kreatywny wychowawca powinien pokazać dzieciom, że zachowania asertywne polegają na bezpośrednim, uczciwym oraz stanowczym wyrażaniu wobec drugiego człowieka własnych uczuć, opinii oraz postaw. Nauczyciel powinien także wskazać, że asertywność respektuje prawa jednostki oraz innych. Zachowania asertywne stanowią środek kontinuum, na którego końcach znajdują się agresja i uległość. W przypadku zachowań agresywnych jednostka respektuje wyłącznie swoje prawa, a lekceważy cudze. Gdy jest natomiast uległa, rezygnuje ze swoich praw na rzecz innych. W zachowaniu asertywnym liczy się to, co mówimy oraz sposób, w jaki to robimy. Ważne jest, aby ton naszego głosu był spokojny oraz stanowczy, a spojrzenie skierowane na rozmówcę. Nie należy krzyczeć, wymachiwać rękami czy biegać po całym pomieszczeniu⁹⁵.

Uczniowie muszą dowiedzieć się, kiedy należy zachowywać się asertywnie (przede wszystkim wtedy, gdy zależy nam na znalezieniu konstruktywnego rozwiązania w sytuacji potencjalnie konfliktowej, gdy pragniemy zachować swoją godność lub gdy nie chcemy spełnić prośby czy żądań innej osoby)⁹⁶. Świadomość własnych praw pomaga także w radzeniu sobie z poczuciem winy.

Kształtowanie postaw asertywnych u wychowanków ma istotne znaczenie, ponieważ dzieci nierzadko nie potrafią przeciwstawić się na-

⁹⁵ Ibidem, s. 83.

⁹⁶ Król-Fijewska M., *Stanowczo, łagodnie, bez lęku*, Wydawnictwo INTRA, Warszawa 1992, s. 92.

ciskom grupy i z tego powodu sięgają po alkohol, narkotyki, papierosy czy uzależniają się od lekarstw. Potrzeba akceptacji ze strony innych jest ogromna, zaś poczucie odrzucenia, izolacji w grupie rówieśniczej jest uznawane za najgorszą karę. Dzieci często gotowe są podejmować różne działania i rezygnować z własnych praw, aby zyskać akceptację swoich kolegów. W związku z tym niejednokrotnie dają się przekonać, że sięganie po używki doda im powagi oraz prestiżu, stanie się atrybutem niezależności i dorosłości⁹⁷.

Kreatywny wychowawca pokazuje, że postawa asertywna pomaga dokonać wyboru, a także daje poczucie siły oraz niezależności, jak również odpowiedzialności za siebie. Człowiek potrafiący spokojnie i jednocześnie stanowczo odmówić ma poczucie bezpieczeństwa. Posiada wpływ na własne życie, potrafi świadomie wybierać i realizować cele. Taki sposób funkcjonowania jest określany w psychologii mianem wewnętrzsterowności (wewnętrznego systemu kontroli osobistej). Jego przeciwieństwo stanowi zewnętrzsterowność. Człowiek o zewnętrznym systemie kontroli osobistej z reguły polega na opiniach i sądach innych oraz zachowuje się w taki sposób, jakiego oczekuje od niego otoczenie. Nie ma on również własnego zdania i dlatego często zmienia poglądy, opinie, postawy. Taki człowiek nie czuje się za nic odpowiedzialny, żyje w nieustannym lęku, postrzega świat jako zbiór nieprzewidywalnych sytuacji, a zachowania innych ludzi jako możliwość zagrożenia. Podejmowane przez niego próby planowania oraz realizacji celów są bezowocne.

Natomiast osoba o wewnętrznym systemie kontroli osobistej spostrzega świat jako przewidywalny, w którym istnieją określone związki przyczynowo-skutkowe. Tacy ludzie unikają sytuacji, w których byliby

⁹⁷ Ibidem, s. 86.

zmuszeni do zrezygnowania z autonomicznego działania. Osoby wewnętrzsterowne bardzo źle znoszą próby nacisku z otoczenia, choć często posiadają dość siły, aby się im oprzeć. Potrafią również czekać na końcowe efekty mimo początkowych niepowodzeń. To osoby uparte i wytrwale. W przeciwieństwie do osób wewnętrzsterownych, ludzie o zewnętrznym systemie kontroli osobistej szybciej rezygnują oraz łatwiej nabywają „wyuczonej bezradności”. Stan ten polega na niepodejmowaniu prób pokonania występujących przeszkód bądź wykonania zadania z powodu braku wiary we własne siły. Towarzyszy mu często obniżony nastrój emocjonalny⁹⁸.

Zajęcia wychowawcze, kształcące umiejętności dotyczące postaw asertywnych, powinny – podobnie jak te w zakresie rozwiązywania konfliktów – opierać się na metodach aktywnych. Do ćwiczenia asertywności należy wykorzystać odgrywanie ról, scenki tematyczne, wcielanie się w postaci, które mają za zadanie odmówić prośbom, ustalić granice danej relacji czy też przedstawić sytuację z określonego punktu widzenia. Ważne jest podsumowanie prób przedstawienia postawy asertywnej w odgrywanych scenkach, wyróżnienie komunikatów asertywnych, zastąpienie ewentualnych treści agresywnych czy uległych asertywnymi. Dzieci powinny również dostrzec korzyści wynikające z zastosowania asertywnych komunikatów – warto rozmawiać o tym, co dają one nadawcy, jak może zareagować na nie odbiorca i jak w konsekwencji może zmienić się ich relacja.

Kreatywny wychowawca wspiera także rozwój osobisty podopiecznych poprzez uczenie wzajemnego szacunku oraz naukę rozumienia różnic indywidualnych pomiędzy ludźmi. Każdy człowiek przychodzi na

⁹⁸ Ibidem, s. 86–87.

świat z pewnym bagażem wyposażenia genetycznego, który określa np. płeć, kolor oczu czy istnienie specjalnych uzdolnień. Do niego zaliczają się również predyspozycje temperamentalne. Według Jana Strelau temperament dotyczy określonego sposobu funkcjonowania układu nerwowego, wyznaczającego podstawowy charakter reagowania człowieka bez względu na sytuację, w jakiej może się znajdować. Temperament określa między innymi szybkość reakcji oraz siłę i czas jej trwania⁹⁹.

Kreatywny wychowawca uświadamia podopiecznym, że poznanie temperamentów ludzi, z którymi przebywamy, sprzyja efektywności podejmowanych wspólnie działań, zapobiega konfliktom, pomaga także w budowaniu zaufania. Można wyróżnić cztery podstawowe typy temperamentu:

- choleryk – lubi niebezpieczeństwo, jest energiczny, odpowiadający, reaguje szybko oraz gwałtownie, potrafi błyskawicznie analizować posiadane dane, a także na ich podstawie podejmować trafne decyzje; charakteryzuje się dużą emocjonalnością, może dotkliwie zranić przykrymi słowami, ale nie chowa długo urazy – chętnie przeprosza oraz przyjmuje przeprosiny od pozostałych; nie zniechęcają go żadne trudności; zdarza się, że trudno jest z nim wytrzymać, najczęściej z powodu wybuchowego charakteru oraz potrzeby dominacji;
- sangwinik – to typ osoby, która łatwo zmienia nastrój; zwykle jest pogodnym optymistą, charakteryzuje się ruchliwością, wszystko go interesuje, potrafi zacząć równocześnie wiele działań, jednak często ich nie kończy; tryska także pomysłami, do których zapala wiele osób; jest duszą towarzy-

⁹⁹ Strelau J., *Temperament i inteligencja*, PWN, Warszawa 1995.

stwa, mówi żywiłowo, szybko oraz mocno gestykuluje; chętnie uczy się nowych umiejętności; niestety nie można na nim polegać, z reguły wykazuje się nieodpowiedzialnością i niepunktualnością; często jest egoistą, jednak nie z wyrachowania; posiada duży urok osobisty, który zjednuje mu wielu przyjaciół;

- flegmatyk – umie przyjmować wszystko z wyrazem stoickiego spokoju; nic nie potrafi go zaskoczyć, a przynajmniej nie daje tego po sobie poznać; jest dokładny oraz staranny, a także opanowany i pedantyczny pod kątem wykonywania obowiązków; ceni sobie komfort w każdym położeniu, dba również o rozkosze podniebienia; potrafi czekać oraz z chęcią podejmuje się prac, zwłaszcza pracochłonnych i czasochłonnych; nie okazuje emocji, co niekiedy utrudnia mu kontakt z innymi osobami;
- melancholik – charakteryzuje się bardzo wrażliwą, delikatną naturą, jest egocentrykiem; ważna staje się dla niego możliwość uzewnętrznienia własnych emocji, które wywołało czyjeś tragiczne zdarzenie; z chęcią opiekuje się wszystkimi pokrzywdzonymi i czyni to z przesadną czułością oraz patosem; często posiada jakiś talent artystyczny; obawia się zmian i nowości, a jego wrogami są obowiązki i zegarek; z reguły mówi cicho, wolno, nie ufa ludziom, z trudnością nawiązuje nowe znajomości¹⁰⁰.

Poszczególne typy temperamentu różnią się między sobą w sposób zasadniczy. Ważne jest uświadamianie dzieci, że żaden typ nie może

¹⁰⁰ Jachimska M., op.cit., s. 41–42.

być traktowany jako lepszy lub gorszy. Ponadto w każdym człowieku można odnaleźć ślady poszczególnych czterech typów. Zazwyczaj jednak jeden typ dominuje i wyznacza zachowanie danej osoby w sytuacjach trudnych i nowych, w których trzeba zmobilizować cały swój potencjał psychofizyczny. Ważne okazuje się uzmysłowienie wychowancom, jak świadomie modyfikować niektóre z własnych zachowań, jak pracować nad temperamentem. Dzieci powinny poznać swój temperament, aby potrafić przewidywać własne reakcje w różnych sytuacjach. Dzięki temu zmniejszy się ryzyko narażania uczniów na przykre doświadczenia, niepotrzebne konflikty, niepowodzenia¹⁰¹.

Oprócz temperamentu istotnym elementem funkcjonowania ludzkiego organizmu są emocje, w dużej mierze determinujące nasze zachowania, mające również wpływ na to, jak postrzegamy i oceniamy innych oraz jaki mamy stosunek do samych siebie. Osoby optymistycznie nastawione, pełne pozytywnych uczuć, są bardziej otwarte na świat, zdecydowanie chętniej podejmują różne działania, efektywniej pracują oraz utrzymują lepsze stosunki z innymi. Taka postawa z reguły wynika z wysokiej samooceny i dlatego pomaga w konstruktywnym radzeniu sobie z różnymi trudnościami w życiu, chroni przed depresją, chorobami wynikającymi z obciążeń układu nerwowego. Osoby nastawione optymistycznie częściej odnoszą sukcesy, natomiast osoby, które często spotykały się z negatywną oceną bądź nie radziły sobie z trudnościami w życiu, częściej wykazują zniechęcenie, rezygnację czy apatię. Łatwiej też ulegają uczuciom związanym z zazdrością, nienawiścią, złością. Jeśli podejmują się realizacji różnych zadań, z reguły zostawiają je niedokończone bądź też nie wykonują ich we właściwy sposób. Ponoszone poraż-

¹⁰¹ Ibidem, s. 42.

ki stają się kolejnym potwierdzeniem ich niskiej wartości. Praca z uczniami kierującymi się negatywnymi emocjami stanowi nie lada wysiłek dla wychowawcy. Ważne jest jednak ofiarowanie w tym względzie swojej pomocy i zrozumienia. W pracy wychowawczej i dydaktycznej z takimi dziećmi należy mieć na uwadze przede wszystkim:

- dostosowywanie zadań do ich umiejętności i zainteresowań;
- docenianie wysiłku włożonego w realizację poleceń, nawet gdy efekt końcowy nie wypada zadowalająco;
- uczenie ich współpracy z zespołem;
- niewypowiadanie uwag krytycznych w obecności innych;
- wspieranie wszelkich optymistycznych postaw i reakcji;
- modelowanie zachowań poprzez tworzenie możliwości zdobycia konkretnych doświadczeń osobistych, w przeciwieństwie do porównywania dzieci do innych osób;
- unikanie w komentarzach słów typu „zawsze”, „nigdy”, ponieważ charakteryzują się one przesadą oraz niepotrzebnie przypominają o dawnych niekorzystnych doświadczeniach;
- uważne słuchanie tego, co dzieci mają do powiedzenia, także w sytuacjach, gdy trudno im sformułować myśli;
- niedopuszczanie do sytuacji rywalizacji¹⁰².

Emocje odgrywają wielką rolę w procesie komunikowania się. W sytuacji nowej, trudnej, a także nieoczekiwanej, nasze zachowania częściej wynikają z przeżywanych w danej chwili uczuć, niż z rozumowania. Działamy wówczas impulsywnie czy intuicyjnie, czasem nawet nielogicznie. Na tej drodze może często dochodzić do nieporozumień, a nawet konfliktów, gdyż reakcje i/lub intencje stron mogą zostać nieod-

¹⁰² Ibidem, s. 43–44.

powiednio zrozumiane. Warto zatem wskazywać wychowankom, że uczucia innych osób można rozpoznawać po ich mimice, gestach, tonie głosu, sposobie patrzenia, pozycji ciała. Rozmawianie o uczuciach często sprawia uczniom ogromne trudności. Wiele osób na pytanie o to, jak się czuło w danym momencie, wskazuje swoje poglądy, przedstawia opinie, lecz nie mówi o przeżywanych emocjach. Bardzo często uczniowie opisują pewne zachowania, a nie uczucia. Taki sposób reagowania dzieci wynika nierzadko z doświadczeń i nawyków wyniesionych z domu rodzinnego. Z tego względu ważne jest, aby wychowawca wskazywał podopiecznym, że w celu osiągnięcia porozumienia konieczne jest rozpoznanie oraz zrozumienie uczuć. Jeśli powyższe warunki nie są spełnione, dochodzi do nieporozumień. Natomiast złe rozpoznanie emocji prowadzi do powstawania lub eskalacji konfliktów. Niewyrażanie emocji natomiast prowadzi do ich gromadzenia oraz ujawnienia się w najmniej pożądanej chwili, z siłą nieadekwatną do zaistniałej sytuacji. Wychowawca powinien uświadamiać podopiecznym, że w każdej sytuacji trudnej czy konfliktowej możliwość mówienia o uczuciach oraz bycie właściwie zrozumianym przez innych pozwala zająć się rozwiązywaniem danego problemu¹⁰³. Zajęcia wychowawcze kształcące umiejętności wyrażania emocji mogą także opierać się na metodach aktywnych, takich jak: pantomima, odgrywanie ról, przedstawianie sytuacji, w których uczniowie mogą pokazywać różne stany emocjonalne, odgadywać przedstawiane uczucia. Można w tym celu również wykorzystywać działania plastyczne oraz muzyczne, np. odzwierciedlać określony stan emocjonalny za pomocą instrumentów perkusyjnych, barw w pracach plastycznych, gestów,

¹⁰³ Ibidem, s. 44.

ruchu, czy też opisywać nastroj słuchanego utworu muzycznego, wspólnie omawiać przeżycia opisane w poznawanej przez dzieci literaturze.

Wychowanie przez twórczość

Wychowanie przez twórczość może być rozumiane dwojako: jako pobudzanie dzieci do wykonywania własnych wytworów, a także jako kształcenie przy pomocy już istniejących dzieł literackich, plastycznych, muzycznych. Poprzez tworzenie dzieci wyrażają swoje uczucia, które powinny być szanowane i respektowane przez otoczenie. Dzieci twórcze potrafią zrozumieć także innych twórców, stają się tolerancyjne w stosunku do poglądów innych ludzi, przez co zaspokajają własną potrzebę akceptacji oraz szacunku, ale również same szanują i akceptują innych. Są one także ciekawe świata, często zadają pytania, z chęcią oglądają filmy przyrodnicze, odwiedzają wystawy, biorą udział w zajęciach warsztatowych różnego typu. Wychowanie przyszłych twórców i artystów opiera się na ciągłym stwarzaniu sytuacji, w których dzieci będą musiały podejmować się samodzielnych zadań¹⁰⁴.

Zadania wyzwajające aktywność twórczą powinny zaciekawiać dzieci. Muszą one być właściwie dobrane do możliwości wychowanków. Istotnym warunkiem twórczej aktywności dzieci jest zróżnicowane środowisko materialne w postaci np. materiałów plastycznych, narzędzi, książek, instrumentów muzycznych. Wychowankowie powinni mieć możliwość wyboru narzędzi oraz innych przedmiotów przeznaczonych do działania (np. do tworzenia malowanych obrazów – różne formaty

¹⁰⁴ Komorowska A., *Pedagogika twórczości jako koncepcja wychowawcza w świetle innych koncepcji pedagogicznych*, http://www.eid.edu.pl/publikacje/pedagogika_tworczości_jako_koncepcja_wychowawcza_w_swietle_innych_koncepcji_pedagogicznych,8.html [data dostępu: 31.08.2011].

papieru, pędzli, wiele farb, a do muzykowania – różne rodzaje instrumentów). Dzięki zachęcaniu do tworzenia pozwala się dzieciom współuczestniczyć w poznawaniu świata oraz wyzwala się w nich aktywność literacką, ruchową, plastyczną, muzyczną¹⁰⁵.

Nauczyciel-wychowawca powinien ingerować w twórczość podopiecznych w odpowiedni sposób. Nie może on hamować aktywności uczniów, ale zachęcać ich do podejmowania bądź kontynuowania pracy. Jego zadaniem jest również wyjaśnienie wszelkich wątpliwości czy niejasności poprzez odpowiadanie na pytania wychowanków, podsuwanie ewentualnych przykładów rozwiązań. Na końcu etapu procesu kierowania twórczością uczniów powinno znaleźć się omówienie wytworów dzieci, np. w postaci rozmowy, przy czym ważne jest, aby nie zamykała ona całego procesu kreatywności wychowanków. Dobre rozwiązanie stanowi odpowiednie wykorzystanie wytworów dzieci, np. poprzez przeznaczenie ich na upominki, zorganizowanie wystawki, zaprezentowanie na otwartych zajęciach dla rodziców i nauczycieli¹⁰⁶.

Niniejszy poradnik nawiązuje także do drugiego rozumienia wychowania przez twórczość – wychowania poprzez obcowanie ze sztuką. Nie tylko rozwija ono wiedzę i umiejętności oraz postawę twórczą, ale także kształtuje osobowość dziecka. Jednym z jego propagatorów był Stefan Szuman. Wierzył on, że wychowanie estetyczne uczy nie tylko spostrzegania oraz odczuwania i doznawania rzeczywistości, ale również pojmowania istoty oraz celu życia ludzkiego poprzez pryzmat sztuki¹⁰⁷. Podkreślał, że sztuka powinna być udostępniana oraz upowszechniana

¹⁰⁵ Janus L., *Rozwijanie aktywności twórczej i jej wpływ na wychowanie dziecka w wieku przedszkolnym*, <http://www.eduforum.pl> [data dostępu: 01.09.2011].

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Szuman S., *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, WSiP, Warszawa 1990.

poprzez proces wychowawczy. Stefan Szuman poświęcał twórczości uczniów dużo uwagi. Podkreślał tym samym, że zrozumienie sztuki jest możliwe poprzez zrozumienie artysty oraz próbę postawienia się w jego położeniu. Ważne jest, aby twórczą działalność dzieci ukierunkować poprzez stwarzanie im możliwości przeżywania i obcowania z dziełami sztuki wielkich mistrzów (muzycznymi, malarskimi, teatralnymi, architektonicznymi oraz z innych dziedzin sztuki)¹⁰⁸.

Zainteresowanie dziecka określonym rodzajem sztuki często wiąże się z jego wiekiem. Małe dzieci – zanim jeszcze zaczną mówić – zwracają uwagę na różnego rodzaju kolory, dźwięki. Potrafią je rozróżniać nawet wcześniej niż znaczenia słów. W okresie przedszkolnym dzieci cechują się większą spontanicznością, która przejawia się np. poruszaniem się oraz podskakiwaniem do rytmu usłyszonej melodii bądź piosenki czy też nuceniem wymyślonej przez siebie muzyki. Natomiast w wieku wczesnoszkolnym dzieci potrafią już zdecydowanie lepiej śpiewać i rysować. W tym właśnie okresie należy uczniów stopniowo i systematycznie zapoznawać ze sztuką¹⁰⁹.

Każdy pedagog powinien zapewnić dzieciom odpowiednie warunki do poznawania sztuki, organizować sytuacje inspirujące dzieci w różnorodny sposób, np. poprzez muzykę, tekst literacki, wywołane przeżycia, barwne opowiadanie. Zadaniem nauczyciela-wychowawcy jest zapewnienie dogodnych warunków zarówno w postaci materialnej (środków, narzędzi, materiałów), jak i emocjonalnej – właściwej atmosfery, sposobu pracy z dziećmi. Ważne jest także, aby wychowankowie czuli się swobodnie i bezpiecznie, wpływa to na większą otwartość dzieci w stosunku do

¹⁰⁸ Komorowska A., op.cit.

¹⁰⁹ Lachowicz O., *Muzyka w wychowywaniu*, „Wychowawca. Miesięcznik nauczycieli i wychowawców katolickich”, nr 4/2007.

wychowawcy, jak i pełniejsze wykorzystanie przez nie własnych możliwości. Do ważnych zasad pracy nauczyciela-wychowawcy w rozwijaniu aktywności twórczej przez sztukę należą:

- właściwe zorganizowanie sytuacji inspirującej, wstępnej, w której dzieci mogą doświadczyć emocji np. poprzez czytanie opowiadania, zorganizowanie wycieczki itp.;
- zachęcanie uczniów do wypowiadania się na temat tego, co przeżywali i myśleli w sytuacji wstępnej;
- zapewnienie właściwych warunków warsztatowych poprzez np. wybór literatury dziecięcej, tworzywo plastyczno-techniczne;
- pozostawienie wychowankom swobody¹¹⁰.

Wśród sposobów rozwijania aktywności twórczej dzieci poprzez sztukę można wymienić następujące:

- Gimnastykę twórczą, obejmującą zadania o charakterze otwartym, czyli układy ruchowe nieznane dzieciom, z którymi mają do czynienia po raz pierwszy. Taka gimnastyka zakłada pełną samodzielność dzieci w rozwiązywaniu zadań oraz problemów ruchowych, a także eksponuje ich samokontrolę i samoocenę. W pracy dydaktyczno-wychowawczej można zastosować gimnastykę twórczą według R. Labana. Łączy ona ruch, muzykę oraz rytm. W gimnastyce twórczej Labana wykorzystuje się – oprócz przyborów gimnastycznych – także instrumenty perkusyjne oraz stosuje się m.in. określone formy ruchu czy ekspresji, takie jak: taniec, ćwiczenia muzyczno-ruchowe, zabawy, improwizację ruchową, opowieść ruchową, pantomimę, inscenizację. Ich celem jest

¹¹⁰ Ibidem.

zachęcenie do tworzenia, eksperymentowania. Stanowią one także okazję do przeżywania i odkrywania. Ćwiczenia umożliwiają dzieciom wykonywanie zadań w sposób swobodny i indywidualny, nikt w niczym nie pomaga, ale również i niczego nie narzuca. Gimnastyka twórcza, według Labana, rozwija inteligencję poprzez twórcze myślenie oraz działanie. Pogłębia także zainteresowanie wykonywaną działalnością ruchową, daje motywację do działania, jak i okazję do wyrażania siebie ruchem, określenia własnej indywidualności.

- Wykorzystywanie literatury dziecięcej, która stanowi źródło różnorodnych przeżyć oraz wrażeń, wzbogaca wyobraźnię, rozbudza zainteresowanie otaczającym światem ludzi i zwierząt. Literatura dziecięca stwarza także możliwość twórczego działania – jako inspiracja różnego rodzaju zabaw, zwłaszcza inscenizowanych. Natomiast odtwarzanie treści utworów w formie dramatyzowanej silnie wpływa na emocje i przeżycia wychowanków. Każde z dzieci może przeżywać fikcyjne sytuacje ukazane w wierszach i opowiadaniach, a dzięki identyfikacji z bohaterami – w pewnym sensie uczestniczyć w ich doświadczeniach. Stałe kontakty podopiecznych z odpowiednio dobranymi utworami literackimi sprzyjają rozwojowi zainteresowania książką, słowem. Natomiast pięknie ilustrowane książki rozbudzają wrażliwość estetyczną, a także wyzwalają ekspresję słowną i plastyczną. Trzeba podkreślić, że w literaturze dla dzieci niezwykle rolę odgrywają baśnie. Baśnie pozwalają na przeżywanie fantastycznych przygód, o jakich marzą najmłodszy. Skłaniają również dzieci do fantazjowania,

umożliwiają im identyfikację z bohaterem, dzięki której najmłodszy uczą się rozpoznawać własne emocje i uczucia. Kiedy dzieci poznają już baśnie i inne utwory literackie, można zachęcać je do tworzenia opowiadań, wierszyków, zabawy w skojarzenia.

- Oddziaływanie poprzez różne formy muzyczne: słowo, ruch, śpiew, dźwięki instrumentów, rozmaite efekty akustyczne – sprzyja rozwojowi i spontanicznej wypowiedzi dziecka. Muzyka wpływa na rozwój ogólny dziecka, zarówno na jego sprawność intelektualną, jak i fizyczną. Sygnały muzyczne mobilizują uwagę wychowanków, uczą spostrzegania, myślenia, zwiększają szybkość reakcji, umiejętność przemieszczania się w przestrzeni. Dzieciom ogromną radość sprawiają działania polegające na naśladowaniu, przetwarzaniu dźwięków, które usłyszały, a także odzwierciedlaniu rozmaitych stanów emocjonalnych, dzięki wykorzystaniu różnych instrumentów, np. perkusyjnych. Jedną z najprostszych form inwencji dziecka stanowi improwizacja opierająca się na tekście. Jej przykładem jest tzw. „zabawa w echo”. Pedagog wypowiada rytmicznie słowo, które dzieci naśladowują „jako echo” przy jednoczesnym uwzględnieniu rytmu, tempa, dynamiki oraz intonacji. Następnie uczniowie próbują wymyślać kolejne słowa, a także w rozmaity sposób je powtarzać.
- Działalność plastyczną, która pobudza rozwój emocjonalny i umysłowy, usprawnia umiejętności manualne, daje możliwość artystycznych doświadczeń. W wyniku dziecięcej twórczości plastycznej mogą powstawać wspaniałe wytwory, ta-

kie jak np. malowane obrazy, kukielki, ulepianki. Wszystkie one mogą zostać wykorzystane do różnych inscenizacji, przedstawień szkolnych czy przedszkolnych. Dzieci poprzez rysowanie, wycinanie, lepienie mogą rozwijać pomysłowość, dzięki samodzielnemu kształtowaniu form swoich wytworów oraz dobieraniu potrzebnego materiału. Ważny jest dobór tematu twórczości plastyczno-konstrukcyjnej dzieci. Dobór ten wiąże się z kilkoma warunkami, a mianowicie:

- treść zajęć plastycznych powinna nawiązywać do przeżyć i zainteresowań wychowanków, do ich doświadczeń, spostrzeżeń, obserwacji;
- tematy podsuwane wychowankom powinny być zrozumiałe oraz dobrane w taki sposób, aby dzieci mogły odnieść się do nich, tworząc własne prace;
- tematyka powinna pobudzać do kształtowania prac plastycznych pociągających swoją formą, kompozycją i kolorystyką, odwoływać się do wyobraźni dzieci oraz w pewien sposób prowokować ich swoiste możliwości twórcze¹¹¹; warto pamiętać, że rysunek dziecka stanowi źródło wiedzy o jego psychice, nastrojach, przeżyciach¹¹²; dzieci tworzą w oparciu o to, jak przeżywają świat oraz co o nim wiedzą, a nie na bazie tego, co aktualnie widzą¹¹³.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Dopke J., *Poznawanie osobowości wychowanków na podstawie twórczości plastycznej*, „Szkoła Specjalna”, 3/1997.

¹¹³ *Aktywność twórcza dzieci i młodzieży*, S. Popek (red.), Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1985.

- Działania teatralne, stanowiące jedną z form wychowania przez sztukę, pobudzają twórczą aktywność dzieci oraz rozbudzają ich sfery poznania. Prócz tego aktywność teatralna wychowanków wychodzi naprzeciw różnym potrzebom dzieci, np. twórczej ekspresji, zabawy, ruchu, współdziałania w zespole, ale także i sukcesu, uznania¹¹⁴. Należy podkreślić, że prowadzenie zajęć teatralnych z podopiecznymi umożliwia pedagogowi szeroki wachlarz metod i form realizujących cele poznawcze, kształcące oraz wychowawcze. Natomiast wiele technik teatralnych wywodzi się z zabaw i gier, które są bliskie dzieciom w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Mali twórcy lubią się przebierać oraz udawać kogoś innego, wcielać w postaci z baśni i odgrywać ich role. Na zajęciach teatralnych dzieci przygotowane są do odbioru różnego rodzaju dzieł sztuki: filmowej, teatralnej, radiowej. Takie zajęcia zwiększają szansę na to, że uczniowie staną się widzami teatralnymi, którzy będą odczuwali potrzebę kontaktu ze sztuką teatralną, będą reagowali na piękno słowa literackiego, precyzję ruchu, światło, barwę. Ważne jest oglądanie filmów, spektakli z wychowankami, tak by stało się to dla nich nawykiem. Dzieci jako widzowie z wielką siłą przeżywają perypetie oglądanego bohatera i jego przygody, odczuwają potrzebę fantastyki i fikcji, tęsknotę za baśnią, bajką. Teatr poprzez środki audiowizualne, obrzędowość, magię, jak i integrację różnych sztuk, stanowi miejsce silnych wzruszeń i przeżyć,

¹¹⁴ Kuchta I., *Edukacja teatralna dzieci w wieku przedszkolnym*, <http://www.sandomierz.pl/przed1/Doc/Edukacja%20teatralna.pdf> [data dostępu: 06.09.2011].

ale także miejsce odpoczynku, oderwania się od rzeczywistości. Kontakt z teatrem daje również sposobność kształtowania u podopiecznych właściwych postaw moralnych. Dzieci dostrzegają dobro oraz zło, zajmują zatem określone stanowisko wobec występujących bohaterów, jedni są odrzucani, inni aprobowani. Ukazywane są również pozytywne cechy charakteru. Warto, przy omawianiu wybranego utworu teatralnego, wspólnie z dziećmi wymienić bohaterów i określić ich cechy, pantomimicznie odegrać wybrane sceny. Pedagog może również wykorzystywać w pracy z wychowankami gry dramatyczne, które łączą zabawę i działanie z procesem uczenia się. Przygotowywanie z wychowankami inscenizacji stwarza okazję do emocjonalnego uczestnictwa, przeżywania wynikającego z zapoznawania się z tekstem, oceniania postępowania bohaterów czy zajmowania stanowiska wobec ich postaw. Te okoliczności dają także okazję nauczycielowi-wychowawcy do ukazywania podopiecznym ważnych wartości: moralnych, społecznych, estetycznych. Występowanie przed publicznością, odgrywanie ról zaspokaja potrzebę sukcesu i akceptacji dzieci. Aktywność wychowanków w ramach różnych form teatralnych w pewnym stopniu wynagradza im braki czy niedostatki w codziennej rzeczywistości. Udział w widowisku przenosi dzieci w piękniejszy, czarodziejski świat, w którym wszystko jest możliwe. W każdej klasie, grupie, znajdują się dzieci nieśmiałe bądź z wadą wymowy, z którymi nawiązywanie kontaktu może być trudniejsze. Dzięki zaangażowaniu w role grupowe mogą one również za-

spokość swoje utajone potrzeby przeżywania, aktywności twórczej.

- Organizowanie wycieczek do muzeów, galerii sztuki, na koncerty bądź też do wspomnianych wcześniej teatrów i kin umożliwia dzieciom obcowanie ze sztuką. Ważne jest odpowiednie przygotowanie wychowanków do wyjść tego typu poprzez wyjaśnienie celu takich zajęć, podkreślenie wagi miejsca poprzez strój i odpowiednie zachowanie, a w przypadku muzeów i galerii sztuki także właściwe kierowanie uwagą podopiecznych.

W oddziaływaniach wychowawczych rozwijających wychowanków przez sztukę warto również wykorzystywać arteterapię. W szerszym ujęciu obejmuje ona muzykoterapię, biblioterapię, choreoterapię, a także wszelkie oddziaływania terapeutyczne posługujące się sztukami plastycznymi (malarstwem, rzeźbą, grafiką), teatrem, filmem. W węższym znaczeniu arteterapia wykorzystuje techniki plastyczne oraz ich wytwory w diagnozowaniu i terapii zaburzeń emocjonalnych i psychicznych. U ludzi zdrowych ze skłonnościami do konfliktowości, nieprzystosowania, jest ona stosowana jako jedna z metod służących odprężeniu, uwalnianiu od nadmiaru napięć¹¹⁵. Arteterapię określa się również jako terapię przez twórczość, opierającą się na działalności planowanej, wielopłaszczyznowej i rozłożonej w czasie, w zakresie muzyki, plastyki bądź manualnej aktywności¹¹⁶.

¹¹⁵ Szulc W., *Kulturoterapia – wykorzystanie sztuki i działalności kulturalno-oświatowej w leczeniu*, Wydawnictwa Uczelniane AM, Poznań 1994.

¹¹⁶ Mazur K., *Arteterapia i jej zastosowanie w pracy z dziećmi nadpobudliwymi psychoruchowo*, <http://www.edukator.org.pl/2005a/arteterapia/arteterapia.html> [data dostępu: 07.09.2011].

Arteterapia jako terapia przez sztukę stanowi sposób wydobywania z dzieci oraz młodzieży energii, sił, które pomagają młodym ludziom we własnym rozwoju. Staje się ona poszukiwaniem motywacji do procesu kreatywności, twórczości. Poprzez arteterapię wychowankowie uczą się wypowiadać to, co trudno opisać słowami, a co odzwierciedla problemy oraz nagromadzone i przechowywane negatywne emocje¹¹⁷.

W pracy wychowawczej warto wykorzystywać arteterapię jako swoistego rodzaju wsparcie dla dzieci, które nie potrafią bądź nie chcą sprostać oczekiwaniom oraz wymaganiom stawianym przez najbliższe otoczenie. Trudności tego typu pojawiają się z reguły na skutek np. zakłóceń przebiegu poszczególnych funkcji orientacyjno-poznawczych u dzieci, wynikających z opóźnionego rozwoju mózgu, chorób przewlekłych, nadpobudliwości psychoruchowej czy też zaburzeń emocjonalnych. Dzieci borykające się z różnymi zaburzeniami i dysfunkcjami często doświadczają niepowodzeń w nauce, które obniżają ich wiarę we własne siły, zmniejszają motywację do nauki. Prowadzenie zajęć kreatywnych przyczynia się do zdobywania przez te dzieci nowych umiejętności, do rozwoju osobowości, uwalnia je od napięć emocjonalnych. Arteterapia pomaga także w zapobieganiu pogłębianiu się stanów chorobowych, jak i zwalczaniu ich skutków. Terapia przez twórczość uczy dzieci nawiązywania dialogu z innymi, umożliwia też zaakceptowanie siebie¹¹⁸.

W trakcie zajęć z arteterapii dziecięcy sposób odbioru świata ulega modyfikacji. Dzieci nabierają dystansu do własnych uczuć i przeżyć, stają się dojrzałe, spokojniejsze. Wytwarza się u nich przekonanie, że każda emocja, nawet przykra i straszna, nie trwa wiecznie, ale przemija.

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ Sikorska-Pszczolińska E., *Wykorzystanie arteterapii w pracy wychowawczej z dzieckiem*, www.sloneczko.hi.pl/zalaczniki/art/070630204753.doc [data dostępu: 07.09.2011].

Arteterapia pozwala także kształtować inteligencję emocjonalną, rozpoznawać swoje emocje i wyrażać je drogą akceptowaną przez innych, a także daje możliwość pozbywania się lęków przed karą za przyznawanie się do przeżywanego cierpienia¹¹⁹.

Sztuka niewątpliwie odgrywa istotną rolę w kształtowaniu dziecięcej osobowości, zwłaszcza dzieci chorych, borykających się z różnymi trudnościami. Pomaga ona ujawnić stłumione stany emocjonalne, przejąć nad nimi kontrolę, w sposób bezpieczny uwalnia od napięć. Arteterapia działa także na rozmaite sfery życia psychicznego, takie jak: intelekt, sferę emocjonalną, procesy poznawcze. Pełni ona również funkcję kompensacyjną oraz wzmacnia samoocenę, a tym samym poczucie własnej wartości. Arteterapia pobudza dzieci do aktywności, przewyższania trudności. W grupie terapeutycznej bądź rówieśniczej uczą się one współdziałania, rywalizacji, poznają problemy innych¹²⁰.

Arteterapia stanowi twórczy trening. Jest procesem poznawania siebie, jak i przygodą z twórczym myśleniem. Jej celu nie stanowi stworzenie świetnego dzieła sztuki, ale głównie używanie różnych form sztuki w taki sposób, aby pomóc sobie w uwolnieniu się od niełatwych wspomnień, osiągnięciu spokoju psychicznego. Odgrywanie ról umożliwia również uświadomienie sobie własnych uczuć i przekonań. Pozwala także wypróbować nowe sposoby zachowania, doprowadza do akceptacji oraz lepszego zrozumienia siebie¹²¹.

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ Kowalska-Ekert J., *Terapia poprzez sztukę – lekarstwem na wyzdrowienie*, <http://zss8lodz.republika.pl/arteterapia.html> [data dostępu: 08.09.2011].

Wyróżnia się określone formy arteterapii, a mianowicie:

- Muzykoterapię, posługującą się muzyką bądź jej elementami – celem jest przywracanie zdrowia albo poprawa funkcjonowania osób z różnymi problemami natury umysłowej, emocjonalnej, fizycznej. Muzykoterapia ułatwia też nawiązywanie relacji międzyludzkich, jak i rozwiązywanie problemów emocjonalnych.
- Biblioterapię, wykorzystującą wyselekcjonowane materiały czytelnicze jako pomoc terapeutyczną w psychiatrii i medycynie. Zakłada ona korzystanie z książek, czasopism w celu regulacji psychiki i systemu nerwowego człowieka. W pracy z dziećmi wykorzystuje się najczęściej bajkoterapię, czyli terapię przez baśnie, bajki, bajki relaksacyjne, psychoedukacyjne, psychoterapeutyczne.
- Dramatoterapię, opierającą się na użyciu kreatywnej dramy w realizacji celów terapeutycznych, takich jak: integracja, odczucie ulgi emocjonalnej, fizycznej. Wykorzystuje ona teatr jako narzędzie, dzięki któremu można zbliżyć się do emocjonalnych problemów człowieka.
- Choreoterapię (muzykoterapię aktywną, arteterapię muzyczno-ruchową), czyli terapię tańcem, wykorzystującą taniec grupowy. Choreoterapia obejmuje ćwiczenia muzyczno-ruchowe, taniec, improwizację ruchową do wybranej muzyki. Wykorzystuje lecznicze wartości tańca, takie jak np. jego społeczny charakter, atrakcyjność i różnorodność form tanecznych, możliwość oddziaływań na psychikę poprzez muzykę, ruch, kontakt psychiczny z innymi. Choreoterapię sto-

suje się często w pracy z dziećmi cierpiącymi na różnego rodzaju zaburzenia psychomotoryczne, psychiczne, trudności w kontakcie z ludźmi. Ułatwia ona otwieranie się na siebie oraz swoje potrzeby, a także wzmacnia poczucie pewności siebie, własnej wartości, rozluźnia, powoduje wzrost sprawności ruchowej, fizycznej. Takie zajęcia dostarczają dzieciom emocjonalnych oraz estetycznych doznań, pobudzają do ruchu przez muzykę, a zwłaszcza rytm, tempo, dynamikę, nastroj i melodię. Wszystkie te elementy powinny być dostosowane do etapu rozwoju wrażliwości muzycznej, na jakim znajdują się dzieci.

Warto dodać, że wykorzystywanie arteterapii w pracy wychowawczej pełni wiele funkcji: stymulującą, regulującą, rozwijającą oraz korekcyjną¹²².

Indywidualizacja oddziaływań wychowawczych

Kreatywny wychowawca to osoba, która dostosowuje swoje działania do indywidualnych potrzeb i możliwości uczniów. Niniejszy poradnik koncentruje się na oddziaływaniach stricte wychowawczych, nie będzie więc w nim mowy o indywidualizacji nauczania, dobieraniu metod kształcenia do inteligencji i uzdolnień dzieci, stylów poznawczych, sposobów zapamiętywania itp. Do oddziaływań kreatywnego wychowawcy można zaliczyć m.in. pracę z dziećmi sprawiającymi trudności wychowawcze, pomoc psychologiczną, doraźne interwencje w sytuacjach,

¹²² Sikorska-Pszczolińska E., op.cit.

w których wymagana jest reakcja wychowawcy, oferowanie dzieciom zajęć pozalekcyjnych.

Warto skoncentrować się na zagadnieniu udzielania dzieciom pomocy psychologiczno-pedagogicznej, stanowi to bowiem jeden z ważniejszych obowiązków wychowawcy, nie tylko psychologa czy pedagoga szkolnego lub przedszkolnego. Obowiązek ten staje się coraz większym wyzwaniem ze względu na rosnącą liczbę problemów, jakich mogą doświadczać dzieci i młodzież – problemów związanych m.in. z koniecznością odnalezienia się w świecie wartości wyznawanych przez dorosłych, z brakiem autorytetów, naśladowaniem negatywnych wzorów postępowania, uleganiem presji rówieśników, agresywnym lub autoagresywnym zachowaniem czy sięganiem po substancje psychoaktywne. W niniejszym podrozdziale zostaną również przedstawione przyczyny sprawiania przez uczniów trudności wychowawczych wraz ze wskazówkami, jak wychowawca może sobie radzić z dziećmi określanymi mianem „trudnych”. Opisano tu ponadto, jak stworzyć dla dzieci interesujące i rozwijające zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne, a także na jakiej podstawie wychowawca powinien sugerować objęcie dziecka nauczaniem indywidualnym.

Pomoc psychologiczno-pedagogiczna w przedszkolu i szkole

Z prośbą o pomoc może zgłosić się zarówno dziecko, jak i któreś z jego rodziców. Nauczyciele pracujący w placówce również mogą poinformować wychowawcę o konieczności udzielenia pomocy konkretnemu uczniowi.

Wychowawcy mają za zadanie obserwowanie dzieci, diagnozowanie ich problemów oraz rozpoznawanie przyczyn trudności. Pomoc może mieć charakter rozmowy, wskazówek, podania niezbędnych infor-

macji, pokierowania dalszym kształceniem ucznia czy skierowania go do odpowiedniego specjalisty. Wychowawcy mogą proponować uczniom dodatkowe zajęcia wychowawcze, warsztaty, szkolenia, a ponadto mogą wnioskować o zorganizowanie dla uczniów specjalnych klas czy zajęć. Zorganizowana pomoc może przybrać formę¹²³:

- klas terapeutycznych, tworzonych dla uczniów ze specjalnymi zaburzeniami, posiadających orzeczenia z poradni psychologiczno-pedagogicznej – maksymalna liczba osób w takiej klasie wynosi 15;
- zajęć korekcyjno-kompensacyjnych dla uczniów borykających się ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się lub z zaburzeniami rozwoju – w zajęciach tego typu może brać udział 5 osób;
- zajęć logopedycznych dla uczniów o specyficznych zaburzeniach mowy, które nie pozwalają na swobodną komunikację i uczenie się – w takich zajęciach mogą uczestniczyć maksymalnie 4 osoby;
- zajęć socjoterapeutycznych (lub innych o charakterze terapeutycznym), przeznaczonych dla uczniów posiadających różnorodne dysfunkcje oraz problemy w funkcjonowaniu w społeczności w placówce i poza nią – w zajęciach socjoterapeutycznych przewiduje się udział 10 osób;
- zajęć dydaktyczno-wyrównawczych – dla uczniów, którzy nie są w stanie opanować treści wyznaczonych przez pro-

¹²³ Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, Dz. U. Nr 228, poz. 1487.

gram nauczania – liczba uczniów na takich zajęciach powinna wynosić 8;

- zajęć rozwijających uzdolnienia, w których uczestniczą dzieci szczególnie uzdolnione, o wybitnych możliwościach – maksymalna liczba uczniów na zajęciach to 8 osób;
- porad i konsultacji związanych z problemami ucznia czy też z wyborem dalszego kształcenia itp.

Dodatkowo w przedszkolu prowadzi się tzw. diagnozę przedszkolną, czyli obserwację pedagogiczną dziecka służącą zmierzeniu jego gotowości do rozpoczęcia nauki w szkole. W klasach I–III szkoły podstawowej obserwacja uczniów wiedzie do rozpoznania lub wykluczenia możliwości pojawienia się u dzieci zaburzeń w uczeniu się. We wszystkich placówkach obserwacja ma również na celu odkrycie uzdolnień dzieci i prawidłowe pokierowanie ich rozwojem.

Innym sposobem udzielania dzieciom pomocy w przedszkolu czy szkole jest tworzenie specjalnych **zespołów**, złożonych z wychowawcy, dyrektora, nauczycieli uczących dane dziecko, a także specjalistów, których obecność okazuje się w danym wypadku konieczna (np. lekarza, logopedy, psychologa, pedagoga itp.). W zebraniach zespołu mogą (choć nie muszą) wziąć udział również rodzice uczniów. Zespoły zajmują się dziećmi posiadającymi orzeczenia z poradni psychologiczno pedagogicznych, jak również uczniami wybitnie zdolnymi, uczniami sprawiającymi trudności wychowawcze i innymi, którzy z różnych powodów nie mogą w pełni realizować szkolnych obowiązków. Zadaniem zespołów to wspieranie rozwoju dzieci oraz opracowanie działań stanowiących formę pomocy dla nich.

Z pomysłami zespołu musi zapoznać się dyrektor placówki, który zatwierdza formy pomocy dla uczniów oraz przedstawia je ich rodzicom. Rodzice mogą wpłynąć na ustalenie sposobów udzielania pomocy oraz wymiar godzin np. dodatkowych zajęć itp. Jeżeli dyrektor zatwierdzi propozycje wysunięte przez zespoły, opracowują one dla każdego ucznia objętego pomocą tzw. **plan działań wspierających**. Wspomniany plan powinien zawierać¹²⁴:

- cele udzielenia uczniowi pomocy psychologicznej;
- opracowane działania, które należy podjąć wobec ucznia;
- metody pracy z danym dzieckiem;
- sposób dostosowania wymagań programowych do potrzeb i możliwości dziecka;
- informacje o pomocy zaoferowanej rodzicom czy opiekunom ucznia;
- zakres współpracy z poradnią psychologiczno-pedagogiczną czy inną placówką mogącą wspierać działania szkoły lub przedszkola.

W każdym roku szkolnym zespoły dokonują ewaluacji udzielanej pomocy psychologicznej, oceniają efektywność zaproponowanych uczniowi zajęć czy innych działań. Ewaluacja ta ma na celu określenie, czy w kolejnym roku pomoc powinna być kontynuowana w dotychczasowej formie, czy też sytuacja ucznia wymaga zastosowania innych środków, które nie były wcześniej podejmowane. Zadaniem zespołu jest także prowadzenie tzw. **karty indywidualnych potrzeb ucznia**.

W karcie umieszcza się:

- dane dziecka;

¹²⁴ Ibidem.

- nazwę szkoły;
- informację na temat konieczności rocznego przygotowania przedszkolnego, rozpoczęcia nauczania indywidualnego czy też posiadania przez dziecko orzeczenia poradni psychologiczno-pedagogicznej;
- zakres pomocy i ustalone sposoby pomagania;
- informację o efektywności dotychczasowej pomocy oraz o terminach spotkań wszystkich członków zespołu.

Karta musi zostać podpisana przez wszystkie osoby należące do zespołu i podejmujące decyzję w sprawie danego ucznia¹²⁵.

Pomocą psychologiczną należy objąć także rodziców uczniów, którym zakłada się powyższe karty. Rodzice powinni zostać poinformowani o tym jak mają pracować z dzieckiem, jak kierować jego rozwojem, jak wprowadzać pożądane zmiany.

Indywidualny tok nauczania

O orzeczenie dotyczące przyznania uczniowi indywidualnego toku nauczania mogą się starać rodzice ucznia – to właśnie oni powinni złożyć odpowiedni wniosek w poradni psychologiczno-pedagogicznej (lub w poradni specjalistycznej – w przypadku uczniów niepełnosprawnych). Wychowawca może jednak zasugerować takie rozwiązanie rodzicom (jeżeli uzna to za konieczne) i pokierować ich postępowaniem, a także poinformować o zasadach nauczania indywidualnego.

Rodzice nie zawsze są świadomi, kiedy można zastosować wobec ucznia nauczanie indywidualne lub też indywidualne przygotowanie przedszkolne. Powinni oni wiedzieć, że takie nauczanie przysługuje

¹²⁵ Ibidem.

dzieciom poważnie lub przewlekle chorym (fizycznie lub psychicznie), z urazami, po wypadku itp., chorym dzieciom niepełnosprawnym, niewidzącym, niesłyszącym, dzieciom autystycznym i mającym inne zaburzenia. Nauczanie indywidualne ma wiele zalet: nauczyciel może poświęcić czas i uwagę tylko jednemu dziecku, może dostosować metodę nauczania do jego możliwości, może też sprawdzić jego wiedzę oraz poznać jego potrzeby i uwarunkowania psychofizyczne, zadbać o jego właściwy rozwój – jednakże dziecko jest pozbawione kontaktu z rówieśnikami, zdarza się więc, że proces socjalizacyjny ulega zakłóceniu. Dlatego nauczanie indywidualne powinno być przydzielone wyłącznie wtedy, gdy dziecko ze względu na swój stan zdrowia nie ma szans na opanowanie treści nauczania w klasie czy grupie¹²⁶.

Jakie elementy musi zawierać wniosek rodziców, złożony w poradni psychologiczno-pedagogicznej? Trzeba umieścić w nim dane dziecka (imię i nazwisko, miejsce urodzenia i datę, adres, adres szkoły czy przedszkola, numer klasy lub grupy). We wniosku muszą znaleźć się także dane rodziców wraz z adresem zamieszkania. To właśnie rodzice powinni podpisać wniosek. Najistotniejsze staje się jednak sformułowanie celu wniosku i uzasadnienie prośby o przyznanie indywidualnego toku nauczania. Wszelką dokumentację, mogącą pomóc w uzasadnieniu prośby, należy dołączyć do wniosku. Istotne jest zaświadczenie lekarskie, diagnozujące chorobę, określające czas, w którym dziecko nie będzie mogło uczęszczać na zajęcia w klasie i grupie oraz ustalające zakres nauczania, jakim dziecko może być objęte.

¹²⁶ Zajączkowski K., *Nauczanie indywidualne*, pedagogszkolny.pl/zpliki/nindywidualne.doc [data dostępu: 6.09.2011].

Zespół orzekający w poradni składa się ze specjalistów – z psychologa, pedagoga, dyrektora poradni, lekarza itp. Jeżeli poradnia – na wniosek rodzica – wyda stosowne orzeczenie, dyrektor placówki powinien zapewnić uczniowi nauczanie indywidualne (lub indywidualne przygotowanie przedszkolne), odbywające się w miejscu zamieszkania dziecka (w domu lub w placówce opiekuńczo-wychowawczej itp.)¹²⁷. Możliwe jest także prowadzenie takich zajęć w grupie w przedszkolu czy szkole – na przykład w osobnym pomieszczeniu.

Dyrektor wybiera nauczyciela, który przejmie obowiązki związane z indywidualnym nauczaniem (w przypadku klas I–III oraz grup przedszkolnych to zawsze jeden nauczyciel). Godziny poświęcone na indywidualną naukę zależą od rodzaju placówki. Choć poradnik jest przeznaczony dla studentów, którzy zyskują uprawnienia do pracy w przedszkolu oraz szkole podstawowej, warto, by zapoznali się również z wymiarem godzin nauczania indywidualnego w różnych placówkach.

Tabela 3. Rozkład zajęć indywidualnego nauczania w przedszkolu i szkołach na różnym poziomie nauczania

Placówka	Wymiar dni i godzin w tygodniu
przedszkole	minimum dwa dni – 4–6 godzin
szkoła podstawowa – klasy I–III	minimum dwa dni – 6–8 godzin
szkoła podstawowa – klasy IV–VI	minimum trzy dni – 8–10 godzin
gimnazjum	minimum trzy dni – 10–12 godzin
szkoły ponadgimnazjalne	minimum trzy dni – 12–16 godzin

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 września 2008 r. w sprawie sposobu i trybu organizowania indywidualnego

¹²⁷ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 września 2008 r. w sprawie sposobu i trybu organizowania indywidualnego obowiązkowego rocznego przygotowania przedszkolnego i indywidualnego nauczania dzieci i młodzieży, Dz. U. nr 175, poz. 1086.

go obowiązkowego rocznego przygotowania przedszkolnego i indywidualnego nauczania dzieci i młodzieży, Dz. U. nr 175, poz. 1086.

Jeżeli poradnia, mimo wniosku rodziców, nie wyda potrzebnego orzeczenia, rodzicom przysługuje 14 dni na odwołanie się od negatywnej decyzji do właściwego kuratora oświaty.

Warto pamiętać o tym, że dzieci objęte nauczaniem indywidualnym lub indywidualnym przygotowaniem przedszkolnym powinny, jeżeli pozwoli na to ich stan zdrowia, uczestniczyć w wydarzeniach organizowanych przez szkołę czy przedszkole, brać udział w imprezach, przedstawieniach, apelach, wycieczkach, dodatkowych zajęciach itp. – zapobiegnie to wykluczeniu ich z życia społecznego klasy czy grupy.

Organizacja zajęć pozalekcyjnych i czasu wolnego uczniów

Zadaniem kreatywnego wychowawcy jest także zaproponowanie dzieciom zajęć pozalekcyjnych, które mogłyby rozwijać ich potencjał, zachęcać do dodatkowej aktywności i samodzielnego działania. Cel takich zajęć to nie tylko nauka nowych umiejętności, ale również zapewnienie dzieciom odpoczynku, spędzenia czasu w gronie osób o podobnych zainteresowaniach. Udział uczniów w zajęciach powinien wspierać wychowawcę w kształtowaniu osobowości dzieci, we wdrażaniu ich do samodzielności, stymulowaniu do poznawania świata, rozwijania wrażliwości. Bogata oferta zajęć pozalekcyjnych dostosowana do potrzeb uczniów może odgrywać znaczną rolę w profilaktyce zachowań niepożądanych – w odreagowaniu przez dzieci napięcia, radzeniu sobie ze stresem czy nudą. Zajęcia dopasowane do możliwości uczniów pozwolą im wzmocnić wiarę we własne siły, zwiększyć poczucie własnej skuteczno-

ści, rozwinąć umiejętności komunikacyjne¹²⁸. Nie wszyscy uczniowie mają czas wolny zagospodarowany przez rodziny i opiekunów – funkcją placówki staje się więc zorganizowanie wartościowych zajęć.

Wychowawca, który dobrze poznał sytuację dzieci i ich funkcjonowanie psychospołeczne w przedszkolu czy szkole, będzie wiedział, jak zmotywować je do udziału w odpowiednich dla nich zajęciach zorganizowanych w placówce. Aby wychowawca mógł zorientować się w potrzebach dzieci, powinien pozwolić im ujawniać swoje pasje, opowiadać o sposobach spędzania czasu wolnego. Nauczyciel powinien także skonsultować swoje obserwacje z rodzicami uczniów oraz z psychologiem czy pedagogiem pracującym w placówce. Źródłem wiedzy o zainteresowaniach dzieci mogą być także ich rówieśnicy z tej samej grupy czy klasy. Dla starszych dzieci można stworzyć ankietę, diagnozującą ich styl spędzania czasu poza placówką oraz oczekiwania związane z dodatkowymi zajęciami.

Warto pamiętać, że oferowane uczniom zajęcia powinny odpowiadać na ich najbardziej podstawowe potrzeby (w tym potrzebę uznania i szacunku, samorealizacji, posiadania kontaktu emocjonalnego z innymi, uzyskania akceptacji przez grupę, doświadczania „nowego”¹²⁹). Dlatego poleca się proponowanie dzieciom zajęć, w trakcie których będą mogły wykonać pewne prace czy projekty samodzielnie i zrealizować własne pomysły, co pozwoli im zyskać szacunek innych. Za samodzielność i aktywność dzieci powinny zostać nagrodzone przez wychowawców. Wdrożone pomysły można zaprezentować całej szkole czy też grupie –

¹²⁸ Jodłowska B., *Start – szkół zawodowy – twórcza praca nauczyciela*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991.

¹²⁹ Nowak W., *Teoretyczne podstawy aktywizującego procesu nauczania*, <http://www.edukacja.edux.pl/p-7598-teoretyczne-podstawy-aktywizujacego-procesu.php> [data dostępu: 6.09.2011].

w formie konkursu, gazetki, plakatu, wystawy. Uczniowie powinni być informowani o celach zajęć i sposobach ich realizacji. Na każdych zajęciach powinni się dowiadywać czegoś nowego, co zainspiruje ich do działania i zdobywania doświadczeń we własnym zakresie. Służą temu wycieczki do muzeów, laboratoriów, wykonywanie ćwiczeń praktycznych, eksperymentów i badań.

Dzieci mogą nawiązać kontakty z innymi i sprawdzić swoje umiejętności społeczne, np. dzięki pracy w mniejszych grupach. Wychowawca powinien zadbać o integrację grup, o zbudowanie poczucia bezpieczeństwa i zaufania, potrzebnego do dzielenia się uwagami i doświadczeniami, a także emocjami związanymi z wykonywanymi zadaniami. Rolą wychowawcy staje się włączenie do grupy dzieci odrzucanych czy nielubianych, unikających kontaktu z innymi. Mogą w tym pomóc grupowe wyjścia, zajęcia ruchowe, muzyczne, taneczne, plastyczne, drama, wycieczki.

Projektując wycieczkę wychowawca może poprosić uczniów o wybór miejsca i planowanych atrakcji – zwiększy to ich zaangażowanie w wyjazd. Wycieczka powinna posiadać walory edukacyjne, służyć zintegrowaniu dzieci, wykazaniu się przez nich pozytywnymi cechami osobowości, które nie zostały ujawnione w trakcie lekcji. Taki wyjazd należy poprzedzić instruktażem dotyczącym reguł bezpieczeństwa, zachowania na wyjeździe, stroju, który należy ze sobą zabrać itp. Wychowawca – kierownik wycieczki musi zaplanować kosztorys, plan wyjazdu i jego cele, wyznaczyć trasę i zorganizować transport oraz wyżywienie, rozliczyć wycieczkę itd. Kierownik musi również wiedzieć, ilu opiekunów powinno mu towarzyszyć podczas wyjazdu. Każdy wychowawca powinien zapoznać się z Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej

i Sportu z dnia 8 listopada 2001 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki¹³⁰, regulującym zasady odbywania się wycieczek.

Jak wychowawca może motywować uczniów do uczestnictwa w dodatkowych zajęciach? Sprzyja temu pozostawienie dzieciom wyboru zajęć, w których będą brały udział – uczestnictwo musi być dobrowolne, dzieci powinny mieć również możliwość rezygnacji z zajęć czy ich zmiany. Uczniowie powinni także współdecydować o ostatecznym kształcie i przebiegu zajęć¹³¹. Dobrze byłoby, aby zajęcia dodatkowe odbywały się w placówce systematycznie. Uczniowie powinni dyskutować, bronić własnych poglądów, pytać o opinię innych, uczyć się szanowania odmiennych sposobów myślenia i działania. Zadaniem nauczycieli jest inspirowanie do poszukiwania nowych rozwiązań i doświadczeń, nie zaś przekazywanie dodatkowych informacji do zapamiętania i odtworzenia. Należy zadbać także o to, aby zajęcia były dostosowane do stylu życia dzieci. Osoba prowadząca takie zajęcia musi posiadać umiejętności komunikacyjne, organizacyjne, przedsiębiorcze, umiejętność kierowania grupą, motywowania, rozwiązywania problemów. Osoba ta powinna ponadto wzmocnić poczucie własnej wartości uczniów i rozumieć ich potrzeby oraz zapatrywania¹³².

Po zakończeniu zajęć w danym roku szkolnym zadaniem wychowawcy jest dokonanie ich ewaluacji, poproszenie uczniów o określenie tego, jak oceniają przydatność i atrakcyjność zajęć, czego się nauczyli, czy chcieliby je kontynuować, co pragnęliby zmienić. Uczniowie powinni też ocenić,

¹³⁰ Dz. U. nr 135, poz. 1516.

¹³¹ Żelazkiewicz M., *Skuteczność wychowawcza innowacji w zajęciach pozalekcyjnych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1980.

¹³² Panek A., *Zajęcia pozalekcyjne w reformowanej szkole: oczekiwania a rzeczywistość*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2002.

w jaki sposób udział w zajęciach zmienił sposób spędzania przez nich czasu wolnego itp. Wychowawca może również polecić dzieciom zajęcia odbywające się w instytucjach współpracujących ze szkołą – np. w bibliotekach, domach kultury, teatrach, świetlicach, ośrodkach sportowych, ośrodkach zdrowia itp. Warto, aby oferta zawierała nie tylko zajęcia rozwijające intelekt, ale także sprawność fizyczną dzieci. Trzeba jednak wziąć pod uwagę, ile czasu uczniowie mogą przeznaczyć na zajęcia dodatkowe bez szkody dla realizowania obowiązku szkolnego czy przedszkolnego¹³³. Nauczyciel może tworzyć ofertę zajęć w oparciu o dodatkowe godziny pracy, tzw. „godziny karciane”, okienka, godziny wychowawcze itd.

Nowoczesny nauczyciel-wychowawca powinien ponadto zachęcać dzieci w wieku szkolnym do udziału w wolontariacie, do pracy na rzecz innych osób. W szkołach można tworzyć tzw. SKW – Szkolne Kluby Wolontariusza. W ramach SKW uczniowie pomagają nie tylko osobom starszym, niepełnosprawnym czy chorym, ale również swoim kolegom i koleżankom wykazującym trudności w uczeniu się czy nieposiadającym pomocy dydaktycznych, podręczników, zeszytów itp.¹³⁴. Dzięki tego rodzaju aktywności dzieci uczą się postaw społecznych, otwartości i tolerancji, wrażliwości na potrzeby innych ludzi.

Praca z dziećmi sprawiającymi trudności wychowawcze

Do ważniejszych problemów nurtujących współczesnych nauczycieli-wychowawców należy z pewnością praca z dziećmi sprawiającymi

¹³³ Kujawiński J., *Metodyka zintegrowanej działalności szkolno-pozaszkolnej uczniów*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003.

¹³⁴ Więcej na ten temat w publikacji Kosiedowskiej E., Braun K., Wnuk J., Miszteli M., *Wolontariat w szkole. Organizacja i prowadzenie szkolnego klubu wolontariusza*, Centrum Wolontariatu, Warszawa 2006.

trudności wychowawcze. Ten obszar pracy wychowawczej w szczególnie sposób wymaga indywidualizacji i twórczego podejścia nauczyciela do rozwijania problemów. Przede wszystkim należy jednak określić, jakie dziecko określamy mianem „trudnego”, z jakimi trudnościami mamy najczęściej do czynienia w przedszkolu i szkole. Uczeń „trudny” to uczeń, który nie potrafi przystosować się do norm społecznych obowiązujących w placówce i nie poddaje się oddziaływaniom wychowawczym¹³⁵. Takie nieprzystosowanie może się przejawiać na przykład zachowaniem:

- agresywnym (może dochodzić do agresji fizycznej bądź psychicznej);
- powściągliwym – uczniowie okazują lęk, są zamknięci w sobie i izolują się od otoczenia;
- niedojrzałym – nieodpowiednim do wieku oraz poziomu rozwoju ucznia;
- delikwentnym – związanym z popełnieniem poważnych wykroczeń (np. dokonaniem kradzieży i innych przestępstw)¹³⁶.

W potocznym rozumieniu ucznia trudnego przeważnie utożsamia się z dzieckiem, które ma trudności w nauce i nie radzi sobie z realizacją programu nauczania. Tymczasem niepowodzenia szkolne trudnych uczniów stanowią raczej konsekwencje ich postawy oraz działania i najczęściej nie są przyczyną sprawiania trudności wychowawczych. Uczniowie „trudni” nie wykazują zainteresowania uczeniem się nowych rzeczy, są nadmiernie ruchliwi, rozchwiani emocjonalnie, lekceważą autorytet nauczyciela i oszukują go, mogą nadużywać substancji psychoaktywnych, posługiwać się wulgaryzmami, zachowywać się agresywnie

¹³⁵ Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001.

¹³⁶ Ibidem.

wobec rówieśników i nauczycieli, niszczyć szkolny sprzęt, przejawiać zaburzenia koncentracji i pamięci, fantazjować, wcześniej decydować się na inicjację seksualną¹³⁷. W przedszkolu „trudne” dzieci to na ogół maluchy kłótlive, płaczliwe, porywcze, napastliwe wobec innych bądź przebywające w odosobnieniu, borykające się z zaburzeniami mowy czy nieumiejętnością utrzymywania czystości.

Zaburzenia zachowania diagnozuje się u dzieci, gdy niepożądane i nieadekwatne zachowania powtarzają się stale i nie są wygaszane. Do „trudnych” uczniów należą także dzieci, którym naukę oraz stosowanie się do wyznaczonych reguł utrudniają różnorodne zaburzenia czy dysfunkcje (np. nadpobudliwość psychoruchowa z zaburzeniami koncentracji uwagi, dysleksja, fobia szkolna, tiki itp.), opóźnienie w rozwoju, obniżony iloraz inteligencji, organiczne uszkodzenia mózgu czy też inne poważne choroby somatyczne (np. cukrzyca, astma, wady wzroku i słuchu).

L. Bandura podzielił trudności wychowawcze na trudności wywołane przez dzieci, u których przeważają:

- procesy pobudzenia – takie dzieci stają się agresywne, zuchwale, nadpobudliwe, nie potrafią się opanować i przystosować do dyscypliny panującej w placówce, okazują jawną wrogość;
- procesy hamowania – dzieci są nieśmiałe, niesamodzielne, wycofane, uległe, milczące, nie wierzą w siebie, nie podejmują żadnej aktywności, nie nawiązują kontaktu z innymi,

¹³⁷ Napierała I., *Trudności wychowawcze w wieku szkolnym*, <http://www.awans.net/strony/dydaktyka/napierala/napierala1.html> [data dostępu: 7.09.2011].

unikają towarzystwa, często przejawiają postawę negatywności szkolnego¹³⁸.

Jakie są przyczyny trudności wychowawczych? „Trudne” wychowawczo zachowania dzieci powoduje często nieumiejętność radzenia sobie ze stresem i napięciem, wywołanym uczestniczeniem w procesie nauczania, przeciążeniem informacyjnym, wysokimi wymaganiami itp. Przyczyny mogą się także wiązać z osobowością dziecka czy jego warunkowaniami psychicznymi i fizjologicznymi (wadami, chorobami, zaburzeniami), a ponadto z wiekiem i rozpoczynaniem kolejnego okresu rozwojowego (najlepszym przykładem jest okres dojrzewania).

Nierzadko jednak powody trudności wychowawczych wynikają ze stylu wychowania stosowanego przez rodziców i opiekunów oraz wpływu środowiska, mediów, jak również szkoły i nauczycieli. Atmosfera panująca w domach rodzinnych dzieci odgrywa ogromną rolę. Dzieci wychowywane niezwykle surowo, nadmiernie karane, zmuszone do przestrzegania rygorystycznych reguł, nieobdarzone wystarczającą troską i miłością będą prawdopodobnie reagować agresją w stosunku do otoczenia. Postawa krańcowo przeciwna – pozostawianie dziecku nadmiernej swobody, brak zainteresowania nim, niewyznaczenie reguł postępowania, brak konsekwencji – może mieć podobne skutki; uczeń może wówczas ulec presji grupy i wpływowi osób zdemoralizowanych. Przesadna opiekuńczość i pobłażanie dziecku może spowodować jego bierność, zależność, egocentryzm, niedojrzałość i nieumiejętność radzenia sobie w sytuacjach społecznych, lęk oraz obniżone poczucie własnej wartości, które z kolei mogą przerodzić się w reagowanie agresją czy też

¹³⁸ Ibidem.

wycofaniem¹³⁹. Poza stylem wychowania znaczenie ma także sposób komunikacji w rodzinie, istniejące więzi bądź ich brak, pojawiające się konflikty, warunki materialne i społeczne rodziny, motywowanie dziecka do rozwoju lub brak takiego motywowania, rozwód rodziców, choroba czy śmierć członka rodziny, powiększenie się rodziny itp.

Zauważa się również niekorzystny wpływ szkoły i nauczycieli. Uczniowie nie radzą sobie z przeładowanymi programami nauczania, z narzucanym porządkiem, z sytuacją oceniania i rywalizacji. Co więcej, w zbyt licznych klasach i grupach nie ma miejsca na indywidualizację kształcenia. Zdarza się, że wychowawcy koncentrują się na przekazywaniu wiedzy, nie na wyzwaniach związanych z wychowywaniem młodych ludzi, stawiają nadmierne wymagania, nierzadko nie rozumieją motywów postępowania uczniów, kierują się stereotypowym myśleniem, krytykują dzieci w niewłaściwy sposób, nie potrafią wskazać im pozytywnych stron ich zachowania. Błędy popełniane przez dydaktyków – brak kompetencji wychowawców, ich nieudolność, schematyczność i bezsilność, niewłaściwa komunikacja z dziećmi, niepoinformowanie rodziców o niekorzystnej sytuacji dziecka w placówce – skutkują niepożądanymi reakcjami uczniów. Według Jarosława Jagiły istnieją cztery przestrzenie relacji uczniów i nauczycieli, które uniemożliwiają pomoc trudnym uczniom¹⁴⁰:

- nauczyciel dominuje, forsuje własne reguły, nie stosuje indywidualizacji, pragnie podporządkować sobie uczniów – uczniowie mogą zareagować uległością lub buntem;

¹³⁹ Krawczonek M., *Trudny uczeń*, „Wychowawca” 2003, nr 2.

¹⁴⁰ Jagiła J., *Trudny uczeń w szkole – krótki przewodnik psychologiczny*, Wydawnictwo Rubikon, Kraków 2005.

- nauczyciel dominuje, krytykuje uczniów, ale ma do nich dystans, nie jest zainteresowany ich problemami;
- nauczyciel ulega dzieciom, okazuje pobłażliwość, pozwala im na nadmierną swobodę, na problemy reaguje lękiem i bezradnością;
- nauczyciel wykazuje postawę unikającą i brak konsekwencji, nie zajmuje się rozwiązaniem problemów.

Nie bez znaczenia pozostaje wpływ rozpowszechnianej przez media agresji, osvajanie z przemocą przed ekranami telewizorów i komputerów, nieprzywiązywanie wagi do nauki empatii. Bardzo istotne są również relacje dziecka ze środowiskiem rówieśników (nie tylko w placówce). Problemem okazuje się uleganie przez dzieci innym osobom w celu potwierdzenia swojej przynależności do grupy rówieśniczej. Niepowodzenia w kontaktach z rówieśnikami, brak prawidłowej więzi z innymi powodują lęk, złość, obniżenie samooceny i problemy emocjonalne prowadzące do trudności wychowawczych¹⁴¹. Zachowania określane jako „trudne” mogą stanowić próbę zwrócenia na siebie uwagi przez dziecko, które nie może samo rozwiązać pojawiających się w jego życiu problemów, mogą też świadczyć o większej potrzebie ruchu, o braku ukierunkowania dziecka, o niewykorzystywaniu jego zdolności i umiejętności.

W jaki sposób kreatywny wychowawca powinien pracować z dziećmi trudnymi, jak pomóc w rozwiązaniu ich problemów? Przede wszystkim należy **zdefiniować problem i odnaleźć jego przyczyny**, zgromadzić o uczniu informacje, pochodzące z wiarygodnych źródeł (z rozmowy z uczniem, jego rodzicami, psychologiem, pedagogiem,

¹⁴¹ Łobocki M., *Trudności wychowawcze w szkole*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1989.

z badań i obserwacji, z wytworów ucznia itp.) i na ich podstawie opracować plan zmiany. Jeśli powodem niewłaściwego zachowania jest choroba organiczna czy zaburzenie, trzeba pamiętać, że konieczna będzie pomoc specjalisty, nierzadko obniżenie wymagań czy zmiana sposobu oceniania dziecka. Nad wywołaniem zmiany w zachowaniu ucznia pracuje się nie tylko z dzieckiem, ale również z jego rodziną czy rówieśnikami z klasy. W oddziaływania wychowawcy muszą włączyć się także inni nauczyciele przebywający z uczniem. W wielu przypadkach pomaga zastosowanie terapii pedagogicznej, zajęcia ruchowe, taniec, łamigłówki, rytmika, gry (ułatwiają pozbycie się lęku, napięcia i zahamowań, prowokują do aktywności i zabawy, redukują stres) czy zajęć socjoterapeutycznych. Takie zajęcia może poprowadzić wychowawca, może też zaprosić na nie psychologa czy specjalistę z poradni psychologiczno-pedagogicznej.

Warto pomóc dzieciom w znalezieniu czy rozwijaniu zainteresowań, zaoferować zajęcia dodatkowe (o których była mowa w poprzedniej części rozdziału) itd. Gdy dziecko boryka się z poważnymi zaburzeniami emocji, popędów czy zachowania, niezbędna staje się ingerencja psychologa czy psychiatry (tak samo w przypadku, gdy w domu rodzinnym łamane są podstawowe prawa dziecka, doświadcza ono przemocy fizycznej lub psychicznej, odrzucenia, nie zapewnia mu się warunków do nauki i rozwoju). Dziecko musi wiedzieć, że może liczyć na pomoc wychowawcy, że będzie wysłuchane, a nauczyciel podejmie próbę rozwiązania trudnej sytuacji. Każdy konflikt w klasie czy wybuch agresji powinien spotkać się z interwencją wychowawcy. Nierzadko wychowawca musi pełnić funkcję mediatora w konflikcie uczniowskim bądź też w konflikcie pomiędzy uczniem a innym nauczycielem.

Ponadto przydatne okazuje się uczenie dzieci zachowań asertywnych, wyrażania emocji, negocjowania z innymi, komunikowania się, nawiązywania dobrych relacji z rówieśnikami (o sposobach i celach ćwiczenia z dziećmi umiejętności miękkich można przeczytać w podrozdziale *Rozwijanie osobowości i umiejętności miękkich u uczniów*). Warto rozmawiać z uczniami o zaistniałym problemie – jeśli dziecko samo zrozumie przyczynę trudności i będzie chciało zaangażować się w poprawę sytuacji, działania wychowawcy będą o wiele skuteczniejsze¹⁴². Uczniów trudnych należy ponadto objąć pomocą psychologiczną i działaniami specjalnego zespołu, według zasad omówionych w punkcie *Pomoc psychologiczno-pedagogiczna w przedszkolu i szkole*.

Kroki, które powinien podjąć wychowawca w ramach profilaktyki pedagogicznej i przeciwdziałania trudnościom wychowawczym, to:

- zbudowanie z dziećmi relacji opartej na szczerości i zaufaniu oraz nieprzekraczaniu ustalonych granic;
- rozpoznanie w relacjach w placówce własnych problemów i rozwiązanie ich;
- posługiwanie się konstruktywną krytyką;
- negocjowanie zmian z uczniami;
- zmiana nastawienia do uczniów, zauważanie i docenianie ich mocnych stron;
- wzmacnianie poczucia własnej wartości (ma ono wpływ na nawiązywanie relacji z dziećmi);
- kształtowanie u uczniów prawidłowego systemu wartości;
- współpracowanie z rodzicami/opiekunami dzieci, wymiana informacji i opinii, uzgodnienie wspólnego planu oddziaływań;

¹⁴² Jagieła J., op.cit.

- opracowanie klarownego regulaminu, ustalenie jasnych norm postępowania;
- wyciąganie konsekwencji w stosunku do negatywnych zachowań uczniów, brak tolerancji dla przemocy w placówce;
- aktywizacja uczniów izolowanych i odrzucanych przez klasę czy grupę, ułatwienie znalezienia im miejsca w grupie (np. poprzez przydzielanie im konkretnych funkcji);
- organizowanie zajęć czy godzin wychowawczych dotyczących radzenia sobie ze stresem, napięciem, negatywnymi emocjami, agresją, bezsilnością¹⁴³.

Wychowawca musi pamiętać o tym, że pracując z trudnymi uczniami może napotkać silny opór, może spotkać się z narzucaniem przez dzieci warunków, manipulowaniem, wzbudzaniem poczucia winy, z oskarżeniami, demonstracją niezadowolenia czy też domaganiem się specjalnego traktowania i uzyskania przywilejów, których nie mają inni uczniowie. Jeżeli nauczyciel nie poradzi sobie z próbami manipulacji, a praca z uczniami wywoła u niego silny stres i poczucie winy, powinien poszukać dla siebie pomocy u psychologa w szkole, w przedszkolu czy w poradni¹⁴⁴.

W tabeli poniżej zebrano przykładowe porady na temat tego, jak wychowawca może pracować z dziećmi znajdującymi się w trudnej sytuacji lub z dziećmi z różnymi dysfunkcjami.

¹⁴³ Ibidem; Gordon T., *Wychowanie bez porażek w szkole*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1995; Fontana D., *Psychologia dla nauczycieli*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Warszawa 1998.

¹⁴⁴ Jagieła J., op.cit.

Tabela 4. Zachowania nauczycieli wobec zaburzeń i dysfunkcji dzieci – przykłady

Problem dziecka	Zachowanie i cechy dziecka	Prawidłowe reakcje wychowawcy
fobia szkolna	unikanie szkoły za wszelką cenę mimo pozytywnych efektów kształcenia, uciekanie w chorobę i wagary, lęk, panika, rozpacz, niemożność koncentracji	konsultacje z psychologiem i rodzicami, wzmacnianie u dziecka pewności siebie i poczucia własnej wartości, zidentyfikowanie przyczyny fobii (czy jest to lęk przed konkretnym nauczycielem i przedmiotem, czy fobia została spowodowana wstrząsem psychicznym lub trudną sytuacją rodzinną)
nadpobudliwość psychoruchowa z zaburzeniami koncentracji uwagi (ADHD)	niekończenie rozpoczętych zajęć, niemożność skoncentrowania się na danej czynności przez dłuższy czas, niecierpliwość, impulsywność, nieprzewidywalność, brak utrzymywania porządku i planowania swoich działań ciągle przemieszczanie się, wpadanie na różne przedmioty, wymachiwanie kończynami, wrażliwość na dźwięki, głośne mówienie, przerywanie innym, negatywne reakcje na zmiany, przełamanie rutyny	konsultacje ze specjalistami i rodzicami dziecka dawanie konkretnych zadań do rozwiązania w przeznaczonym czasie przydzielanie zajęć wymagających ruchu (np. wycierania tablicy, grania w przedstawieniach itp.), utrzymywanie stałego toku i przebiegu lekcji, pilnowanie porządku w grupie, konsekwencja, uczenie dostrzegania potrzeb innych ludzi, wzmacnianie poczucia własnej wartości, chwalenie za sukcesy i docenianie wykonania zadań, nacisk na powtarzanie oraz utrwalanie zdobywanej wiedzy
dysleksja	trudności w pisaniu ze słuchu, robienie błędów ortograficznych mimo znajomości reguł, zamienianie liter (np. p-b, m-w), pomijanie końcówek wyrazów lub całych wyrazów i linijek podczas czytania, brak zrozumienia czytanego tekstu,	skierowanie dziecka na badania do poradni psychologiczno-pedagogicznej, zmiana sposobu oceniania, wzmacnianie samooceny, motywowanie do podejmowania wysiłku, zalecenie specjalnych ćwiczeń do wykonywania w domu (angażujących analizę i syntezę słuchową),

	mylenie stron (lewej z prawą), powolny rozwój mowy, problemy z myśleniem przestrzennym i koordynacją ruchową, wolne uczenie się nowych rzeczy	chwalenie za każdy sukces, informowanie rodziców o cechach dysleksji, formułowanie krótkich oraz bardzo precyzyjnych poleceń
choroba tikowa, czyli zespół Tourette'a (zespół tików ruchowych i głosowych)	tiki ruchowe – wykonywanie nagłych ruchów ciała (ruszanie ustami, kończynami, szyją, mruganie oczami itd.), tiki głosowe – powtarzanie słów i zwrotów, wykrzykiwanie wyrazów niecenzuralnych, wydawanie dźwięków w nieodpowiednich momentach, tikom często towarzyszą: ADHD, obsesje, depresja	budowanie pozytywnej samooceny i poczucia własnej wartości, uświadomienie innym dzieciom na czym polega choroba, skierowanie dziecka do lekarza specjalisty (neurologa), uczenie dziecka zaakceptowania choroby i wykształcenia pewności siebie, uczenie radzenia sobie ze stresem wywołanym chorobą
wychowywanie się w rodzinie dysfunkcyjnej ¹⁴⁵	izolowanie się dziecka od rówieśników lub generowanie konfliktów, reagowanie agresją, brak relacji z innymi, zaniedbanie (stroju, wyglądu osobistego, brak potrzebnych do zajęć materiałów), zmienność nastrojów, rozchwianie emocjonalne, emocje nieadekwatne do wydarzenia, nerwowość, napady złości lub lęku, trudności w nauce, koncentracji, wagary, noszenie stroju, który zakrywa całe ciało, nawet w okresie letnim (ukrywanie śladów przemocy fizycznej), słabe wyniki w nauce, nie dostosowane do możliwości dziecka, brak wiary we własne możliwości	kontakt ze specjalistą lub poradnią psychologiczno-pedagogiczną, współpraca z rodzicami/opiekunami ucznia (jeżeli jest możliwa), akceptacja uczuć dziecka, ustalenie jasnych reguł postępowania, włączenie dziecka w grupę rówieśniczą, chwalenie za drobne sukcesy, dawanie wsparcia emocjonalnego, uważne wysłuchanie, zachęta do dzielenia się emocjami z innymi, zapewnienie uczniowi pomocy materialnej i psychologicznej

¹⁴⁵ Przez rodzinę dysfunkcyjną rozumie się taką rodzinę, która nie spełnia podstawowych potrzeb dziecka, w której doświadcza ono złego traktowania, przemocy fizycznej i psychicznej, wykorzystywania seksualnego lub też rodzinę pozbawioną więzi emocjonalnych czy dotkniętą innym poważnym problemem (śmiercią lub chorobą jednego z jej członków, alkoholizmem, zaburzeniem granic itp.), za: Suszwedyk W., *Jak wspomagać ucznia z rodziny dysfunkcyjnej*, www.sp29.szkoły.lodz.pl/publ/Suszwedyk/Uczen.pdf [data dostępu: 7.09.2011].

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Majerek B., *Zjawisko niechęci wobec szkoły: studium empiryczne szkolnej absencji*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2007; Kutscher M., Atwood T., Wolff R., *Dzieci z zaburzeniami łączonymi: ADHD, trudności w nauce, zespół Aspergera, zespół Tourette, depresja dwubiegunowa i inne zaburzenia*, Wydawnictwo Liber, Warszawa 2007; Rożyńska M., *Szkoła wobec uczniów z dysleksją*, http://www.ptd.edu.pl/o_dysleksji/terapia/organizacja_pomocy_w_szkole [data dostępu: 7.09.2011].

Jak już wspomniano, indywidualizacja oddziaływań wychowawczych nie jest możliwa bez współpracy z rodzicami dzieci. Dzięki tej współpracy wychowawca może poznać funkcjonowanie psychospołeczne, potrzeby i możliwości dziecka, a także zrozumieć motywy jego postępowania i sposób myślenia. Wychowawca powinien ustalać metody pracy z trudnymi uczniami wraz z ich rodzicami i opiekunami. Metody te będą skuteczne, jeżeli cele i oddziaływania rodziny i szkoły nie okażą się ze sobą sprzeczne. Problemem staje się to, że rodzice trudnych uczniów często nie są skłonni do współpracy ze szkołą, ignorują rady wychowawcy, bronią postawy swoich dzieci, obwiniają nauczycieli o niewłaściwe zachowania uczniów, szantażują wychowawców, sami zachowują się agresywnie. Jak powinien postąpić wychowawca w takich przypadkach? Poniżej znajduje się kilka wskazówek dotyczących zachowania się w sytuacji, w której mamy do czynienia z rodzicami przyjmującymi postawę obronną, bierną bądź agresywną¹⁴⁶.

Gdy rodzice bronią za wszelką cenę swojego dziecka, zaprzeczają informacjom usłyszanym od nauczyciela, nie dopuszczają do siebie przedstawianych przez niego argumentów, wychowawca powinien skłonić ich do spojrzenia z innego punktu widzenia, operować konkretnymi przykładami zachowania dziecka i ukazywać konsekwencje niepodjęcia działań zaradczych. Przydatne staje się świadectwo innego nauczyciela czy

¹⁴⁶ Babiuch M., *Jak współpracować z rodzicami „trudnych” uczniów?*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2003.

dyrektora placówki. Kiedy rodzice okazują obojętność lub też bezradność wobec problemów własnego dziecka, należy wskazać im konieczność współpracy, a także uświadomić skutki braku odpowiednich działań. Trzeba wzmacniać poczucie kontroli i sprawstwa rodziców oraz odpowiedzialności za własne dziecko, a ponadto poinformować ich gdzie i w jaki sposób mogą szukać porad i wskazówek dotyczących postępowania z dzieckiem. Rodzice powinni zobaczyć w wychowawcy sojusznika, osobę, która będzie ich wspierać w udzielaniu uczniowi właściwej pomocy.

Jeżeli jednak rodzice zachowują się roszczeniowo, osądzają nauczyciela, manipulują nim, sięgają po agresję, należy nakreślić granice kontaktu nauczyciela z rodzicami i domagać się szacunku i godnego traktowania. Nie można się zgodzić na agresję ani zareagować podobnie – trzeba zachować spokój i poinformować rodziców o sytuacji ucznia i własnych propozycjach. Jeśli rodzice nie zgodzą się na porozumienie i w dalszym ciągu będą reagowali agresją, należy zakończyć spotkanie z nimi i uciąć wszelkie próby manipulacji.

Podczas kontaktów z rodzicami trudnych uczniów wychowawca powinien dać rodzicom czas na przemyślenie jego argumentów, zrozumienie sytuacji, podzielenie się doświadczeniami wychowawczymi. Każda informacja podana przez rodzica może okazać się znacząca dla problemu ucznia. Wzajemne zrozumienie wychowawcy i rodzica ułatwia atmosfera życzliwości, dyskrecji, stworzenie rodzicom poczucia bezpieczeństwa, dążenie do nawiązania prawidłowej relacji. Warto pamiętać o zachowaniu zgodności komunikacji werbalnej z niewerbalną (z sygnałami wysyłanymi przez postawę ciała, gestykulację, mimikę twarzy)¹⁴⁷.

¹⁴⁷ Bober E., *Jak nauczyciel powinien rozmawiać z rodzicami, żeby rodzice chcieli z nim rozmawiać*, „Nowa Szkoła” 2002, nr 10.

Nauczyciel, przedstawiając rodzicom dany problem związany z dzieckiem, powinien również wskazać pozytywy, nie tylko przytaczać sytuacje wymagające interwencji. Wychowawca powinien także porozmawiać z rodzicami o ich oczekiwaniach wobec szkoły i nauczycieli, omówić kwestię wychowywania uczniów i przychodzenia im z pomocą w trudnościach. Może to zapobiec wielu nieporozumieniom i pomóc wspólnie opracować plan działań, jakim powinno zostać objęte dziecko sprawiające trudności wychowawcze.

Indywidualizacja oddziaływań wychowawczych w pracy z uczniem trudnym jest obecnie nie tylko koniecznością, ale także wyzwaniem dla nauczyciela. W takich działaniach dydaktyk może poddać próbie i doskonalić swoje kompetencje wychowawcze, społeczne, moralne, jak i kreatywne.

5. Równouprawnienie na rynku pracy

Jedno z istotnych zagadnień dotyczących pracy wychowawczej to kwestia dyskryminacji na rynku pracy. Zgodnie z obowiązującymi obecnie w Polsce przepisami niedopuszczalna jest żadna forma dyskryminacji pracownika. Równouprawnienie na rynku pracy obejmuje wszystkie obszary życia danej osoby. Równość na tym polu gwarantuje Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej i Kodeks pracy oraz dokumenty międzynarodowe – Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Konwencja o eliminacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, Europejska Konwencja Praw Człowieka, Europejska Karta Socjalna i konwencje Międzynarodowej Organizacji Pracy (nr 100 i 111). Na tej podstawie wszyscy obywatele, niezależnie od wieku, płci, rasy, wyznania, przekonań politycznych, przynależności związkowej, pochodzenia etnicznego, narodowości i orientacji seksualnej mają takie samo prawo do zatrudnienia, wyboru pracy i otrzymywania wynagrodzenia.

Pomimo tych regulacji prawnych nierzadko spotykamy się z różnego rodzaju przejawami dyskryminacji – także w szkołach. Najczęściej dochodzi w nich do segregacji ze względu na płeć, wiek, wyznanie i orientację seksualną. Wynika to z zetknięcia się różnych kręgów społecznych o odmiennym lub nawet sprzecznym światopoglądzie i zbiorze przekonań. Szkoły jako instytucje publiczne gromadzą rozmaite społeczności i mają za zadanie stać na straży porządku społecznego oraz kształ-

tować wartości i postawy. Z tego względu funkcjonowanie szkoły nieodłącznie wiąże się z koniecznością współpracy, tolerancji i zrozumienia.

Znaczenie kwestii równouprawnienia w pracy wychowawcy wzrasta dodatkowo w perspektywie obecnych globalnych przemian kulturowych. W obliczu rosnącej wymiany kulturowej kontakty i współpraca z osobami o odmiennym od naszego światopoglądzie i różnych przekonaniach stają się coraz częstsze. W przyszłości takie kontakty mogą nawet stanowić stały składnik życia zawodowego. Dlatego tak ważne jest, aby wychowawca zarówno kształtował odpowiednie umiejętności u swoich wychowanków, jak również by świadomie działał na tym polu w pracy zawodowej.

Mężczyzna w roli wychowawcy?

Zawód nauczyciela uważa się obecnie za sfeminizowany – zdecydowanie przeważają w nim kobiety. Z badań przeprowadzonych w 2003 roku wynika, że na 100 mężczyzn pracujących w tym zawodzie przypadało 337 kobiet¹⁴⁸. Zgodnie z raportem Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli z 2009 roku, 80% nauczycieli w naszym kraju to kobiety¹⁴⁹. Największą różnicę w rozkładzie płci pedagogów obserwuje się w szkołach podstawowych i przedszkolach. Jaka jest przyczyna powyższego stanu rzeczy?

Praca w zawodzie nauczyciela w opinii społecznej nie należy do gwarantujących wysoki prestiż czy wysokie zarobki. Mężczyźni, kierując

¹⁴⁸ Bednarska M., *Feminizacja zawodu nauczyciela, Edukacja i dialog*, http://www.nnz.gwsh.pl/pliki/EiD_luty_2009_Feminizacja_zawodu.pdf [data dostępu: 15.09.2011].

¹⁴⁹ Runowska M., *Dlaczego wśród nauczycieli jest więcej kobiet?*, <http://www.eduinfo.pl/art.php?action=more&id=2944&idg=8> [data dostępu: 15.09.2011].

się stereotypem według którego ich zarobki powinny być większe niż zarobki ich partnerek lub żon, poszukują dobrze płatnej pracy, w której wynagrodzenie będzie adekwatne do przeznaczanego na nią czasu i wkładanego wysiłku.

Przekonanie, że w zawodzie nauczyciela kobieta sprawdzi się bardziej niż mężczyzna, wiąże się z tym, że kobiety są oceniane jako wrażliwsze i bardziej nastawione na kontakt z drugim człowiekiem. Kobięca empatia i chęć niesienia pomocy sprawiają, że – według opinii społecznej – są one bardziej odpowiednie do wykonywania tego zawodu niż mężczyźni, których stereotypowo postrzega się jako bardziej skłonnych do dominacji i rywalizacji. Mężczyźni nieraz obawiają się, że nie nawiążą dobrego kontaktu z małymi dziećmi, że nie będą potrafili z nimi współpracować w taki sposób, jak czynią to kobiety, jak również projektować interesujących gier i zabaw¹⁵⁰.

Skłonność do dominacji powoduje ponadto, że mężczyźni, kierując się stereotypami, stawiają awans zawodowy wyżej od stabilizacji w zawodzie. Mężczyźni nierzadko – również zgodnie ze stereotypem – dążą do zdobycia pracy w miejscu, w którym panuje współzawodnictwo i można walczyć o władzę i sukcesy finansowe¹⁵¹.

Na szczęście obecnie wiele się zmienia w dziedzinie oświaty. Coraz powszechniej akceptowany jest fakt, że dobre wychowanie człowieka wymaga obecności zarówno kobiecych, jak i męskich modeli postępowania. Pozwala to wychowankom rozwinąć większą samoświadomość, umiejętność współpracy z innymi, obserwacji odmiennych wzorców. Współpraca z kobietami i mężczyznami dla uczennic i uczniów jest źró-

¹⁵⁰ Bednarska M., op.cit.

¹⁵¹ Ibidem.

dłem pełniejszego, bardziej harmonijnego rozwoju. Z tego powodu w środowiskach oświatowych coraz częściej zgłaszane są postulaty zwiększania liczby mężczyzn na stanowiskach pedagogów szkolnych i wychowawców.

Zagadnienie to jest szczególnie istotne w kontekście uczniów gimnazjum i liceum, ponieważ młodzi ludzie są wówczas na etapie kształtowania i określania swojej tożsamości. W takiej sytuacji możliwość współpracy z nauczycielkami i nauczycielami daje wszystkim wychowankom szansę stworzenia pełnego obrazu samego siebie i ukształtowania dobrych relacji interpersonalnych.

Wiek a wychowanie

W środowiskach oświatowych dość często spotykanym stereotypem jest wartościowanie kompetencji wychowawczych ze względu na wiek pedagoga. Opinia ta opiera się na przekonaniu, że doświadczenie zdobyte w pracy z uczniami stanowi nadrzędne kryterium przy ocenie kompetencji wychowawczych. Na tej podstawie osoby młode, które niedawno rozpoczęły pracę zawodową, nierzadko są odsuwane od obowiązków wychowawczych, oceniane jako za młode do pełnienia tej funkcji.

Ten uproszczony i schematyczny sposób myślenia może być dla wielu osób krzywdzący. Choć zdobywany przez lata warsztat wychowawczy jest niezwykle istotny w pracy pedagogicznej, to jednak – podobnie jak w każdym innym zawodzie – nie odzwierciedla on w pełni indywidualnych kompetencji.

Niewątpliwie prawdziwe jest stwierdzenie, że każdy wiek ma swoje atuty. Mocne strony młodych ludzi, rozpoczynających pracę wychowawcy, stanowią zwykle: entuzjazm, zaangażowanie, kreatywność

i determinacja do tego, by sprostać czekającym ich obowiązkom. Młodzi nauczyciele zazwyczaj łatwo nawiązują dobry kontakt z uczniami, dobrze rozumieją ich świat. Natomiast nauczyciele z wieloletnim stażem są bardziej opanowani i cierpliwi. Często stają się autorytetem dla młodych ludzi, ich opinie są bardziej wyważone i wiarygodne. Faktem jest również to, że każdy wiek ma swoje słabe strony. Młodzi ludzie mogą popełniać błędy np. ze względu na zbyt duży entuzjazm, niecierpliwość, brak wycucia. Natomiast osobom dojrzałym może być trudniej np. działać kreatywnie czy spontanicznie. Najważniejsze jest jednak indywidualne nastawienie i praca nad warsztatem. Nauczyciel, który konsekwentnie dba o własny rozwój i doskonali swoje kompetencje, może efektywnie współpracować z dziećmi na każdym etapie kariery zawodowej.

W ciągu ostatnich lat stereotyp „dobrego, dojrzałego wychowawcy” został częściowo zakwestionowany. Stało się to na skutek coraz bardziej powszechnej tendencji zatrudniania w szkołach młodych nauczycieli. Na skutek tego zjawiska w wielu szkołach młoda kadra zyskała większe zaufanie i stworzono jej szanse rozwoju. Przy podejmowaniu pierwszych obowiązków wychowawczych w czasie praktyk pedagogicznych warto jednak być świadomym tego, że ta działalność na każdym etapie stawia człowiekowi wyzwania, a jakość pracy nauczyciela zależy przede wszystkim od osobistego zaangażowania oraz konsekwencji w działaniu.

Wychowanie a wyznanie

Konstytucja w Polsce gwarantuje wolność sumienia i wyznania. Wolność wyznaniowa stanowi element przyrodzonej i niezbywalnej godności każdego człowieka. Prawo do wolności to osobiste i nienaruszalne prawo każdego człowieka. Zadaniem władz publicznych jest poszanowa-

nie i ochrona wolności. Ochrona obejmuje całościowo prawo jednostki do swobodnego wyboru, kształtowania oraz zmiany poglądów i przekonań w sprawach religii.

W zakresie praw wolności wyznaniowej w placówkach oświatowych istotne zastrzeżenie wprowadziło postanowienie Rady Unii Europejskiej, wyrażone w art. 4, p. 2 dyrektywy z dnia 27 listopada 2000 roku, które dotyczy ogólnych warunków równego traktowania. Według postanowienia: (...) *w przypadku działalności zawodowej kościołów albo innych organizacji publicznych bądź prywatnych, których etyka opiera się na religii lub przekonaniach, odmienne traktowanie ze względu na religię lub przekonania osoby nie stanowi dyskryminacji w przypadku, gdy ze względu na charakter tego rodzaju działalności lub kontekst, w którym jest prowadzona, religia lub przekonania stanowią podstawowy, zgodny z prawem i uzasadniony wymóg zawodowy, uwzględniający etykę organizacji*¹⁵².

Oznacza to, że placówki edukacyjne, które prowadzą edukację w oparciu o konkretny system wyznaniowy, np. katolickie szkoły zakonne, mają prawo odmówić zatrudnienia nauczycielowi innego wyznania lub osobie areligijnej. Natomiast sytuacja taka nie jest dozwolona w szkołach publicznych.

W praktyce życia szkolnego nierzadko dochodzi jednak do nieporozumień, np. gdy nauczyciel należy do mniejszości religijnej. Przykładem takiej sytuacji było zdarzenie, jakie miało miejsce w jednej ze szkół podsta-

¹⁵² Zastrzeżenie to zostało uznane ze względu na fakt, że kościoły i inne organizacje publiczne lub prywatne, których *etyka opiera się na religii lub przekonaniach, działających zgodnie z krajowymi przepisami konstytucyjnymi i ustawodawczymi*, [mają prawo] *do wymagania od osób pracujących dla nich działania w dobrej wierze i lojalności wobec etyki organizacji*” – zob. Dyrektywa Rady Unii Europejskiej 2000/78/WE.

wowych w Kątach, gdzie ze względu na poglądy religijne nauczyciela rodzice uczniów zaprotestowali przeciw jego zatrudnieniu w placówce¹⁵³. Sytuacja taka jest szczególnie trudna dla dyrektora szkoły, który przy podejmowaniu decyzji zobowiązany jest zarówno do konsultacji z Radą Rodziców, jak i do przestrzegania przepisów. W przypadku szkoły w Kątach sam nauczyciel – pod wpływem presji szkolnej – zrezygnował ze stanowiska. Taki sposób rozwiązania sytuacji był wysoce niewychowawczy dla uczniów.

Do dyskryminacji szkolnej może dochodzić także w związku z uczęszczaniem dziecka na zajęcia z religii. Z dyskryminacją spotykają się uczniowie, którzy jako jedyni nie uczęszczają z całą klasą na lekcje religii, jak również uczniowie przyznający się do wyznania, które budzi kontrowersje. Niezwykle istotne jest to, aby wychowawcy uważnie obserwowali reakcje klasy na dzieci innego wyznania i w razie potrzeby potrafili stosownie zareagować.

Wychowanie a orientacja seksualna

Do najbardziej złożonych i delikatnych zagadnień z zakresu dyskryminacji należy kwestia segregacji ze względu na orientację seksualną. W Polsce nie ma odrębnego aktu prawnego chroniącego przed przejawami tego typu dyskryminacji, jednak na podstawie raportów rządowych widać wyraźnie, że zjawisko to ma znaczną skalę i w ciągu ostatnich

¹⁵³ Sprawa była opiniowana przez podsekretarza stanu w Ministerstwie Edukacji Narodowej w 2001 r., zob. Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Edukacji Narodowej – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 7010 w sprawie dyskryminacji nauczycieli ze względu na wyznawaną religię, Kronika sejmowa nr 175 (479)/2001, III kadencja, interpelacje poselskie.

kilku latach przybiera na sile¹⁵⁴. Powyższe opracowanie pokazuje, że osoby homoseksualne i biseksualne doświadczają problemów na wielu płaszczyznach – np. przemocy fizycznej, przemocy psychicznej, trudności w miejscu pracy, trudności w kontakcie z służbą zdrowia, problemów dotyczących związków partnerskich oraz mowy nienawiści. Z przejawami dyskryminacji można spotkać się w miejscu zamieszkania, w szkole, w sklepie.

Choć dobrze byłoby, aby w relacji ze środowiskiem nauczycielskim i z uczniami kwestia orientacji seksualnej nie miała znaczenia, to jednak łatwo o dyskryminację na tym tle. W powszechnym odczuciu osoba homoseksualna lub biseksualna nie jest postrzegana jako odpowiedni opiekun dla uczniów. Gdy informacja o orientacji seksualnej nauczyciela dotrze do miejsca pracy, zwykle budzi nadmierne zainteresowanie. W konsekwencji może to prowadzić do negatywnej reakcji środowiska szkolnego, a także stanowić źródło wysokiego stresu dla danej osoby. Pedagog nierzadko spotyka się wówczas z bojkotem towarzyskim, który może uniemożliwić dalszą pracę. Z drugiej strony celowe ukrywanie przed współpracownikami swojej orientacji seksualnej bywa źródłem dyskomfortu, który na dłuższą metę uniemożliwia normalne funkcjonowanie w pracy.

Kluczowe znaczenie ma tu konkretne środowisko szkolne oraz społeczna postawa wobec osób homoseksualnych i biseksualnych. Niezwykle istotne jest, aby wychowawca zachowywał dyskretną postawę w odniesieniu do swojego życia prywatnego i nie wzbudzał zbędnego zainteresowania nim.

¹⁵⁴ *Raport. Dyskryminacja ze względu na orientację seksualną w kontekście działalności polskiego Rzecznika Praw Obywatelskich* (2007), <http://www.rpo.gov.pl/pliki/12232931000.pdf> [data dostępu: 18.05.2011].

Każdy pedagog powinien także zwracać uwagę na kształtowanie postawy tolerancji wobec osób homoseksualnych i biseksualnych wśród uczniów. Rozwijanie szacunku powinno iść w parze z szacunkiem dla granic prywatności – własnej i innych.

Zakończenie

Do zadań edukacji należy wykształcenie oraz wychowanie nowych pokoleń, które będą rozumiały otaczającą rzeczywistość, a także będą potrafiły korzystać z dostępnych zasobów wiedzy. Szybkie tempo zmian cywilizacyjnych i społecznych wymaga od współczesnych ludzi otwartości, ale również aktywności, postawy twórczej, umiejętności przeobrażania siebie i rzeczywistości. Z tego względu celem edukacji powinno stać się kształtowanie jednostek odważnych, refleksyjnych, samodzielnych oraz wyzwolonych od myślenia nacechowanego stereotypami i schematami. Ważną rolę w realizacji takich celów stanowi rozwijanie u dzieci twórczej postawy życiowej i kreatywności¹⁵⁵.

Niewątpliwie wykonywanie zawodu nauczyciela-wychowawcy wymaga posiadania kompetencji kreatywnych, tym bardziej, że ma on do czynienia z „żywym organizmem uczniowskim”. Kreatywność wychowawcy pozwala na udoskonalanie jakości procesu edukacyjnego, m.in. dzięki wprowadzaniu nowych rozwiązań, czyli form, metod i środków dydaktycznych. Chodzi także o wykorzystywanie innowacji technologicznych czy innych pomysłów usprawniających pracę pedagogiczną, jak również posługiwanie się aktualną wiedzą merytoryczną z zakresu swojego przedmiotu nauczania. W celu zwiększenia własnej kreatywności nauczyciel powinien doskonalić warsztat pracy, podwyższać kwalifikacje, uczestniczyć w badaniach naukowych, angażować się w różnego

¹⁵⁵ Jakubowska-Baranek J., op.cit.

rodzaju działalność nowatorską, a także poszukiwać nowych wyzwań związanych z pracą z uczniami¹⁵⁶.

Aby nauczyciel-wychowawca mógł uczyć kreatywności, powinien przede wszystkim dążyć do ustawicznego doształcania i doskonalenia. Warto uczestniczyć w zajęciach umożliwiających zyskanie innego spojrzenia na wykonywanie zawodu nauczyciela-wychowawcy. Dobrym przykładem takich zajęć są tzw. grupowe treningi twórczości, opierające się na bazie ćwiczeń psychoedukacyjnych, które rozwijają określone dyspozycje twórcze oraz umożliwiają dążenie do samorealizacji¹⁵⁷. Niewątpliwą okazją do wykazania się kreatywnością w pracy nauczyciela-wychowawcy jest realizowanie z uczniami różnego typu autorskich programów nauczania oraz tworzenie innowacyjnych projektów edukacyjnych.

¹⁵⁶ Schulz R., *Nauczyciel jako innowator*, WSiP, Warszawa 1989, s. 79–80.

¹⁵⁷ *Ibidem*.

Bibliografia

Źródła literaturowe

- Adamczewska B., *Geneza agresji*, „Edukacja i Dialog” 2006, nr 1.
- *Aktywność twórcza dzieci i młodzieży*, S. Popka (red.), Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1985.
- Babiuch M., *Jak współpracować z rodzicami „trudnych” uczniów?*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2003.
- Banach C., *Cechy właściwości osobowościowych nauczyciela*, WSP, Kielce 1995.
- Bandura E., *Nauczyciel jako mediator kulturowy*, Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej, Kraków 2007.
- Bober E., *Jak nauczyciel powinien rozmawiać z rodzicami, żeby rodzice chcieli z nim rozmawiać*, „Nowa Szkoła” 2002, nr 10.
- Braun-Gałkowska M., Ulfik-Jaworska I., *Zabawa w zabijanie: oddziaływanie przemocy prezentowanej w mediach na psychikę dzieci*, Wydawnictwo Krupski i S-ka, Warszawa 2000.
- Bujak-Piotrowska A., *Telewizja – wróg czy przyjaciel?*, „Opieka, wychowanie, terapia” 2001, nr 3.
- Capra F., *Punkt zwrotny*, PIW, Warszawa 1987.
- Carnegie D., *Jak zdobyć przyjaciół i zjednać sobie ludzi*, Studio Emka, Warszawa 1995.

- Cibor R., *Koszty psychologiczne pracy nauczyciela a procesy globalizacji* [w:] Kojs W., Dawid Ł. (red.), *Nauczyciel w nowej rzeczywistości edukacyjnej*, Uniwersytet Śląski, Cieszyn 2004.
- Cropley A.P., *Creativity in education and learning. A guide for teachers and educators*, Kogan Page, Londyn 2001.
- Czaja-Chudyba I., *Pedagogika zabawy w rozwoju kompetencji twórczych nauczycieli* [w:] Muchacka B., Kogut W. (red.), *Kształcenie nauczycieli przyszłej szkoły*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2006.
- Denek K., *Reforma systemu edukacji. Nadzieje i wątpliwości* [w:] Denek K., Zimny T.M., *Edukacja Jutra. V Tatrzańskie Seminarium Naukowe*, Menos, Częstochowa 1999.
- Depta H., *Artysta jako nauczyciel, nauczyciel jako artysta* [w:] Hörner W., Szymański M.S. (red.), *Nauczyciel i kształcenie nauczycieli. Zmiany i wyzwania*, teksty niem. w tłum. M.S. Szymańskiego i D. Sztobryn, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2005.
- Dopke J., *Poznawanie osobowości wychowanków na podstawie twórczości plastycznej*, „Szkoła Specjalna” 1997, nr 3.
- Dzionek E., Gmosińska M., *Kształtowanie twórczych postaw dzieci pięcioletnich*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2001.
- Ferenz K., Koziół E. (red.) *Kompetencje nauczyciela wychowawcy*, Redakcja Wydawnictw Humanistyczno-Społecznych Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2002.
- Fisher R., *Uczymy, jak się uczyć*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.

- Fontana D., *Psychologia dla nauczycieli*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Warszawa 1998.
- Frączek Z., *Kreatywność jednostki w kontekście potrzeb edukacji przyszłości* [w:] Denek K., Koszczyc T., Lewandowski M., *Edukacja Jutra. IX Tatrzańskie Seminarium Naukowe, Zakopane 23–25 czerwca 2003*, Wydawnictwo Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Wrocław 2003.
- Gajda J., *Media w edukacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2005.
- Giza T., *Przygotowanie studentów do twórczej pracy pedagogicznej. Teoria i praktyka*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. J. Kochanowskiego, Kielce 1999.
- Gordon T., *Wychowanie bez porażek w szkole*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1995.
- Hołodiuk J., *Osobowość nauczyciela wychowawcy*, „Edukacja i Dialog” 2005, nr 4.
- Jachimaska M., *Scenariusze lekcji wychowawczych według programu autorskiego Żyć skuteczniej*, Oficyna Wydawnicza UNUS, Wrocław 1997.
- Jagieła J., *Trudny uczeń w szkole – krótki przewodnik psychologiczny*, Wydawnictwo Rubikon, Kraków 2005.
- Jaklewicz H., *Młodzież wobec zagrożeń świata współczesnego* [w:] Płopa M. (red.), *Człowiek u progu trzeciego tysiąclecia. Zagrożenia i wyzwania*, t. 1, Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej, Oficyna Wydawnicza Impuls, Elbląg-Kraków 2005.

- Jaroni E., *Kwalifikacje i awans zawodowy współczesnego nauczyciela* [w:] Szempruch J., Blachnik-Gęsiarz M. (red.), *Adaptacja zawodowa nauczyciela*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej, Częstochowa 2009.
- Jodłowska B., *Start – szok zawodowy – twórcza praca nauczyciela*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991.
- Kąkolewicz M., *Kompetencje szczegółowe w edukacji medialnej*, „Edukacja Medialna” 1994, nr 4.
- Kowalska-Ekert J., *Terapia poprzez sztukę – lekarstwem na wyzdrowienie*, <http://zss8lodz.republika.pl/arteterapia.html>.
- Kosiedowska E., Braun K., Wnuk J., Misztela M., *Wolontariat w szkole. Organizacja i prowadzenie szkolnego klubu wolontariusza*, Centrum Wolontariatu, Warszawa 2006.
- Krasiejko I., *Autorytet a tożsamość, Problemy opiekuńczo-wychowawcze*, 1999, nr 5.
- Kutscher M., Atwood T., Wolff R., *Dzieci z zaburzeniami łączonymi: ADHD, trudności w nauce, zespół Aspergera, zespół Tourette, depresja dwubiegunowa i inne zaburzenia*, Wydawnictwo Liber, Warszawa 2007.
- Krawczonek M., *Trudny uczeń, Wychowawca*, 2003, nr 2.
- Król-Fijewska M., *Stanowczo, łagodnie, bez lęku*, Wydawnictwo INTRA, Warszawa 1992.
- Kujawiński J., *Metodyka zintegrowanej działalności szkolno-pozaszkolnej uczniów*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003.
- Kuśpit M., *Jak stymulować twórczość ucznia?*, *Remedium*, 2003, nr 125–126.

- Kwiatkowska H., *Przemiany funkcji zawodowej nauczyciela* [w:] Nowak J. (red.), *Przemiany zawodu nauczycielskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1991.
- Kwiatkowska-Darul V. (red.), *Przemoc w rodzinie i szkole: materiały z sesji naukowej, Toruń 5 kwietnia 2001 r.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2001.
- Lachowicz O., *Muzyka w wychowywaniu*, „Wychowawca. Miesięcznik nauczycieli i wychowawców katolickich” 2007 nr 4.
- Łobocki M., *Autorytet w wychowaniu*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1994, nr 9.
- Łobocki M., *Trudności wychowawcze w szkole*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1989.
- Łobocki M., *Wychowanie moralne w zarysie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2002.
- Łukaszewicz R., *Czas transformacji* [w:] Łukaszewicz R. (red.), *Edukacja wobec zmian lokalnych i globalnych*, Wrocław 1994.
- Magda M., *Kompetencje moralne nauczyciela* [w:] Koziół E., Kobyłecka E. (red.) *W poszukiwaniu wyznaczników kompetencji nauczyciela XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2002.
- Majerek B., *Zjawisko niechęci wobec szkoły: studium empiryczne szkolnej absencji*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2007.
- Malicka M., *Twórczość – czyli droga w nieznanie*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1989.

- Maliszewski W.J. (red.), *Komunikacja społeczna w edukacji. Nowe znaczenie i sytuacje. Szkolna przestrzeń interakcji i działań komunikacyjnych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.
- Mendel M., *Nauczyciel z uczniem, rodzicami i lokalną społecznością. Koncepcje partnerstwa edukacyjnego* [w:] Klus-Stańska D., Szczepkowska-Pustkowska M., *Pedagogika wczesnoszkolna – dyskursy, problemy, rozwiązania*, Wydawnictwa Szkolne i Profesjonalne, Warszawa 2009.
- Mikołajko A., *Poza autorytetem? Społeczeństwo polskie w sytuacji anomii*, KeyTex, Warszawa 1991.
- Nęcka E., Orzechowski J., Słabosz A., Szymura B., *Trening twórczości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Nęcka E., *Trening twórczości*, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Olsztyn 1992.
- Nijakowski M., *Etyczne problemy adaptacji społeczno-zawodowej nauczycieli*, WSP im. Powstańców Śląskich, Opole 1977.
- Nowak A., *Rola wychowawcy w edukacji uczniów*, Szkoła Podstawowa nr 9 im. Bohaterów Westerplatte w Koninie, Konin 2003.
- Nowosad I., Szymański M.J. (red.), *Nauczyciele i rodzice. W poszukiwaniu nowych znaczeń i interpretacji współpracy*, Oficyna Wydawnicza UZ, AP, Zielona Góra-Kraków 2004.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001.
- Olczak M., *Trening twórczości – współczesna i efektywna forma wychowania przez sztukę*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009.
- *Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Edukacji Narodowej – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 7010*

w sprawie dyskryminacji nauczycieli ze względu na wyznawaną religię. Kronika sejmowa nr 175 (479)/2001, III kadencja, interpelacje poselskie.

- Pachociński R., *Oświata i praca w erze globalizacji*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2006.
- Panek A., *Zajęcia pozalekcyjne w reformowanej szkole: oczekiwania a rzeczywistość*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2002.
- Piotrowski E., *Zmiany w edukacji polskiej w kontekście akcesu do Unii Europejskiej* [w:] Bereźnicki F., Denek K. (red.), *Edukacja jutra. XI Tatrzańskie Seminarium Naukowe*, Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005.
- Pyżalski J., *Stresory w środowisku pracy nauczyciela* [w:] Pyżalski J., Merecz D., *Psychospołeczne warunki pracy polskich nauczycieli. Pomędzy wypaleniem zawodowym a zaangażowaniem*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.
- Read H., *Wychowanie przez sztukę*, przeł. A. Trojanowska-Kaczmarek, wstęp I. Wojnar, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976.
- Schulz R., *Nauczyciel jako innowator*, WSiP, Warszawa 1989, s. 79–80.
- Sęk H. (red.), *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Skowroński A., *Zrównoważony rozwój perspektywą dalszego postępu cywilizacyjnego*, „Problemy ekorozwoju” 2006, nr 2.
- Sokołowski M., *Telewizyjny świat agresji*, „Edukacja Medialna” 1998, nr 4.

- Steede K., *Dziesięć błędów popełnionych przez dobrych rodziców*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000.
- Strelau J., *Temperament i inteligencja*, PWN, Warszawa 1995.
- Szmidt K.J., *Pedagogika twórczości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007.
- Szorc K., *Kierunki myślenia o bezpieczeństwie pracy nauczyciela* [w:] Kozubska A., Zduniak A. (red.), *Kształcenie zawodowe w teorii i praktyce edukacyjnej*, t.1, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2006.
- Szulc W., *Kulturoterapia - wykorzystanie sztuki i działalności kulturalno-oświatowej w lecznictwie*, Wydawnictwa Uczelniane AM, Poznań 1994
- Szuman S., *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, WSiP, Warszawa 1990
- Thanhoffer M., Reichel R., Rabenstein R., *Nauczanie kreatywne*, tłum. S. Bałszan, Polskie Stowarzyszenie Pedagogów Zabawy „Klanza”, Lublin 1996.
- Torrence E. P., *Why fly? A philosophy of creativity*, Ablex Publishing Corporation, New Jersey 1995.
- Żarkiewicz-Pacak A., *Wpływ reklamy telewizyjnej na dzieci w wieku szkolnym*, „Edukacja Medialna” 2002, nr 4.
- Żebrowska M., Łuczyńska B., *Problem autorytetu rodziców w świetle badań nad nieletnimi*, „Psychologia Wychowawcza” 1989, nr 4.
- Żelazkiewicz M., *Skuteczność wychowawcza innowacji w zajęciach pozalekcyjnych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1980.

- Żuk M., *Komunikowanie interpersonalne w kontekście kształtowania tożsamości podmiotowej* [w:] Nowak-Dziemianowicz M., Czerwiński K., Maliszewski W.J. (red.), *Komunikacja społeczna w edukacji: inspiracje, analizy, działania*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.

Źródła internetowe

- Bednarska M., *Feminizacja zawodu nauczyciela, Edukacja i dialog*, http://www.nnz.gwsh.pl/pliki/EiD_luty_2009_Feminizacja_zawodu.pdf
- Brzoskowska J., *Korzystanie z usług poradni psychologiczno-pedagogicznych*, <http://www.ekspercioswiacie.pl/dla-pedagogow-i-psychologow/art,19,korzystanie-z-uslug-poradni-psychologiczno-pedagogicznych.html>
- Dereszewski P., *Wiem, że mój uczeń jest twórczy?! Stosunek nauczycieli do twórczych uczniów*, <http://www.oeiizk.edu.pl/wychowawca/dereszewski/tu.htm>
- Jakubowska-Baranek J., *O potrzebie kreatywności w zawodzie nauczyciela*, <http://seminarium.21.edu.pl/ks/5/30008%20JAKUBOWSKA-BARANEK.pdf>
- Janus L., *Rozwijanie aktywności twórczej i jej wpływ na wychowanie dziecka w wieku przedszkolnym*, <http://www.eduforum.pl>
- Komorowska A., *Pedagogika twórczości jako koncepcja wychowawcza w świetle innych koncepcji pedagogicznych*,

http://www.eid.edu.pl/publikacje/pedagogika_tworcosci_jako_koncepcja_wychowawcza_w_swietle_innych_koncepcji_pedagogicznych,8.html

- Kość I., *Europeizacja polskiej oświaty realizowana poprzez urzeczywistnianie europejskiego wymiaru edukacji*, konferencja.21.edu.pl/3/tom/2/446.doc
- Kowalówka E., *Młodzież i przemoc – czyżby moda na nienawiść?*, <http://www.profesro.pl/publikacja,2838,Artykuly,Mlodziez-i-przemoc-czyzby-moda-na-niewanisc>
- Kuchta I., *Edukacja teatralna dzieci w wieku przedszkolnym*, <http://www.sandomierz.pl/przed1/Doc/Edukacja%20teatralna.pdf>
- Leśniak M., *Edukacja na tle procesów globalizacji*, www.malopolska.edu.pl/plik/56/
- Majdańska W., *Edukacja i wychowanie dzieci i młodzieży wobec wyzwań globalizacji kultury*, www.sp1.turek.lm.pl/spis/aktualnosci/.../j%20polski/edukacja.doc
- Mazur K., *Arteterapia i jej zastosowanie w pracy z dziećmi nadpobudliwymi psychoruchowo*, <http://www.edukator.org.pl/2005a/arteterapia/arteterapia.html>
- Napierała I., *Trudności wychowawcze w wieku szkolnym*, <http://www.awans.net/strony/dydaktyka/napierała/napierała1.html>
- Nowak W., *Teoretyczne podstawy aktywizującego procesu nauczania*, <http://www.edukacja.edux.pl/p-7598-teoretyczne-podstawy-aktywizujacego-procesu.php>
- Olko A., Buchowiecki D., *Kreatywne przekraczanie, czyli edukacja z wyobraźnią*,

[http://zs1_hrubieszow.republika.pl/publknaucz/KREATYWNE_P
RZEKRACZANIE_Anna_Olko_i_Daniel_Buchowiecki.pdf](http://zs1_hrubieszow.republika.pl/publknaucz/KREATYWNE_P
RZEKRACZANIE_Anna_Olko_i_Daniel_Buchowiecki.pdf)

- Pac-Marcinkowska K., Kowalska S., *Kreatywny nauczyciel – co to właściwie znaczy?*,
http://www.dodn.wroclaw.pl/konf_dsswu_2008/prezentacje/kreatywny_nauczyciel_z_DSSWU.pdf
- *Raport. Dyskryminacja ze względu na orientację seksualną w kontekście działalności polskiego Rzecznika Praw Obywatelskich* (2007), <http://www.rpo.gov.pl/pliki/12232931000.pdf>
- Rożyńska M., *Szkoła wobec uczniów z dysleksją*,
http://www.ptd.edu.pl/o_dysleksji/terapia/organizacja_pomocy_w_szkole
- Runowska M., *Dlaczego wśród nauczycieli jest więcej kobiet?*,
<http://www.eduinfo.pl/art.php?action=more&id=2944&idg=8>
- Rząsa D., *Znaczenie autorytetu w wychowaniu dla rodziców i młodzieży*,
<http://www.profesor.pl/publikacja,18022,Artykuly,Znaczenie-autorytetu-w-wychowaniu-dla-rodzicow-i-mlodziezy>
- Sielatycki M., *Kompetencje nauczyciela w Unii Europejskiej*,
<http://www.cen.uni.wroc.pl/Pliki/13.pdf>
- Sikorska-Pszczolińska E., *Wykorzystanie arteterapii w pracy wychowawczej z dzieckiem*,
www.sloneczko.hi.pl/zalaczniki/art/070630204753.doc
- Starostka E., *Wypalenie zawodowe - przyczyny, objawy i konsekwencje dla funkcjonowania społecznego jednostki*,
<http://www.psychologia.net.pl/artukul.php?level=245>

- Suszwedyk W., *Jak wspomagać ucznia z rodziny dysfunkcyjnej*, www.sp29.szkoly.lodz.pl/publ/Suszwedyk/Uczen.pdf
- Włoch A., *Kompetencje nauczycieli w zakresie rozwijania kreatywności dzieci i młodzieży*, konferencja.21.edu.pl/3/tom/2/98.doc
- Wróbel B., *Program adaptacyjno-integracyjny dla pierwszych klas gimnazjum*, <http://wfo.wrzesnia-info.com/modules.php/x/name/Sections/sop/viewarticle/artid/134.html>
- Zajączkowski K., *Nauczanie indywidualne*, pedagogiszkolny.pl/zpliki/nindywidualne.doc

Ustawy i inne akty prawne

- Dyrektywa Rady Unii Europejskiej 2000/78/WE.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483).
- Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 8 listopada 2001 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki, Dz. U. nr 135, poz. 1516.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 września 2008 r. w sprawie orzeczeń i opinii wydawanych przez zespoły orzekające działające przy publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych, Dz. U. 2008, nr 173, poz. 1072.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 września 2008 r. w sprawie sposobu i trybu organizowania indywidualnego

obowiązkowego rocznego przygotowania przedszkolnego i indywidualnego nauczania dzieci i młodzieży, Dz. U. nr 175, poz. 1086.

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, Dz. U. nr 228, poz. 1487.
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 Karta Nauczyciela (z późniejszymi zmianami), Dz. U. 2006, nr 79, poz. 674.